

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü

Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı

Türkiyat Araştırmaları Yüksek Lisans Programı

**TÜRKÇEDE GRAMERLEŞME:
GRAMERLEŞMİŞ ZARF-FİLLER**

Nurgül GÖKTÜRK

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2022

TÜRKÇEDE GRAMERLEŞME:
GRAMERLEŞMİŞ ZARF-FİLLER

Nurgül GÖKTÜRK

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı
Türkiyat Araştırmaları Yüksek Lisans Programı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2022

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin/raporumun tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan "**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**" kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- o Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. (¹)
- o Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ... ay ertelenmiştir. (²)
- o Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. (³)

...../...../.....

Nurgül GÖKTÜRK

¹Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge"

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezimin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metodların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezimin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir

*Tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.**

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, Prof. Dr. İbrahim Ahmet AYDEMİR danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığımı beyan ederim.

...../...../.....

Nurgül GÖKTÜRK

TEŞEKKÜR

Tez çalışmam boyunca bana yol gösteren, bilimsel çalışmalarıyla ışık tutan danışmanım sayın Prof. Dr. İbrahim Ahmet Aydemir'e teşekkür ederim.

Yoğun çalışmalarında gösterdiği sabır ve anlayıştan dolayı sevgili eşime, manevi destekleri ve beni motive ettikleri için oğlum Ali Fuat'a ve kızım Zeynep'e ve ayrıca çeviri konusunda bana yardımcı olan öğrencim Munter Mansour'a çok teşekkür ederim. Bu tezi bitirmekteki en büyük amacım çocuklarıma örnek olmaktı. Umarım bunu başarmışımdır.

ÖZET

Göktürk, Nurgül. *Türkçede Gramerleşme: Gramerleşmiş Zarf-fiiller*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2022.

Bu çalışma Türkçede gramerleşmiş zarf-fiilli yapıları eşzamanlı olarak betimleyen ve bu yapıları işlevsellik temelinde sınıflandıran bir çalışmadır.

Türkçede basit biçimbirimlerce *-(y)Ip, -(y)ArAk* gibi olduğu kadar daha karmaşık yapıları işaretleyicilerle *(-DIğIndA)* gibi oluşturulan zarf-fiil yapıları söz dizimsel olarak üst cümleye bağlanır ve bu üst cümleye zaman, sebep, karşıtlık, durum gibi anlamlar yükler. Türkçenin öge sıralaması gereği genel olarak zarf-fiilli yan cümle temel cümlenin önünde bulunur ve altasıralı olarak temel cümleye bağlanır. Bu şekilde belirteç ve bağlayıcılık görevinin yanı sıra gramerleşerek ekleşik fiil yapıları (asıl fiil+zarf-fiil eki+yardımcı fiil) ve *göre, olarak* gibi sontakı da oluşturmaktadır.

Gramerleşme sözlük birimlerin gramatikal birimlere, gramatikal birimlerin ise farklı dilsel birimlere dönüşmesidir. Bu dönüşüm gerçekleşirken birim fonolojik, semantik, morfolojik ve söz dizimsel değişim veya kayıplar gibi bazı süreçlerden geçer.

Bu çalışmada farklı türlerdeki metinlerin (hikaye, roman, gazete yazıları vb.) taranmasıyla Türkçede gramerleşmiş zarf-fiilli yapılar tespit edilerek eşzamanlı olarak betimlenmiştir. Çalışmada Lehmann'ın *Thought on Grammaticalization* (2002) adlı çalışması model alınarak Türkçede bulunan zarf-fiilli yapılar fonolojik, semantik, morfolojik ve söz dizimsel açıdan irdelenmiştir. Gramerleşme süreçlerinden geçerek sontakılaştırmış zarf-fiilli yapılar, bitimli cümleyi diğer bitimli cümleye bağlayarak bağlayıcıya dönüşmüş zarf-fiilli yapılar ve ekleşik fiil yapıları haline dönüşmüş olan zarf-fiilli yapılar betimlenmiştir. Dolayısıyla bu çalışmada gramerleşmiş zarf-fiilli yapılar alt gruplara ayrılarak incelenmiştir ve bu çalışmanın dilbilime ve Türkolojiye önemli bir katkısının olacağı düşünülmektedir.

Anahtar sözcükler: Türkçe, gramerleşme, zarf-fiiller, altasıralama, ekleşik fiiller, gramerleşmiş zarf-fiiller.

ABSTRACT

Göktürk, Nurgül. *Grammaticalization in Turkish: Grammaticalized Converbs*, Master's Thesis, Ankara, 2022.

This study is a study that simultaneously describes grammaticalized converbs structures in Turkish and classifies these structures in synchronic terms.

In Turkish converbs structures formed with simple morphemes (such as *-(y)Ip*, *-(y)ArAk*) as well as with more complex markers (such as *-DIğIndA*) are syntactically linked to the upper sentence and assign meanings such as time, reason, opposition, and situation to this upper sentence. In general, converb subordinate clauses are in front of the main clause and are connected to the main clause as suborders, due to the element order of Turkish. In this way, in addition to the indicator and binding function, it also creates the attached verb structures (main verb + adverb-verb suffix + auxiliary verb).

Grammaticalization is the transformation of lexical units into grammatical units and grammatical units into different grammatical units. While this transformation takes place, the unit goes through some processes such as phonetic, semantic, morphological and syntactic changes or losses. In this study, converbs structures formed by grammatical suffixes in Turkish are described simultaneously by scanning different types of texts (story, novel, newspaper articles, etc.).

In this study, based on Lehmann's work called *Thought on Grammaticalization*, the converb structures have been examined in terms of phonetics, semantics, morphology and syntactic. Converbs structures that have become suffixed by going through the grammatical processes, converbs structures that have turned into linkers by connecting the finite sentence to other finite sentence and converbs structures that have turned into descriptive verb structures have been determined. Therefore, in this study, grammatical converbs structures have been examined by dividing them into subgroups and it is thought that this study will make an important contribution to linguistics and Turkology.

Key words: Turkish, grammaticalization, converbs, subordination, descriptive verbs, grammaticalized converbs.

İÇİNDEKİLER

YAYIMLANMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	ii
ETİK BEYAN.....	iii
TEŞEKKÜR.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR DİZİNİ.....	ix
TABLolar DİZİNİ.....	x
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM: ÇALIŞMANIN TEORİK ARKA PLANI	3
1.1. GRAMERLEŞME TEORİSİ	3
1.1.1. Gramerleşme Süreçleri	9
1.1.2. Gramerleşme İlkeleri	19
1.1.2.1. Aynı Anda Var Olma	19
1.1.2.2. Tek Yönlülük	19
1.1.3. Türkçede Gramerleşme	21
1.1.4. Türk Dillerinde Gramerleşme Üzerine Yapılan Çalışmalar	22
2. BÖLÜM: TÜRKÇEDE ZARF-FİİLLER	27
2.1. ZARF-FİİL KAVRAMI VE ZARF-FİİLLERİN	
SINIFLANDIRILMASI	27
2.2. ZARF-FİİLLERİN TİPOLOJİK ÖZELLİKLERİ ve GRAMATİKAL	
İŞLEVLERİ	30
3. BÖLÜM: TÜRKÇEDE GRAMERLEŞMİŞ ZARF-FİİLLİ YAPILAR	33
3.1. SONTAKILAŞMIŞ ZARF-FİİLLİ YAPILAR	33
3.1.1. <i>göre</i>	34
3.1.2. <i>kala, geçe</i>	39
3.1.3. <i>olarak</i>	40
3.1.4. <i>diye</i>	42
3.2. BAĞLAYICI OLARAK GRAMERLEŞEN ZARF-FİİLLİ YAPILAR ..	46

3.2.1. <i>derken</i>	48
3.2.2. <i>diye</i>	51
3.3. EKLEŞİK FİİL YAPILARINA DÖNÜŞEN ZARF-FİİLLİ YAPILAR ..	56
3.3.1. Yeterlilik	59
3.3.2. Tezlik	62
3.3.3. Sürelilik	66
3.3.4. Yaklaşma	74
SONUÇ	77
KAYNAKÇA	80
EK 1. Taranan Metinler	94
EK 2. Etik Kurul İzni Muafiyet Formu	96
EK 3. Orijinallik Raporu	97
EK 4. Turnitin Benzerlik İndeksi	98

KISALTMALAR DİZİNİ

Alm: Almanca

Fra: Fransızca

İng: İngilizce

< şeklinden gelir

> şekline gider

TABLULAR DİZİNİ

Tablo 1. Lehmann'ın gramerleşme parametreleri.....	13
--	----

GİRİŞ

Bütün diller çeşitli koşullara bağlı olarak zaman içinde değişime maruz kalır. Bu süreç sözcüklerin sesletiminde meydana gelen değişimlerden, anlamsal, yapısal ve söz dizimsel değişimlerden, alfabe değişimine, sözcük dağarcığının değişmesine ve zenginleşmesine kadar pek çok şekilde gerçekleşir.

Tüm diller gibi geniş sahaya yayılan Türkçenin ortaya çıktığı ilk günkü hali ile kalması beklenemez. Türkçe de sürekli değişim içindedir ve zaman geçtikçe yeni birimlere ihtiyaç duyulur. Sözlük birimler zamanla gramatikal birimlere, gramatikal birimler de zamanla daha bağımlı gramatikal birimlere dönüşebilir. Bu dönüşüm sürecinde birimler fonolojik, semantik, morfolojik ve söz dizimsel süreçlerden geçer ve bu süreçler gramerleşme bağlamında ele alınabilir.

Türkçede zarf-fiiller *-(y)Ip*, *-(y)ArAk*, *-mAdAn* gibi basit biçimbirimlerle kurulabildiği gibi *-DIĞI için*, *-mAsInA rağmen* gibi birleşik biçimlerce de oluşturulabilir. Birinci grup çekimlenmeyen basit yapılı zarf-fiilleri içerirken ikinci grupta genelde çekimlenebilen birleşik yapılı zarf-fiiller vardır ve bunlar sayıca diğerlerinden fazladır. Oluşan bu zarf-fiilli yapılar söz dizimsel olarak üst cümleye bağlanarak zaman, sebep, zıtlık, miktar gibi anlamlar yüklenir ve genellikle belirteç görevinde kullanılır.

Türkçede farklı işlevlerde kullanılan pek çok gramatikal birim gibi zarf-fiiller de dilde belirteç işlevinde kullanılmasının yanı sıra farklı dilsel birimlere de dönüşmüştür. Bu durum gramerleşme teorisi çerçevesinde açıklanabilir. Bu teoriye göre sadece sözlük birimler gramatikal işlevler üstlenmemekte, gramatikal birimler de farklı işlevsel birimlere dönüşerek daha bağımlı hale gelebilir.

Gramerleşme iki boyutta incelenebilir: birincisi eşzamanlı boyut, ikincisi ise tarihsel bir yaklaşım olan artzamanlı boyuttur. Bu çalışmada gramerleşme bağlamında zarf-fiiller eşzamanlı bir yaklaşımla betimlenmiştir. Burada temel amaç, işlevsellik temelinde gramerleşmiş zarf-fiilli yapıların sınıflandırmasını yapmaktır.

Bu çalışmanın temel konusu Türkçede gramerleşmiş zarf-fiilli yapıların eşzamanlı bakış açısıyla incelenerek sınıflandırılmasıdır. Bazı zarf-fiilli yapılar gramerleşme süreçlerinden geçerek sontakı, altasıralayıcı bağlayıcı, söylem bağlayıcısı ve ekleşik fiil yapıları oluşturarak farklı işlevler üstlenmiştir.

Gramerleşme teorisine göre zarf-fiillerin incelendiği bu Tez çalışması dört bölümden oluşmaktadır: Birinci Bölümde gramerleşme kavramı ve tarihsel arka plan hakkında bilgi verilmiştir. Gramerleşme süreçlerine, ilkelerine ve Türk dilleri üzerine yapılan gramerleşme çalışmalarına değinilmiştir. İkinci Bölümde Türkçede zarf-fiilli yapılar ve bunların üstlendikleri gramatikal işlevler ele alınıp zarf-fiillerin sentaktik ve tipolojik sınıflandırmasına yer verilmiştir. Üçüncü Bölümde ise gramerleşme teorisi çerçevesinde ağırlıklı olarak Lehmann'ın *Thought on Grammaticalization* (2002) adlı çalışmasındaki gramerleşme süreçleri model alınarak Türkçede gramerleşmiş zarf-fiilli yapılar incelenmiştir. Örneklem olarak değişik türde metinler (hikaye, roman, gazete yazıları vb.) taranarak metinlerde yer alan gramerleşmiş zarf-fiilli yapılar işlevlerine göre sınıflandırılarak detaylıca hangi gramerleşme süreçlerinden geçtiği belirtilmiştir. Sonuç bölümünde ise Türkçede gramerleşmiş zarf-fiiller temelinde elde edilen sonuçlara yer verilmiştir.

1. BÖLÜM

ÇALIŞMANIN TEORİK ARKA PLANI

1.1. GRAMERLEŞME TEORİSİ

Dilin değişken bir yapıya sahip olması sebebiyle dilde kullanılan bazı birimler zamanla fonolojik, semantik, morfolojik ve söz dizimsel olarak değişime uğrayarak farklı dilsel birimlere dönüşebilmektedir. Bu durum artzamanlı ve eşzamanlı çalışmalar çerçevesinde sözlük birimlerin farklı dilsel yapılara veya bazı dilsel birimlerin farklı işlevdeki dilsel birimlere dönüşmesi olarak açıklanabilir. Bu dönüşüm dilbilimde genelde “gramerleşme” temelinde ele alınmakta ve incelenmektedir.

Türkiye’de “dilbilgiselleşme, gramerleşme, gramatikalleşme” olarak da adlandırılan gramerleşme için Batı dillerinde farklı terimler kullanılmaktadır, örn. İng. “grammaticalization”, Alm. “Grammatikalisierung”, Fra. “grammaticalisation”. Bu kavrama hem tipolojik hem de tarihsel dilbilim araştırmalarında oldukça sık rastlanır ve bu alanda birçok farklı görüş ve çalışma bulunmaktadır.

Gramerleşme ilk defa terim olarak yapısalılık ve göstergebilim alanında adını duyuran dilbilimci Ferdinand de Saussure’ün öğrencisi olan Fransız dilbilimci Antonie Meillet (1866-1936) tarafından kullanılmıştır. *Neogrammarians*¹ ve de Saussure’e göre tüm dilsel değişimler ya ses değişimidir ya benzetme ya da ödünç almadır. Meillet onlardan farklı olarak dilsel değişimler konusunda *gramerleşme* terimini kullanmıştır (Kiparsky, 2012, ss. 14-15).

Meillet Hint-Avrupa dillerini inceleyerek karşılaştırmalı dilbilim çalışmaları yapmıştır. 1912 yılında yayınlanan *L’evolution des Formes Grammaticales* adlı çalışmasında dildeki iki süreçten bahsetmiştir. İlki örneksime (analogy) yoluyla dilde var olan gramatikal şekillere benzer yeni şekiller oluşabileceğidir. Bu fikrini İngilizcedeki çoğulluk yapısını örnek göstererek desteklemiştir. Diğer süreç ise gramerleşmedir. Bu

¹ *Yenidilbilgiciler* olarak da adlandırılan Neogrammarians 1870’lerde Leipzig Üniversitesi çevresinde toplanan ve daha çok karşılaştırmalı filoloji alanında çalışan dilbilimcilere verilen addır. Savundukları en önemli ilke ses kurallarının kesin olduğu ve kural dışı örneklere izin vermediği görüşüdür (İmer (vd.) 2011, 271).

terimi sözcüksel yapılardan gelişen dilbilgisel biçimlerin gelişimini anlatmak için kullanmıştır. Buna göre gramerleşme eskiden özerk olan birimin gramatikal hale dönüşmesidir. Üç yıl sonra Meillet *Le Renouveau des Conjonctions* başlıklı makalesinde bu teorisini genişletmiştir. Meillet'ye göre eskiden özerk olan sözlük birim gramatikal işlev kazanarak yeni yapılar meydana getirir, daha önce dilde var olmayan yeni kategoriler yaratır ve dilin sisteminde değişiklik olur. Başka bir deyişle işlevsel birimler sözlük birimlerden oluşabilir. Meillet'ye göre dil ihtiyaç duyduğu için yeni birimler türetme eğilimindedir, bunlar sık kullanılırsa daha az seviyedeki basit gramatikal araçlara dönüşebilir ve gramerleşmenin süreçleri sabit yönde ilerler (Meillet, 1912, ss. 130-148). Böylece Meillet'nin çalışmaları gramerleşme perspektifinin başlangıcı olarak modern gramerleşme literatürünün temelini oluşturur.

Meillet'in örnekleri özellikle Schegel'in örneklerini içerir. Meillet'in gramerleşme ile ilgilenmesinin sebebi tipolojik anlamlardan dolayı değil, Hint-Avrupa dillerinin tarihindeki belirli gerçekleri açıklamak istemesidir (Lehmann, 2002, s. 5).

Meillet'in Humboldt ve von der Gabelentz'den etkilendiği düşünülmektedir (Hopper ve Traugott, 2003, ss. 21-22; Lehmann, 2015, s. 4). Von der Gabelentz *Die Sprachwissenschaft: Ihre Aufgaben, Methoden und bisherigen Ergebnisse* adlı çalışmasında dilsel yapıları işçilere benzetmektedir; işçi işe alınır, yükselir, sonra yarı zamanlı çalışır ve emekli olur. Böylece onun yerine aday olarak bekleyen yeni işçiler işe alınır. Bu sürekli devam eden bir süreçtir. Dildeki yapıları da bu şekilde açıklayarak gramerleşmeyi iki aşamada değerlendirir: telaffuz kolaylığı (ease of articulation) ve ayırışma/başkalaşma (distinctness). Gabelentz'e göre dildeki ekonomi yasası gereği telaffuz kolaylığı nedeniyle birimler fonolojik değişikliğe uğrayarak yeni birimler ortaya çıkarabilir ve birimin önceki ve yeni sesletimindeki farklılık beraberinde anlamsal farklılık doğurabilir. Bu şekilde birim yeni işlev kazanabilir. (von der Gabelentz, 1891, ss. 241-251). Başka bir deyişle gramerleşme telaffuzdaki rahatlık ve farklılık olarak iki itici güç olarak görülebilir

Dili kültürün yansıması olarak gören Alman filozof Humboldt gramerin belli aşamalar sonucunda ortaya çıktığını belirterek dillerin basit bir seviyeden başladığını ve şimdiki durumuna gelene kadar evrimleştiğini iddia eder. Humboldt'a göre bağımsız sözlük birimler gramatikal olarak birer işaretleyiciye dönüşürken geçirdiği sürece gramerleşme

denir. Sözlük birimlerin gramatikal birer işaretleyici olarak dilde kullanım alanı bulunduğunu söyleyen ve gramatikal biçimlerin kökenleri üzerine çeşitli akademik konferanslar veren Humboldt'a göre işlevsel birimler belli aşamalar sonucu ortaya çıkar. Ona göre edatlar ve bağlaçlar gibi dilsel birimlerin kökeni sözlük birimlerdir ve çalışmasında ad durum ekleriyle edatlar arasında benzerlik olduğunu belirtmiştir (Hopper ve Traugott, 2003, ss. 19-21; Heine vd., 1991, s. 6).

Von der Gabelentz gramerleşmede doğrusal bir süreç olmadığını belirterek dilde var olan devinimsel bir süreçten bahsederken Humboldt dilde çizgisel bir süreç olduğunu iddia etmektedir (Lehmann, 2015, ss. 3-4; Demir, 2018, s. 14). Meillet ise dildeki değişmeyi *örnekseme (analogy)* ve bağımsız birimlerin dilsel yapı üstlenmesi olarak tanımladığı *gramerleşme* olarak iki süreçte anlatmaktadır (Meillet, 1912, ss. 131-133).

Gramerleşme terimi Meillet tarafından ortaya atılsa da Givón tarafından canlandırılmıştır. Ancak bu konuda en kapsamlı çalışmalar ise Heine vd. 1991, Lehmann 1985, 1986, 2002 ve Hopper ve Traugott 2003 tarafından yapılmıştır. Fakat gramerleşme konusu Meillet'den daha öncesine dayanmaktadır. Fransız filozof Etienne Bonnot de Condillac tarafından gramatikal birimlerin serbest birim olan sözlük birimlerden geldiği belirtilmiştir. *Essai Sur l'origine des Connaissances Humaines* (1746) adlı çalışmasında dilbilgisel yapıların biçimbirimlerin evrimleşmesi sonucu bağımsız birimlerden geldiğini öne sürmüştür. Fiillerdeki kişi eklerinin kişi zamirlerinin eklenmesinden, zaman kategorilerinin de zaman bildiren zarfların ilgili kök ile birleşmesinden kaynaklandığını tespit etmiştir. Diğer bir araştırmacı ise John Horne Tooke'tur. Köken bilgisi üzerine çalışmalar yaparak *The Diversions of Purley* (1857) adlı çalışmasında isimlerin ve fiillerin bozulup şekil değiştirerek edatları oluşturduğunu ileri sürmüştür (Hopper ve Traugott, 2003, s. 19; Lehmann, 2015, ss. 1-5).

Evrimsel tipolojinin öncülerinden olan Condillac ve Tooke'tan sonra Schegel (1818) Latince ile Romen dilleri arasındaki gramatikal değişimleri araştırmış, Franz Müller (1831), Riss (1854), Christaller (1875) Wegener (1885) de çalışmalarında sözlük birimlerden dilbilgisel yapılara geçişi ve bunun örneklerini açıklamıştır (Lehmann, 2015, s. 1; Heine vd., 1991, ss. 7-8).

Yirminci yüzyıla gelecek olursak Edward Sapir (1921), Henri Frei (1929), Meihoff (1936), Roman Jakobson (1959), V. M. Zirmunskij (1966), Hodge (1970), Givón (1971) ve daha birçok dilbilimci gramerleşme teorisi üzerine fikirlerini yazmıştır.

Polonyalı dilbilimci Kurylowicz *The Evolution of Grammatical Categories* (1965) adlı çalışmasında Meillet'nin yaptığı tanımı değiştirip geliştirerek gramerleşmeyi sözlük birimin gramatikal birim olma durumu ya da daha az gramatikal olmaktan daha çok gramatikal nitelik taşıma durumuna gelmesi şeklinde tanımlamıştır. Burada sözlükselden gramere geçiş birincil gramerleşme; gramatikal ögeden giderek artan gramerleşme ise ikincil gramerleşmedir. Başka bir deyişle gramerin daha da gelişmesidir. Çalışmasında Hint-Avrupa dillerinin çekim sistemini gramerleşme teorisi çerçevesinde incelemiştir (Kurylowicz, 1965, ss. 52-53).

Meillet'nin öğrencisi olan Benveniste ise *Mutations of Linguistic Categories* (1968) adlı çalışmasında gramerleşme terimini çok fazla kullanmamakla birlikte bu oluşum için "auxiliation" terimini kullanmıştır. Edatların, zarfların kısalmasıyla ve durum eklerinin de zamir, edat gibi işlevsel birimlerin kısalmasıyla oluştuğunu belirtmiştir (Benveniste, 1968, ss. 83-94; Hopper ve Traugott, 2003, s. 25).

Givón *On Understanding Grammar* (1979) adlı çalışmasında gramerleşmenin söylemde başlayıp söz dizime doğru ilerleyen bir gelişim olduğunu ifade etmiştir. Givón'a göre "Bugünün morfolojisi dünün söz dizimidir." Böylelikle dilbilimsel evrimin başka bir paradigma durumuna dikkat çekmiştir. Daha çok gramerleşmenin başlangıcı ve nerede sona erdiğiyle ilgilenmiştir. Givón'a göre sözlük birimler dilbilgisel işlevler kazanır, söylem öğelerinin serbest sıralanması zorunlu olabilir ve söz dizimsel olarak kısıtlanabilir. Söz dizimsel yapılar morfolojik hale gelebilir ve morfemler aşınır ve fonolojik özellikler haline gelir (Givón, 1979, ss. 79-209): *söylem* (discourse) > *söz dizimi* (syntax) > *morfoloji* (morphology) > *morfofonemik* (morphophonemics) > *sıfır* (zero).

Heine ve Reh *Grammaticalization and Reanalysis in African Languages* (1984) adlı çalışmasında gramerleşmeyi Afrika dilleri üzerinden açıklamıştır. Gramerleşmeyi dilsel birimlerin anlamsal karmaşıklık, pragmatik önem, söz dizimsel özgürlük ve fonolojik kayıp yaşadığı evrim olarak tanımlayarak gramerleşmeyi morfo-sentaktik ve morfo-fonolojik olarak incelemiştir (Heine ve Reh, 1984, ss. 15-16). Gramerleşme çalışmaları sadece mevcut dil durumlarını geçmiş durumlarla ilişkilendirmenin bir yolu değil, aynı

zamanda geçmişteki gelişimler hakkında genellemeler önererek gelecekteki gelişmelerin tahmin edilmesini sağlar (Heine, 1993, s. 124). Hopper gramerleşme sürecinin devinimsel bir süreç olduğunu ifade ederken Heine ve Reh gramerleşmenin gelişimsel bir süreç olduğunu belirtmiştir (Gökçe, 2013, s. 26).

Heine, Claudi ve Hünneemeyer *Grammaticalization: A Conceptual Framework* (1991) adlı çalışmalarında gramerleşmeye bilişsel ve pragmatik yönden bakmış ve gramerleşmeyi sözlük birim veya yapının varsaydığı bir gramatikal işlev veya bir gramer biriminin daha gramatikal olduğu işlev olarak tanımlayarak dildeki metaforik soyutlamalar üzerine eğilmiştir (Heine vd., 1991, ss. 3-6).

Lehmann *Thoughts on Grammaticalization* (2015) adlı çalışmasında gramerleşmenin sözcüklerden gramatikal birimlere doğru giden bir süreç olduğunu belirtmiştir. Gramerleşmenin dilde varlığını anlayabilmek için hem eşzamanlı hem artzamanlı olarak çalışılması gerektiğini belirterek dilsel birimlerin gramerleşme sırasında geçirdiği fonolojik, semantik, morfolojik ve söz dizimsel süreçlerden söz etmiştir. Ayrıca çalışmasında Kurylowicz'in dilsel birimlerin daha yoğun dilsel birimlere dönüşebileceği görüşünü benimsemekle birlikte gramerleşme için gerekli olan parametreleri detaylı bir şekilde açıklamış ve gramerleşme terimi yerine dilbilimcilerin farklı terimler kullandığından bahsetmiştir. Lehmann'a göre dilsel kategoriler oluşur, yenilenir ve güçlenir. Başka bir deyişle gramerleşme ile daha önce dilde var olmayan yeni dilsel kategoriler oluşur (Lehmann, 2015, ss. 10-12).

Hopper ve Traugott *Grammaticalization* adlı çalışmasında dilsel biçimlerin ne şekilde ortaya çıktığını araştırmanın yanı sıra gramerleşmiş yapıların zamanla daha yoğun bir gramerleşme sürecine geçtiğini savunur. Gramerleşmeyi açıklarken gramatikal olguları açıklamakla kalmayıp aynı zamanda bu olguları tanımlamaktadır Gramerleşmeyi sözcüksel öge ya da yapıların belirli dilsel bağlamlarda farklı dilsel işlevler ya da dilsel ögelerin görevler kazanması sonucu değişim çalışmaları olarak anlatmaktadır. Buna göre gramerleşme sözcüksel ögelerin ve yapıların belirli gramatikal bağlamlarda gramatikal işlevlere hizmet etmek için bir araya gelerek gramerleştikten sonra yeni gramer işlevleri geliştirmeye devam eden bir süreçtir. Bu durumda sözcüksel ögeler isimler, fiiller, sıfatlardır; gramatikal (işlevsel) ögeler ise ögeler arasındaki ilişki ve bağlantıyı sağlar. Bunlar edatlar, bağlaçlar, zamirler, zarf-fiiller, çekim ekleridir. Gramerleşmede isimler

ve fiiller zamanla bağlaç, edat, yardımcı fiil gibi gramer unsurlarına dönüşebilir ve gramatikal öğeler fonolojik olarak daha kısa ve anlamsal olarak soyut olma eğilimindedir (Hopper ve Traugott, 2003, ss. 1-4; Gökçe, 2013, s. 27).

Heine ve Kuteva'nın *Word Lexicon of Grammaticalization* (2004) adlı çalışmasında gramerleşmeyi sözlük birimlerin dilsel biçimlere ve dilsel biçimlerin daha fazla dilsel biçimlere dönüşümü olarak tanımlamakla birlikte gramerleşmede anlamsal sürece işaret etmiştir (Heine ve Kuteva, 2004, s. 4).

Brinton ve Traugott (2005) *Lexicalization and Language* adlı çalışmasında gramerleşme sürecini art ve eşzamanlı olarak ele almakla birlikte Hopper ve Traugott (2003)'ün fikirlerinden de yararlanmışır. Gramerleşme bir yapının parçalarının belirli dilsel bağlamlarda gramatikal fonksiyonu ile kullanılmasıyla gerçekleşen değişimdir. Bu değişim düşük dereceden yüksek dereceye kadar bir süreklilik göstermekle birlikte süreç soldan sağa, sözlük birimden gramatikal birime, klitikten çekim ekine doğrudur (Brinton ve Traugott 2005, ss. 25-29).

Haspelmath "Why is grammaticalization irreversible?" adlı çalışmasında gramerleşmenin gevşek yapılardan daha sıkı dilsel yapılara doğru yavaş yavaş oluştuğunu ve bununla birlikte somut birimlerden soyut birimlerin ortaya çıktığını belirtmiştir (Haspelmath, 1999, ss. 1043-1044).

Norde 2009'a göre gramerleşme, sözlük birimlerin (isimler ve fiiller gibi) yavaş yavaş gramatikal birimlere (yardımcı eylem, zamirler gibi) dönüşürken ve daha sonra daha soyut işlev birimlerine ve hatta çekim eklerine dönüşmeye devam ettiği süreçtir. Bu süreçte anlamsal ve fonolojik olarak kayıp yaşanabilir ve bununla birlikte söz dizimsel değişim de söz konusudur. Başka bir deyişle gramerleşme bileşik bir değişim türüdür: fonoloji, morfoloji, söz dizim ve anlambilim düzeylerinde mikro değişimleri kapsar (Norde, 2009, ss. 1-47).

Dünyada 1980'lerin sonlarından 2000'lerin sonlarına kadar gramerleşme teorisinin altın çağıdır. Ders kitaplarında bu teori sıklıkla geçmiştir, cilt cilt kitaplar, konferanslar, dergiler bu teoriden bahsetmiştir. Son dönemlerde gramerleşme sadece bağımsız birimlerin bağımlı birimleri dönüşmesi olarak düşünülmemekte olup bağımlı birimlerin farklı dilsel yapılara dönüşmesi olarak da görülmektedir.

Gramerleşme üzerine birçok sempozyum ve konferans düzenlenmiştir ve akabinde tartışılan konular kitaplaştırılmıştır. Bunlardan bazıları *New Reflections on Grammaticalization* (2002), *Grammaticalization Current Views and Issues* (2010), *Formal Evidence in Grammaticalization* (2011) ve daha birçok sempozyum kitaplaştırılmıştır (Can, 2016, ss. 26-27).

Gramerleşme çalışmaları doğası gereği tarihsel değişimleri içerir. Fakat son dönemlerde gramerleşmenin eşzamanlı yönlerine de odaklanılmıştır ve bu çalışmalar gramerleşmenin mevcut durumuna vurgu yapmaktadır. 1970 yılına kadar gramerleşme esas olarak artzamanlılığın bir parçası olarak görülürken 1970'ten sonraki çalışmalar hem artzamanlı hem de eşzamanlı olarak grameri anlamak üzerinedir. Gramerleşme üzerine yapılan çalışmalar seksenlerin ortalarından itibaren artmış ve yeniden yorumlanmıştır. Genel olarak yirminci yüzyılda gramerleşmeye yönelik iki ana yaklaşım vardır: biri azalma ve artma (anlamsal, fonolojik, biçimsel) diğeri ise çeşitli türlerin ortaya çıkmasıdır.

1.1.1. Gramerleşme Süreçleri

Gramerleşme sözlük birimlerden gramere giden veya gramatikal birimden başka bir gramatikal birime giden bir süreç olarak ele alınır ve aşamalı bir dilsel değişim modelini sergiler. Diğer bir deyişle gramerleşme süreci işlevsel birimler oluşturur ya da işlevsel birimlerin işlevsellik derecesini artırır. Birimler gramerleşirken içeriklerini kısmen veya tamamen kaybeder:

1) *He is going to town soon.*

He is going to come soon (Heine vd., 1991, s. 121).

Yukarıdaki örnekte görüldüğü üzere yeni işlev birimlerinin ortaya çıktığı süreç olarak gramerleşmede bağımsız birimler bağımlı birimlere dönüşebilir. İngilizcede hareket ifade eden *go* 'gitmek' fiili zamanla gramerleşerek önceden planlanmış yakın gelecek zamanı belirten bir yardımcı fiile dönüşerek birimin türü değişmiş, gramatikal bir görev üstlenmiş ve anlamsal olarak somuttan soyuta geçiş söz konusudur (Heine vd., 1991, s. 121; Heine ve Kuteva, 2004, s. 3). Fakat aynı zamanda *go* fiili de dilde varlığını göstermektedir. Bu örnekten de anlaşılacağı gibi birim gramerleşirken birtakım süreçlerden geçmektedir. *going to* yapısının dışında İngilizcede daha birçok yapı gramerleşme sonucu ortaya

çıkıştır: *will, have, need, could* vb. (Campbell, 1999, ss. 238-239; Hopper ve Traugott 2000, ss. 46-47).

Gramerleşmede birimler kendi anlamını ve morfolojik yönünü kaybetme eğilimi gösterirken fiiller de temel anlamından uzaklaşarak çekimlenme özelliğini yitirebilir. Diğer bir deyişle gramerleşmede sözlük birimler giderek değişmez duruma gelme eğilimindedir. Aynı zamanda söz dizimsel olarak sabit olma ve diğer birimlere bağımlı olma eğilimi sergilemektedir.

Gramerleşmede birim parçalarını, hecelerini, seslerini kaybederek daha kısa hale gelebilir. Birim kendinden önceki birime bağılı olarak sona erebilir veya çok heceli birimler indirgenerek tek heceli hale gelebilir.

Gramerleşme teorisinin amaçlarından birisi de gramerleşmiş birimin hangi süreçler geçirdiğini ortaya çıkarmaktır. Birim gramerleşmeden önce fonolojik, semantik, morfolojik ve söz dizimsel değişimler geçirir. Bu değişimler bir arada görülebileceği gibi ayrı ayrı da olabilir.

Gramerleşmede birim önce anlamsal ve pragmatik özelliğini, söz dizimsel bağımsızlığını, en son ise fonolojik varlığını kaybeder (Heine ve Reh 1984, s. 15). Gramerleşmeyi morfo-sentaktik ve morfo-fonolojik olarak inceleyerek gramerleşme için üç süreçten bahsetmektedir:

- a. İşlevsel süreçler (functional processes): anlamsızlaşma, genişleme, basitleşme, birleşme
- b. Morfosentaktik süreçler (morphosyntactic processes): permütasyon, bileşik oluşturma, klitikleşme
- c. Fonolojik süreçler (fonetic processes): adaptasyon, erozyon, kayıp (Heine ve Reh, 1984, ss. 16-178).

Bybee ve Pagliuca gramerleşmeyi katmansal bir süreç olarak düşünerek genelleme ve anlamsal içeriğin zayıflamasına dikkat çekmiştir. Bu süreçlerden sonra birimin kullanımı daha da artar ve bunun sonucunda kendiliğinden fonolojik indirgeme ve belki de birleşmeye, kaynaşmaya (füzyona) geçer (Bybee ve Pagliuca, 1985, s. 76).

Hopper'a göre gramerleşme sözlük birimlerin gramatikal biçimlere dönüşmesidir ve Lehmann'ın değişkenlerini eleştirerek gramerleşmenin son basamaklarında belirttiği

değişkenlerin tam olarak kullanılamayacağını belirterek gramerleşmenin ilk basamakları için beş süreçten bahsetmiştir:

a. Katmanlaşma (layering): Yeni katmanların işlevsel bir alan içerisinde sürekli olarak ortaya çıkması ve eski katmanların atılmayabileceği ancak birlikte var olmaya devam edilebileceğidir. Sözlük birimler anlam, işlev ve ses özelliklerini kaybedip gramerleşerek yeni birimlere dönüşür. Fakat dilde birimin eski şekli ve yeni şeklinin kullanımı aynı anda var olabilir.

b. Uzaklaşma (divergence): Sözlük birim klitik veya ek olarak gramatikal hale gelebileceği gibi orijinal haliyle özerk bir birim olarak da dilde kalabilir. Diğer bir deyişle birimin gramerleşmeye başlamasıyla asıl biçimin ortadan kalkması anlamına gelmemektedir. Birimin ortak bir etimolojiye sahip olup işlevsel olarak farklı olmasıdır.

c. Özelleşme (specialization): Seçeneklerin daralması ile ilgilidir. Ortaya çıkan bir gramer yapısını karakterize eder. Bu ilke Lehmann'ın paradigmatik değişkenlik parametresidir.

d. Kalıcılık (persistence): Gramerleşmiş birim sözlüksel aşamada anlamını koruyabilir. Bu durum tarihsel verilerle gözlemlenebilir. Kalıcılık Lehmann'ın ağırlık parametresiyle yakından ilişkilidir, daha spesifik olarak anlamsızlaşma ile. Fakat bu parametreye ek bir boyut getirmiştir. Birim bazı anlamsal özelliklerini kaybetse bile hala bazılarını koruyabilir.

e. Kategorisizleşme (decategorization): Gramerleşmiş birim morfolojik yapısını ve söz dizimsel özelliklerini kaybeder. İsim ve fiiller gramerleşerek sıfat, zarf gibi ara kategorilere ya da zamir, sontakı, yardımcı fiil gibi küçük kategorilere geçebilir. Bu parametre Lehmann'ın uyum parametresiyle benzerlik gösterir (Hopper, 1991, s. 22).

Gramerleşme öncelikle sözlük birimlerin bağımsızlıklarını kaybettiği artzamanlı bir süreç olarak tanımlanabilir. Buna göre birim gramerleşirken genelleşir, fonolojik, semantik, morfolojik ve söz dizimsel değişikliğe maruz kalır. Gramerleşmenin düşük dereceden yüksek dereceye kadar bir süreklilik olduğunu savunmakla birlikte sürecin soldan sağa, daha çok karmaşık olandan daha az karmaşık olana, sözlük birimden gramatikal birime, klitikten çekim ekine doğru olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca gramerleşmenin ileri aşamasında metinde birimin kullanım sıklığının fazla olduğunu savunmuşlardır (Hopper ve Traugott, 1993, ss. 1-5).

Gramerleşmede birim anlamsal içeriğinde, işlevsel özelliğinde ve fonolojik yapısında değişim veya kayıp yaşayabilir. Heine gramatikal yapıların süreç içerisinde nasıl oluştuklarını ve geliştiklerini açıklayarak bu süreçler için dört kategoriden bahsetmektedir:

- a. Anlamsızlaşma veya genelleşme: Gramerleşme sürecinin ilk aşaması olarak görülür ve birimin sözlük anlamını kaybederek soyut anlam kazanmasıdır.
- b. Kategorisizleşme: Birim gramerleşirken morfolojik ve sentaktik özelliklerini kaybetme eğilimi sergiler. Birincil kategoriden daha alt kategorilere doğru geçiş olur:
birincil kategori (>orta kategori>) alt kategori
- c. Klitikleşme: Anlamsızlaşma ve kategorisizleşmeden sonra birimin ekleşmeye doğru gittiği süreçtir.
- d. Ses değişimi (erozyon): Anlamsal içeriğini kaybeden birimin fonolojik yapısının kısalması veya kayıp yaşanmasıdır (Heine, 1993, s. 54).

Heine ve Kuteva gramerleşme süreçlerinin somut anlamdan soyut anlama, oldukça bağımsız birimden daha bağımlı duruma geçme, açık sınıftan kapalı sınıfa geçme ve uzun gramer yapısından daha kısa forma geçme şeklinde olduğunu belirterek *Word Lexicon of Grammaticalization* adlı çalışmasında gramerleşme için dört süreçten bahsetmiştir:

- a. Birimin anlamsal içeriğinin zayıflaması ve kaybolması
- b. Birimin anlamsal olarak genişlemesi, genelleşmesi
- c. Birimde morfosentaktik özelliklerin kaybı
- d. Ses kısalması veya kaybı (erozyon) (Heine ve Kuteva, 2004, s. 2).

Heine ve Narrog'a göre gramerleşme gramerin yaratıldığı süreçtir. Diğer bir deyişle sözcüksel biçimlerin gramatikal biçimlere, gramatikal biçimlerin ise daha yoğun gramatikal biçimlere doğru gelişimidir. Genel olarak işlevsel kategorilerin nasıl ortaya çıktığı gramerleşme süreçleriyle ilgilidir ve şu süreçler söz konusudur:

- a. Uzantı: Konuşucunun yeni dilsel ifadeyi yeni bağlamlarda kullanması ve bağlam tarafından yeni anlamın desteklenmesi, genişlemesi.
- b. Anlamsızlaştırma: Genellikle anlamsal ağartma olarak adlandırılır. Gerçek anlamın kaybı söz konusudur, bununla birlikte genişleme de gerçekleşebilir.
- c. Kategorisizleşme: Morfosentaktik özelliklerin kaybıdır.

d. Erozyon: Gramerleşmiş birimin fonolojik olarak bir kısmını kaybettiği süreçtir (Heine ve Narrog, 2010, ss. 401-424).

Bu çalışmada genel olarak Lehmann'ın *Thoughts on Grammaticalization* (2002) adlı çalışmasındaki gramerleşme süreçleri temel alınmıştır. Lehmann'a göre gramerleşme herhangi bir birimin gramerin bir parçası haline geldiği süreçtir.

Lehmann'a göre gramerleşmeyi ölçmenin ana yolu özerkliğe bakmaktır. Birimin özerkliği gramerleşme ile ters orantılıdır. Dilbilimsel birimin gramerleşmesi özerkliğini kaybettiği süreçtir. Birimde gramatikalleşmenin derecesi üç şekildedir Bunlardan birincisi için *ağırlık* (weight) terimi kullanılmıştır. Buna göre birimin sözcük sınıfı ve söz dizimsel görünümü değerlendirilir. İkincisi için ise *uyum* (cohesion) terimi kullanılmıştır. Burada birimin sözcük türü olarak ait olduğu sözcük sınıfına ve diğer birimlere bağlılığı incelenir. Üçüncüsü için ise *değişkenlik* (variability) terimi kullanılarak birimin diğer birimler arasından seçimi ve söz dizimde yerinin değişebilir olması gözlemlenir (Lehman, 2002, s. 110). Bu süreçler söz dizime girmeden önce ve girdikten sonra olarak iki aşamada gözlemlenir:

Tablo 1. Lehmann'ın gramerleşme parametreleri

Parametreler (Parameters)	Paradigmatik (Paradigmatic)	Söz dizimsel (Syntagmatic)
Ağırlık (Weight)	Bütünlük (İntegrity)	Yapısal kapsam (Structural scope)
Uyum (Cohesion)	Paradigmatiklik (Paradigmaticity)	Bağlılık (Bondedness)
Değişkenlik (Variability)	Paradigmatik değişkenlik (Paradigmatic variability)	Söz dizimsel değişkenlik (Syntagmatic variability)

(Lehmann, 2002, s. 110; 2015, s.132)

a. Ağırlık (weight)

Paradigmatik olarak *ağırlık* görüşüne *bütünlük* adı da verilir. Bütünlük birimin paradigmatik kimliğidir. Başka bir deyişle birimin diğer birimlerden farklılığını gösteren

belirli özelliklere sahip olmasıdır. Birimin dizisel ağırlığı veya bütünlüğü olarak da adlandırılan bu süreç gramerleşmede birimin anlamsal ve fonolojik özellikleriyle ilgilidir. Başka bir deyişle birimin fonolojik bütünlüğü hece uzunluğu, kısalığı; semantik bütünlüğü ise anlamsal özellikleridir. Birimde anlamsal değişikliğin, kaybın yaşanması veya genişlemesi, genelleşmesi ve fonolojik olarak birimde aşınma, azalma veya kayıp söz konusudur. Bunlar sadece gramerleşmede görülmemekle birlikte dilin değişiminde sürekli yaşanmaktadır. Anlam kaybı ve fonolojik aşınma birimde beraber işleyen süreçler olabileceği gibi birbirinden bağımsız olarak da görülebilir (Lehmann, 2002, ss. 112-114).

Gramerleşmede birim ses özelliklerini yavaş yavaş, kademeli olarak kaybetmekle birlikte kısmen bir kayıp da söz konusu olabilir ve bu durum birimin fonolojik bütünlüğünün bozulduğunu gösterir. Bu durum *ses erozyonu* (phonetic erosion), *ses kaybı* (phonetic loss), *fonolojik yıpranma* (phonological attrition), *fonolojik zayıflama* (phonological weakening) olarak da adlandırılabilir. Lehmann'ın bütünlük adı verilen gramerleşme parametresinde fonolojik bozulma içeren birimler gramerleşmede fonolojik olarak kısıalma eğilimindedir.

Gramerleşme sürecine giren birimde anlamsal bütünlük yavaş yavaş azalarak kayıp gerçekleşmeye başlamaktadır. Bu durum için *anlamsızlaşma* (desemanticization) *anlamsal zayıflama* (semantic weakening), *azalma* (reduction), *solma* (fading), *semantik kayıp* (semantic loss), *ağartma* (bleaching), *anlamsal tükenme* (semantic depletion) gibi terimler de kullanılır. Heine ve Reh bu sürecin gramerleşmenin başlangıç aşamasında gerçekleştiğini, sözlük birimin önce anlamsal içeriğini kaybettiğini ifade etmiştir (Heine ve Reh, 1984, s. 67).

Gramerleşmede anlamsal boyuttaki değişimlerin gramerleşmenin birinci aşaması olduğunu söyleyenlerin yanı sıra en son aşama olduğu da belirtilmektedir. Traugott ve Hopper gramerleşmede anlam kayıplarının gerçekleştiğinden emin olmakla birlikte ilk aşamada anlamsal değişiklik ve geçişin olduğunu, anlamsal kaybın gramerleşmenin son aşamasında gerçekleştiğini belirtmiştir. Birimde anlamsızlaşmanın aniden gerçekleşmediğini ve birimin çok anlamlılığa sahip olmasıyla anlam genelleşmesi veya genişlemesi yaşandığını tespit etmiştir ve bu durumu *anlamsal ağartma* olarak adlandırır (Hopper ve Traugott, 2002, ss. 95-100).

Heine ve Kuteva gibi bazı araştırmacılar fonolojik erozyon ile anlamsal ağartma arasında doğal bir bağlantı olduğunu savunur. Fakat bu iki değişimin gramerleşmede beraber işleyişi zorunlu değildir. Fonolojik erozyonun gerçekleşmediği gramerleşme örnekleri de mevcuttur.

Birimin anlamsal özelliklerini yitirmesi sözlük birimden gramatikal birime geçmesine neden olabilir. Birimde anlam kaybı söz konusu olduğunda birim türetim ve çekim eki gibi biçimsel özelliklerini kaybedebilir. Ama birim gramerleşirken biçimsel bir değişim veya kayıp yaşamak zorunda değildir, biçimsel genişleme de söz konusu olabilir (Heine ve Reh, 1984, ss. 36-39; Hopper ve Traugott, 2003, ss. 95-101; Heine ve Kuteva, 2004, s. 2).

Sözlük birimden gramatikal birime geçiş için en bilinen örnek olarak İngilizcedeki *will* gelecek zaman formu gösterilebilir. Eski İngilizcede kullanılan *willan* (istemek, dilemek) fiili modern İngilizcede yardımcı fiil olarak *wille* dönüşmüştür. Burada hem fonolojik hem anlamsal indirgeme söz konusudur (Campbell, 1999, ss. 238-239). Ayrıca Türkçedeki *-yor* şimdiki zaman eki de bu duruma örnek gösterilebilir.

Söz dizimsel ağırlık görüşüne *yapısal kapsam* denir. Bu yapı birimin girdiği veya parçası olduğu yapıdır. Burada yapısal kapsamdaki azalma, daralma gramerleşme sürecine işarettir. Başka bir deyişle yapısal kapsam birimin gramatikal görevi ve biçimsel görünümüdür. Örneğin, Türkçedeki ad durum eklerinin yapısal kapsamı ad/ad öbeğinden sonraki alandır (Lehamann, 2002, s. 128). Yapısal kapsam başka bir deyişle birimin söz dizimindeki biçimsel görünümüdür.

b. Uyum (cohesion)

Paradigmatik uyum parametrenin bir parçasıdır. Birimin morfolojik ve semantik olarak bulunmuş olduğu diziye tamamen bağlı olmasına paradigmatik uyum denir. Burada uyumdan kastedilen birimin ait olduğu sözcük türüdür (Lehmann, 2002, s. 118). Gramerleşme sürecine girmiş olan birimin dizi değiştirerek daha alt dizilere doğru geçmesi *kategorisizleşme* (decategorialization) olarak adlandırılır. Başka bir deyişle birimin dizi değiştirmesi, sözcük türünün değişmesidir.

Birimler sözcük türlerine göre üç gruba ayrılır: *büyük grup* (sözlüksel), *ara grup* ve *kk grup* (dilbilgisel) (Hopper ve Traugott, 2003, s. 107). Büyük (açık) grupta fiiller ve isimler yer alırken ara grupta zarflar ve sıfatlar, dilden dile farklılık göstermekle birlikte kk

(kapalı) grupta ise zarf-fiiller, bağlayıcılar, sontakılar, yardımcı fiiller ve ekler bulunmaktadır. Lehmann ise sözcük türlerini *büyük* ve *küçük kategoriler* (major and minor categories) olarak ikiye ayırmıştır. Sıfatları ve zarfları büyük kategori içine almıştır (Lehmann, 2002, s. 119).

Grammerleşme sürecinde kategorisizleşme diğer bir deyişle birimin dizi değiştirmesi büyük sınıftan direk küçük sınıfa olabileceği gibi büyük sınıftan aynı zamanda birkaç sınıfa geçiş de söz konusu olabilir ve yahuatta sınıfın kendi içinde kayma olabilir (Hopper ve Traugott, 2003, ss. 107-108; Heine, 2008, s. 580):

büyük sınıf > ara sınıf > küçük sınıf (major category > intermediate category > minor category)

Büyük gruptan küçük gruba doğru geçiş bir anda gerçekleşmeyip birim aşama aşama dizi değiştirirken biçimsel ve ses bilimsel olarak görünürlüğünü kaybetmeye ve anlamsızlaşmaya başlayabilir (Hopper ve Traugott, 2003, ss. 107-130).

Grammerleşme aşamalı bir dilsel değişim süreci olarak iki aşamada gerçekleşir: Birincisi sözlüksel kategorilerden işlevsel kategorilere geçiştir ki bu durum kategori değişmesi ile ilgili olup büyük kategoriden küçük kategorilere geçiş söz konusudur. İkincisi ise küçük kategorilerin kendi içinde kayması olup bağımlı birimlerin daha bağımlı hale gelmesidir (Heine ve Kuteva, 2007, ss. 34-43). Burada İngilizcedeki soru zamirlerinin soru sözcükleri olma eğilimi örnek gösterilebilir, dikkate değer bir istisna olarak *how* hariç tutulmalıdır (Lehmann, 2015, s. 143).

Birimin diğer birim veya birimlere bağıllığı birimlerin birbirine olan yakınlığı nedeniyle aralarında ilişki kurarak söz dizimsel bağlantı oluşturmaktadır. Bu duruma uyumun söz dizimsel görünüşü olan *bağlılık* (bondedness) denir (Lehmann, 2002, s. 131). Burada daha az özerklik başka bir deyişle bağıllığın olması daha fazla dilbilgisel olma durumudur. Burada bağıllık birimin yanındaki diğer birimlere bağlı olup olmaması ve kaynaşmasıyla ilgilidir.

Gramatikal ilişki var olduğunda birim ilk aşamada bağımlı değil sözlükseldir. Grammerleşme sürecinin başlamasıyla birlikte birimin diğer birimlere olan söz dizimsel ve fonolojik yakınlığı arttıkça *klitikleşme* başlar. Daha sonra birim yanındaki birime bağlanarak birimin biçimbirimi gibi olur. Başka bir deyişle bağımsız birimin fonolojik ve

söz dizimsel açıdan yanındaki birime bağımlı olma durumudur (Heine ve Reh, 1984, s. 32). Bunun neticesinde birimler arasında kaynaşma gerçekleşerek birim ekleşir ve sıfır birim ile sonlanır. Ayrıca klitikleşme sadece gramerleşmeden kaynaklanmayabilir: *sözlük birim > gramatikal birim > klitik > ek* (Heine ve Reh, 1984, s. 32; Lehmann, 2002, s. 133).

Klitiklerin tek başlarına bir anlamı veya işlevi yoktur, bağlandığı birimle birlikte yapısal, anlamsal ve fonolojik özellik taşır. Klitikler biçimbirim ile sözcük arasında özellik gösterir (Koca, 2018, ss. 299-303). Klitikler genel olarak zamir, yardımcı fiil, belirteç, olumsuzluk, soru gibi işlevsel unsurların kısaltılmış veya zayıf şekilleridir (Spencer ve Luis, 2012, s.14). Klitikler fonolojik aşamada biçimbirim olarak düşünülürken morfolojik aşamada sözcük olarak tanımlanır ve vurguyu almazlar. Başka bir deyişle fonolojik olarak kendinden önceki birime bağlı olmakla birlikte yapısal olarak bir sözcük gibi hareket eder (Erdal, 2000, ss. 41-42). Klitikleşmeyi daha da açıklayacak olursak gramerleşmede en bilinen özellik olarak karşımıza çıkan birimin fonolojik olarak kısalması veya kayıp yaşamasıdır. İngilizcedeki birçok yapı bu şekildedir. Gramatikal birimin daha gramatikal hale dönüşmesinden dolayı İngilizcedeki *are, am ve will* birimleri *'m, 're, 'll* birimlerine dönüşmüştür; *gonna, wanna* ise indirgenmiş formlardır. Bu formların daha sağlam hale gelmesi için tekrar tekrar kullanılması gerekir. Buna göre *-ed,-est, -ing* ise ektir (Hopper ve Traugott, 2003, s. 18).

Gramerleşmede somuttan soyuta geçiş söz konusu olup sözlük birim anlamsal ve fonolojik olarak kayıplar yaşar, bağılıktan dolayı birim ekleşip kaynaşarak sıfır birim olarak karşımıza çıkabilir, fakat gramerleşme en son sıfır birim ile bitmek zorunda olmayıp gramerleşme süreci herhangi bir yerde bitebilir (Hopper ve Traugott, 2003, s. 107):

söylem > söz dizimi > biçim bilgisi > biçim sesbirim > sıfır

c. Değişkenlik (variability)

Paradigmatik değişkenlik dil kullanıcısının birimi seçme özgürlüğüdür. Bu parametre oldukça sorunludur, çünkü bağlama bağlıdır ve diğer gramerleşme parametrelerinden izole edilemez ve bu parametrenin nasıl ölçüleceği şu anda belirsizlik içerir (Lehmann, 2002, ss. 123-127).

Birimlerin seçilebilme ve kullanılabilme serbestliği olan paradigmatik değişkenlikte birimler aynı dizi ile ilişkili olabileceği gibi dizi dışarıda olmakla birlikte bağlamın sınırlayıcı faktör olduğu bilinmelidir. Gramerleşmede dizi dışı kullanım alternatifi kalkarak dizi içi seçim zorunlu hale gelebilir (Lehmann, 2002, ss. 123-127). Burada paradigmatik değişkenlik gramatikal birimlerin yerine başka birimlerin kullanılabilme durumudur. Aynı anlama veya yakın anlama sahip birimler birbiri yerine kullanılabilir. Eğer gramerleşme sürecinde gramatikal birimin yerine kullanılacak dilde başka bir birim yoksa değişkenlik derecesi azalmış olur ve birimin gramerleşme derecesi yüksek olur. Başka bir deyişle paradigmatik değişkenlik birimin diğer birimler arasından seçimidir.

Söz dizimindeki serbestlik, değişebilirlik olan *söz dizimsel değişkenlik* ile gramerleşme ters orantılıdır. Birim gramerleşirken söz diziminde kullanımı da değişebilir, birimin bağlamdaki zorunluluk derecesi artarsa kullanımı mecbur olabilir (Lehmann, 2002, s. 140). Diğer bir deyişle söz dizimsel değişkenlik birimin söz dizimsel bağlam içinde yerinin değişebilmesi, kaydırılabilmesi ile ilgilidir. Gramerleşmiş birimde söz dizimsel değişkenlik azalır.

Gramerleşmede söz diziminde yer değiştirme adı verilen bu süreçte söz dizimsel değişkenlik ile birlikte birimin yeri sabit kalır. Başka bir deyişle gramerleşmiş birimde dizimsel değişiklik azalırken yeri sabit kalır (Heine ve Reh, 1984, s. 28). *Özelleşme* (specialization) adı da verilen bu süreç gramerleşmiş birimin işlevini yerine getirirken kullanım alanındaki daralmadır. Birimin kullanım sıklığı ve genelleşmesi sonucunda aynı dizide var olan diğer birimlere göre kullanımı artmakla birlikte gramatikal sıklık kazanır (Hopper ve Traugott, 2003, s. 116). Başka bir deyişle seçeneklerin daralması ile ilgilidir.

Söz dizimsel değişkenlik birimin söz diziminde yerinin kaydırılması ile ilgilidir. Fakat gramerleşmede birimin cümledeki konumunun sabit olması gerekmez. Genel olarak gramerleşmiş birimde söz dizimsel değişkenlik azalır. Kısacası Lehmann parametrelerinden *ağırlık*, birimin diğer birimlerden farklılığı; *uyum*, birimin diğer birimlerle ilişkisi; *değişkenlik* ise kullanıcının seçme özgürlüğü ile ilgili olup birbirleriyle ilişkilidir. Bütün bunlar şunu göstermektedir ki gramerleşme karmaşık bir süreçtir ve tek

bir parametreye sabitlenemez. Bu parametrelerden bazıları kolayca ölçülebilir, bazıları ise sorunlu ve belirsizdir.

1.1.2. Gramerleşme İlkeleri

Sözlük birimler zamanla değişime uğrayarak gramatikal birimlere (sontakı, bağlayıcı, yardımcı fiil gibi) dönüşebilir, gramatikal birimler de zamanla farklı işlevler kazanabilir ve bu süreç genel olarak tek yönlü olur. Dilde bu gramerleşen yeni biçimlerle eski biçimler de beraber kullanılabilir.

1.1.2.1. Aynı Anda Var Olma (Coexistence)

Dilde sözlük birimler ve biçimbirimler zamanla semantik, fonolojik gibi yönlerden değişime uğrayarak farklı dilsel birimlere dönüşebilir, değişmeden önceki birim ve değiştikten sonraki yeni birim dilde aynı anda var olabilir. Bu durum için *layering*, *divergence* (Hopper, 1991, s. 22), *coexistence* (Hopper ve Traugott, 2003, s. 36), *aynı anda var olma* (Demirci, 2008, s. 138), *eşzamandalık* (Hirik, 2017, s. 203) terimleri kullanılır ve bu yapılara *eşzamanlı yapılar* (Hirik, 2017, s. 217) denir.

Birimin gramerleşmeden önceki kullanımı ve gramerleşmiş kullanımı aynı anda birlikte dilde yaşayabilir. Sözlük birim gramerleşerek gramatikal birimlere, klitik veya eke dönüşerek gramatikal hale geldikten sonra orijinal haliyle özerk bir birim olarak da dilde kalabilir. Aynı zamanda gramatikal birim daha bağımlı gramatikal birim hale dönüştüğünde de önceki birim dilde devamlılığını gösterebilir, bu durum için *katmanlaşma* ve *ayrışma* terimleri kullanılmıştır.

1.1.2.2. Tek Yönlülük

Gramerleşme sürecindeki gerek anlamsal gerek fonolojik gerekse yapısal değişimlerin tek yönlü olması ve geri döndürülemez olmasına *tek yönlülük hipotezi* (the hypothesis of unidirectionality) denir (Hopper ve Traugott, 2003, s. 99). Gramer unsurlarının sözlük birime dönmeme durumu olarak da tanımlayabileceğimiz tek yönlülük dilbilimcilere göre gramerleşmenin doğasında vardır. Bazı araştırmacılar tek yönlülüğü bir hipotez olarak

kabul ederken bazıları tanımlayıcı bir özellik olarak kabul etmekle birlikte dilbilimcilerin çoğu bu hipotezi savunur. Gramerleşme *sözlük birim* > *gramatikal birim* veya *daha az gramatikal birim* > *yoğun gramatikal birim* değişiklikleri olarak görülerek bu yönde gitmeyen herhangi bir değişiklik birçok araştırmacı tarafından gramerleşmenin dışında bırakılmıştır. Bunun tersi yönde olması değişimin tekrar sözlük birime gelmesidir, bu da sözlükselleşme ile bağdaşır (Kurylowicz, 1965, s. 52; Hopper ve Traugott, 2003, ss. 99-100; Lehmann, 2002, s. 14). Bu hipotezden anlaşıldığı üzere gramerleşme sürecinde yol tek yönlü olup sözlük birimlerin asla yeniden ortaya çıkamayacağıdır.

Gramerleşmedeki tek yönlü değişime karşı örneklerin çok az olduğu söylenebilir. Haspelmath, bu tür istisnaların tanınması için “Gramerleşme ezici bir çoğunlukla geri döndürülemez.” sözünü kullanmıştır (Haspelmath, 1993, s. 1043). Dolayısıyla Haspelmath gramerleşmenin tek yönlü olduğunu ve dil değişikliklerinin geri döndürülemez olduğunu savunur. Bu duruma örnek olarak isim veya fiillerden oluşmuş olan edatların tekrar fiil veya isim olamayacağını belirtir (Haspelmath, 1998, s. 63).

Tek yönlülük belirli dilsel bağlamlarda sözlük birimden gramere geçiştir (Hopper ve Traugott, 2003, s. 99). Kurylowicz’e göre gramerleşme sürecinin içsel niteliği tek yönlülüğü gerektirmektedir (Kurylowicz, 1965, s. 52). Gökçe’ye göre tek yönlülük ilkesine göre artzamanlı olarak küçük kategorilerin kaynağı büyük kategorilerden gelmektedir. Bu da göstermektedir ki tek yönlülük dilbilimciler tarafından içselleştirilmiş gibi görünmektedir.

Gramerleşme süreci içeriksel ögeden gramatikal ögeye, gramatikal ögeden klitiğe, klitikten çekim ekine doğru gider: *içeriksel öge* > *gramatikal öge* > *klitik* > *çekim eki* (*content item* > *grammatical item* > *clitic* > *inflectional affix*) (Hopper veTraugott 2003:7)

Gramerleşmede yön soldan sağa doğru, sözcüklerden gramere, gramerden gramere ve anlamsal boyutta özelden genele doğrudur. Birim gramerleşmede özel anlamını yitirebilir ve giderek daha genel hale gelebilir. Başka bir deyişle gramatikal birimlerin gelişiminin açık sınıftan kapalı sınıf kategorilerine, daha az gramerden daha yoğun gramere, somuttan soyuta, daha az soyuttan daha soyut anlama doğru tek yönlü olduğu söylenebilir. Gramerleşmede tek yönlülük birçok dilbilimci tarafından içselleştirilmiş gibi görünse de tek yönlü olmanın kanıtı kapsamlı olsa da mutlak bir ilke olarak kabul edilemez.

1.1.3. Türkçede Gramerleşme

Türkçede bulunan bağlayıcı, sontakı, ekleşik fiil yapıları gibi birçok dilsel birimin kökeni genelde isimler ve fiiller başka bir deyişle sözlük birimlerdir. Sözlük birimler zamanla ses bilimsel, anlamsal ve yapısal değişimler, kayıplar yaşayarak işlevsel birimlere dönüşebilir veya dilsel birimler farklı işlevdeki birimlere dönüşebilir. Türkçede bu durum *gramerleşme*, *dilbilgiselleşme* veya *gramatikalleşme* olarak adlandırılır.

Türkçede en bilinen gramerleşme örneği olarak şimdiki zaman biçimbirimidir. *-yor* köken bakımından *yürü-* fiilinin *yoru-r* geniş zaman biçimidir. Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan *-yorur* yapısında asıl fiile zarf-fiil biçimbirimiyle bağlanarak ekleşme olur ve zarf-fiil biçimbirimi kimliğini kaybederek yardımcı sese dönüşür (Ergin, 2003, ss. 296-297). Johanson şimdiki zaman biçimbiriminin zarf-fiil biçimbirimi ve *yoru-r* şeklinde geniş zamanla çekimlenmiş olan bir yardımcı fiil *yoru-*‘dan geldiğini belirtir (Johanson, 2009, s. 49):

*yaz-a   yoru-r
yaz-ZARF FİİL   yürü-GENİŞ Z.3.TŞ (Johanson, 1995, s. 316).

Bulak’a göre *-yor*, *zarf-fiil biçimbirimi + yardımcı fiil + geniş zaman biçimbirimi* şeklinde kurulmuş olan ekleşik fiilden oluşmuştur. Bu yapılarda *yoru-* yardımcı fiili kullanılmıştır. Zamanla hece yutumu gerçekleşmesiyle geniş zaman biçimbirimi kullanımdan kalkmıştır. *yoru-* yardımcı fiili ise ekleşmiş ve zaman bildirme ekleşmiş yardımcı fiile kaymıştır (Bulak, 2017, s. 250).

-yor biriminde sözlük birimden gramatikal birime dönüşme söz konusudur. Birimde somut anlamdan soyut anlama geçiş olmakla birlikte ve birimin fonolojik yapısında kısalma yaşandığı için gramerleşme süreçlerinden anlamsızlaşma ve ses değişimi gerçekleşmiştir. Aynı zamanda birim gramerleşirken sözcük türü değişmiş, fiilden biçimbirime doğru bir geçiş olmuştur. Bu da göstermektedir ki açık sınıftan kapalı sınıfa geçiş olan *kategorisizleşme* süreci yaşanmıştır:

yoru- > *yoru-r* > *-yor* biçimbirimi (fiil > biçimbirim)
bağımsız birim > *bağımlı birim* (*sözlük birim /açık sınıf* > *gramatikal birim / kapalı sınıf*)
somut birim > soyut birim

Türkçede halen daha *yürü-* fiili dilde kullanılmaktadır, bununla birlikte bu yardımcı fiil yapısından gramerleşen *-yor* şimdiki zaman biçimbirimi de varlığını sürdürdüğü için bu iki birim eşzamanlı yapılardır.

Türkçede çok sık kullanılan *ile* sontakısı esasen halk ağzında “değmek, dokunmak” anlamına gelen *il-* fiiline *-(y)A* zarf-fiil biçimbirimin eklenmesiyle oluşmuştur (Gülensoy, 2007, s. 430; Öner, 2017, s. 4). Bu da göstermektedir ki *ile* zarf-fiilken gramerleşerek zamanla bir sontakıya dönüşmüştür.

Türkçedeki *tur-* fiilinin biçim olarak değişmesiyle oluşmuştur. *tur-ur* çekimli fiili kendi anlamından uzaklaşarak zamanla işlevsel bir sözcüğe dönüşmüştür (Ergin, 2003, s. 330; Öner, 2016, s. 9; Hirik, 2017, s. 211).

Aynı şekilde Türkçede *yoksa, yeter ki, kaldı ki, varsayalım ki, tut ki, demek, demek ki, olsun... olsun, ister... ister...* gibi bağlayıcılar da fiil kökenlidir ve gramerleşmiş birimler olarak örnek gösterilebilir. Başka bir deyişle sözlük birim olan fiiller gramatikal birim olan bağlayıcıya dönüşmüştür (Demirci, 2008, s. 459).

1.1.4. Türk Dillerinde Gramerleşme Üzerine Yapılan Çalışmalar

Türk dillerinde gramerleşmiş yapılar üzerine yapılan çalışmalar araştırmacıların kendi araştırma alanları ile sınırlı kalmıştır. Son dönemlerde yapılan çalışmalar belli bir kurama bağlanarak yapılırken ilk çalışmalar belli bir kurama bağlı kalmaksızın yapılmıştır. Genel olarak Türkçede gramerleşme üzerine yapılan çalışmalar genellikle artzamanlı bakış açısıyla yapılmıştır. Bu çalışmada Türk dillerinde gramerleşme üzerine yapılmış olan belli başlı çalışmalara ana hatlarıyla yer verilecektir:

Demirci (2008) “Dilbilgiselleşme Terimi Üzerine” adlı makalesinde gramerleşmenin ne anlama geldiğini ve süreçlerini, Türkçeden ve dünya dillerinden farklı gramerleşme örnekleri vermiştir. Gramerleşmiş yapının önceki haliyle dilde aynı anda var olabileceğini, gramerleşme üzerine yapılan çalışmaların hem eşzamanlı hem de artzamanlı bakış açısıyla yapılması gerektiğini savunmuştur. Ayrıca gramerleşmenin sadece bağımsız birimlerin bağımlı birimlere dönüşmesi olmadığını, bağımlı birimlerinde bağımsız birimlere dönüşebileceğini belirtmiştir.

Arıkan (2011) “Çuvaş Türkçesinde Dilbilgiselleşen Bir Fiil: *tar-*” adlı makalesinde Çuvaşça *tar-* fiilinin gramerleşerek bir yardımcı fiil (şimdiki zaman) ve süreklilik ifade eden bir ekleşik fiil olduğunu ve aynı zamanda bildirme göreviyle kosaç olarak kullanımda olduğunu belirtmiştir.

Gökçe (2013) *Gramerleşme Teorisi ve Türkçe Fiil Birleşmeleri* adlı çalışmasında günümüz modern yazı dili ve ağızları da dahil olmak üzere Türk dilinin en eski metinlerindeki *fiil + fiil* birleşme yapılarını gramerleşme teorisi çerçevesinde incelemiştir. Fiil birleşmelerini hem kılınış hem de görünüş açısından değerlendirmiştir.

Ergönenç (2013) “*Tur-* Yardımcı Fiilinin Aral-Hazar Grubu Türk Lehçelerinde Gramerleşmesi” adlı makalesinde gramerleşmenin ne olduğunu ve süreçlerini kısaca açıkladıktan sonra *tur-* fiilinin bağımsız sözlük birimden bağımlı birime dönüşünü anlam ve işlev yönünden incelemiştir.

Türk ve Özalan (2014) “Kutadgu Bilig’deki *Sanı* Edatı Üzerine” adlı makalesinde Kutadgu Bilig’de geçen *sanı* edatının benzetme işlevi ile kullanılan *san-* fiili üzerine zarf-fiil biçimbiriminin kaynaşması sonucu oluştuğunu ve bu birimin gramerleşme sürecini ve kökenini açıklamıştır.

Bulut (2014) “Tarihi Türkiye Türkçesinde Perifrastik Fiil Yapıları (*olmak* Yardımcı Fiiliyle Kurulan Birleşik Çekim Yapıları)” adlı yüksek lisans tezinde *ol-* yardımcı fiilinin oluşturduğu birleşik çekim yapılarını artzamanlı olarak gramatikal anlamlarıyla işlevlerini zaman, görünüş ve kiplik kategorileri açısından incelemiştir. Tespit ettiği yapıları söz dizimsel, anlamsal ve morfolojik olarak değerlendirmiştir.

Ağca (2015) “Eski Türkçede Varlık ve Yokluk İşaretleyicilerinin (*ba:r*, *yo:k*) Gramerleşme Süreçleri” adlı bildiriden hazırlanan makalesinde Eski Türkçede varlık ve yokluk işaretleyicileri olarak bilinen *ba:r* ve *yo:k* birimlerinin fiilden ada daha sonra da işaretleyiciye dönüşümünü anlatmıştır. Örnek metinlerde bu birimin kullanımını incelemiştir.

Aydemir (2015) “Güney Sibiry Türkçesinde Zarf-fiili Yapıların Gramerleşmesi Hakkında” adlı makalesinde Güney Sibiry Türk dillerinde (Tuvaca, Hakasça, Karagasça, Şorca ve Çulım Türkçesi) zarf-fiillerin çeşitlilik ve işlevsellik gösterdiğini ve

bu yapılardan bazılarının gramerleşme süreçleri sonucunda ekleşik fiil oluşturduğunu belirtmiştir. Bu dönüşümün söz dizimsel olarak gerçekleştiğini örneklerle açıklamıştır.

Demirel (2015) “Gramerleşme Süreçleri Bakımından Nevadirü’s Şebab’da Tasviri Fiiller” adlı makalesinde gramerleşme teorisi ve süreçlerini genel olarak açıkladıktan sonra Ali Şir Nevai'nin Nevadirü’s Şebab adlı eserinde geçen ekleşik fiilleri gramerleşme süreçleri açısından incelemiş olup yeterlilik, süreklilik, tezlik ve yaklaşma olarak sınıflara ayırmıştır.

Biray ve Keskin (2015) “Birleşik Eklerle İlgili Teori Denemesi” adlı makalesinde Kırgız Türkçesinde tespit ettiği birleşik eklerin oluşumunu gramerleşme süreçleri açısından sınıflandırmıştır. Çalışmalarında bu eklerin hangi kategoriye girdiğini, kazandığı işlev ve anlamlarını belirtmişlerdir.

Gökçe (2015) “Kutadgu Bilig’de Kör- “Görmek” : Çok Anlamlılık, Metafor, Gramerleşme” adlı makalesinde adı geçen eserdeki *kör-* algı fiilinin çok fazla anlama sahip olmasını, metaforlaşmasını örnek cümlelerle açıklamıştır. Ayrıca bu fiilin diğer dillerde bağlaç göreviyle kullanımının gramerleşme sürecine girdiğini tespit etmiştir.

Can (2016) *Dilbilgiselleşme ve Eski Uygurcada Edatlar* adlı çalışmasında gramerleşme teorisinin tarihsel gelişimini 1920-1970 ve sonrası diye iki grupta açıklamıştır. Gramerleşme teorisinin kuramsal çerçevesi ve süreçlerini belirttikten sonra bu süreçler çerçevesinde Eski Uygurcadaki edatları Lehmann’ın (2002) gramerleşme süreçleri açısından tek tek inceleyerek örneklendirmiştir.

Gündoğdu (2016) “Bir Gramerleşme Örneği: Deerzi” adlı makalesinde Tuvacada *de-* fiilinden oluşan *deerzi* birimin anlamının ve işlevinin değişmesi sonucu yardımcı fiil olarak kullanılmasını gramerleşmeye model olarak göstermiştir.

Çetin (2016) “Gramerleşme ve Sözcükselleşme Bağlamında Eski Türk Dilinde Zarflar” adlı doktora tezinde dilbilim ve Türkoloji araştırmalarında zarflarla ilgili teori ve yaklaşımlara değindikten sonra gramerleşme ve sözcükselleşme teorileri aralarındaki benzerlikleri ve farklılıkları açıklamıştır. Bu teoriler çerçevesinde Eski Türk dilinde kullanılan zarfları, ekler ile oluşan zarflar ve herhangi bir ek almayıp semantik değişimle zarf olan sözcükler diye iki sınıfa ayırmış ve ele alınan zarfları örneklerle açıklamıştır.

Öner (2016) "Genel Türkçede Ekleşen Yardımcı Fiiller (Gramerleşme Üzerine Tarihi Karşılaştırmalı Bir İnceleme" adlı çalışmasında *tur-ur* ekinin bildirme işlevi taşıdığını, zamanla ekleşerek ses ve biçim yönünden değişime uğrayarak geniş zaman bildirme eki olduğunu ve biçim yönünden donuklaştığını belirtmiştir. Ayrıca *tur-* fiilinin gramerleşme yaşayarak sürerlilik işlevi taşıyan ekleşik fiile dönüştüğünü ifade etmiştir.

Hirik (2017) "Türkiye Türkçesinde 'Eş zamandalık' " adlı makalesinde bir birimin ilk halinin ve değişikliğe uğramış halinin aynı anda dilde kullanılması anlamına gelen *eş zamandalılık (coextince)* ilkesi çerçevesinde gramerleşme ve sözcükselleşme sürecinde sözcük yapımı, fonolojik başkalaşma veya anlam olaylarının (anlam iyileşmesi, kötüleşmesi, genişlemesi) yaşandığı örnekleri incelemiştir.

Ağca (2017) "Türkçede Bir Söz Türetim Yönetimi ve Gramatikal İşaretleyici Olarak *Yineleme*" adlı makalesinde Türkçede yineleme yöntemi ile oluşan dilsel birimlerin morfolojik ve semantik olarak işlevlerini incelemekle birlikte bunlardan bazılarının gramerleşme yolu ile oluştuğunu açıklamıştır.

Keskin (2017) "Türkçede Birleşik Ekler" adlı çalışmasında Eski Türkçe döneminde kullanılan birleşik eklerin yapı ve birleşme sebeplerini gramerleşme teorisi çerçevesinde incelemiştir. Çalışmasında iki veya daha fazla ekin birleşmesinden oluşan yüz on tane ek olduğunu ve ekleşme süreci yaşamamış sözcük ve edatların eklerle birleşerek yeni yapıda birleşik ek oluşturduğunu belirtmiştir.

Kabakçı (2017) "Türkiye Türkçesinde Bir Edatlaşma Örneği Olarak 'adına' " adlı makalesinde *ad* isim köküne iyelik ve yönelme ad durum biçim biriminin gelmesiyle oluşan *adına* biriminin edatlaşma sürecini taradığı metinlerden örneklerle açıklamıştır. Çalışmasında *isim +adına* şeklinde kullanımında amaç, sebep işlevinde kullanılan son çekim edatı olduğunu ve *-mA/-mAk adına* gibi kullanımlarının ise yarı veya birleşik zarf-fiil durumunda olduğunu belirtmiştir.

Demir (2018) "Yeni Uygurca Gramerleşmiş Fiillerin Türkiye Türkçesinde Çevirisi Üzerine Bir İnceleme" adlı yüksek lisans tezinde gramerleşme süreci içerisindeki fiil yapılarını belirledikten sonra gramerleşme teorisi kapsamında fiil birleşmelerini incelemekle birlikte işlev ve anlamlarının çeviri sürecine etkileri üzerinde durmuştur.

Keskin (2019) "Kırgız Türkçesinde Gramerleşme ve Sözcükselleşme Örneği Olarak *emiş~imiş~miş~miş* Biçimleri" adlı makalesinde gramerleşme üzerine birkaç çalışmadan

bahsettikten sonra Eski Türkçe döneminde *ermiş* biçiminde kullanılan birimin diğer dönemlerde ve bugünkü Türk lehçelerinde *-imiş(-emiş)* şeklinde kullanıldığını ve söz konusu birimin Kırgız Türkçesindeki işlevlerini açıklamıştır.

Çubukçuoğlu (2019) “Türkçede Dilbilgiselleştirme: Bilişsel Dilbilgisi Çerçevesinde Bir İnceleme” adlı yüksek lisans tezinde gramerleşmedeki temel süreçler olarak eğreltilme ve düzdeğişmece olgularını bilişsel açıdan açıklamıştır. Çalışmasında Türkçedeki bazı gramerleşme olgularını kaynak birim ve hedef birim açısından betimlemiştir.

Tamir ve Ercilasun (2020) “Çağataycadan Özbekçeye Gramerleşme (*tur-* ve *yat-* Yardımcı Fiillerinde)” çalışmasında *tur-* ve *yat-* fiillerini anlamsızlaşma, kategori değişimi ve ses aşınması gibi gramer süreçleri açısından artzamanlı örneklerle incelemiştir ve bu fiillerin yardımcı fiile dönüşerek ekleşik fiil oluşturduğunu belirtmiştir.

Güzel (2020) “Çuvaşça *kay-* “gitmek” Fiilinin Dilbilgisel ve Sözlüksel Kullanımları Üzerine” adlı makalesinde *kay-* fiilinin Çuvaşçanın söz varlığına katkısını ve gramatikal işlevlerini örneklerle açıklamıştır. “Çuvaş Türkçesinde Dilbilgisel Bir Fiil: *Per-* Ön Fiili” adlı çalışmasında ise *per-* fiilinin analitik kullanımlarında fiilin hızlı, yoğun, beklenmedik ve tekrarlanarak gerçekleşme bilgisini vererek dört çeşit kılınış bildirdiğini ifade etmiştir. Ayrıca söz konusu fiilin sözlükselleşme eğiliminde olduğunu da belirtmiştir.

Kadem (2020) “Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesi’ndeki Analitik Fiil Yapıları” adlı doktora tezinde adı geçen eserdeki analitik fiil yapılarının artzamanlı gelişimini vererek tespit ettiği yardımcı fiilleri gramerleşme teorisi çerçevesinde sunmuştur. Ayrıca analitik fiil yapılarını görünüş, zaman ve kılınış açısından değerlendirmiştir.

Türk dillerinde gramerleşme çalışmaları son yıllarda ivme kazanmıştır ve daha çok artzamanlı yöntemle betimleme yapılmıştır. Gramerleşme üzerine eşzamanlı çalışmaların az olması bu alandaki eksikliği göstermektedir. Burada değinilen çalışmaların birçoğunda gramerleşme teori ve yaklaşımlarına yer verilmiştir. Çalışmalarda ağırlıklı olarak gramerleşmiş birimlerin anlamsal ve fonolojik süreçleri üzerinde durulmuş olmakla birlikte değişkenlik parametresine pek çok çalışmada yer verilmemiştir. Bu açıdan bu çalışmada Lehmann 2002’ye göre gramerleşmiş zarf-fiilli yapılar betimlenmiştir ve alana büyük katkısı olacağı düşünülmektedir.

2. BÖLÜM

TÜRKÇEDE ZARF-FİLLER

2.1. ZARF-FİİL KAVRAMI VE ZARF-FİİLLERİN SINIFLANDIRILMASI

Türkçede oldukça fazla kullanıma sahip olan zarf-fiiller mevcut kaynaklarda ulaç, ulaç-fiil, bağ fiil, bağ eylem, ulak, gerundium, gerundif, şahıssız kip, zarf fiil, zarffiil şeklinde geçmektedir. Bu kavram İngilizcede gerund, converb; Almancada Konverbum, Konverb, Gerundiv, Gerundium; Fransızcada gérondif, converbe; Rusçada deepricastie; Osmanlıcada suver-i ef'al, siga-i rabtiyye, siga-i sıla şeklindedir.

Türkçede basit biçimbirimlerce *-(y)Ip, -(y)ArAk* gibi olduğu kadar daha karmaşık yapıları işaretleyicilerle *(-DiğIndA)* gibi de oluşturulan zarf-fiilli yapılar söz dizimsel olarak üst cümleye bağlanır ve bu üst cümleye zaman, sebep, karşıtlık, durum gibi anlamlar yükler. Zarf-fiil için araştırmacılar farklı tanımlar yapmışlardır. Bu tanımlar farklılık gösterdiği gibi zarf-fiiller için yapılan sınıflandırmalar da farklıdır. Türkçe zarf-fiil biçimbirimleri ve işlevleri yönünden oldukça zengin olmasından dolayı bazı dilbilimciler zarf-fiilleri anlamlarına ve işlevlerine göre, bazıları yapılarına göre, bazıları da söz dizimsel olarak sınıflandırmıştır.

Nedjalkov zarf-fiilleri fiillerden türeyerek başka bir fiile bağlanmış olan bağımlı birimler olarak tanımlamıştır. Zarf-fiilleri söz dizimsel açıdan *asıl zarf-fiiller* (converbs proper), *bağlantılı zarf-fiiller* (conjunctive converbs) ve *sıralama işlevli zarf-fiiller* (coordinative converbs) olarak üç sınıfta toplamıştır (Nedjalkov, 1995, ss. 98-99). Ayrıca zarf-fiilleri anlamsal açıdan ise şu şekilde sıralamıştır:

- a. Özel zarf-fiiller (specialized converbs): Bunlar zaman, sebep ve durum bildirmektedir.
- b. Bağlamsal zarf-fiiller (contextual converbs): Bu zarf-fiiller bağlama göre çeşitlilik gösterir.
- c. Anlatı zarf-fiilleri (narrative converbs): Olay örgüsünün tamamlanabilmesi için art arda gelen olayları anlatabilmek için kullanılır (Nedjalkov, 1995, ss. 111-112).

Türkçede zarf-fiiller üzerine çalışmalar yapan yabancı Türkologların başında gelen Johanson zarf-fiilleri üst yapıya bağlanmış olan ve onunla anlamsal olarak ilişkiler kuran karmaşık bağımlı yapılar olarak tanımlamıştır (Johanson, 1995, s. 313). Zarf-fiilin oluşturduğu yapı için zarf-fiilli parça (cümle), üst cümle için ise temel parça (cümle) terimlerini kullanarak altasıralı ilişkiden söz etmiştir. Temel parça söz dizimsel olarak bağımsız olup zarf-fiilli parça ise altasıralı olarak temel parçaya bağlıdır. Bu tür cümleleri XY biçiminde sembolleştirerek zarf-fiilli parça için X, temel parça için ise Y sembolünü kullanmıştır (Johanson, 1991, ss. 98-99). Johanson *On Turkic Converbs Clauses* (1995) adlı çalışmasında Türk dillerindeki zarf-fiilleri morfo-sentaktik ve semantik olarak kullanım seviyelerini dörde ayırmıştır:

Birinci seviyede zarf-fiil ekli yan cümlelerin ve ana cümlelerin özneleri farklıdır. *İkinci seviyede* zarf-fiil ekli yan cümle ve ana cümlelerin özneleri aynıdır. Bu özneler açık veya örtük şekilde olabilir. *Üçüncü seviyede* hem zarf-fiil ekli parça hem de ikinci parça tek bir eyleyici modeline sahip olmakla birlikte her ikisi de semantik erimeye maruz kalmış iki unsur leksikalleşmeye doğru bir eğilim göstererek tek bir olayı sunmak için kullanılır. Bu yapı *ana fiil + zarf-fiil eki + yardımcı fiil* şeklinde formüleleştirilebilir ve araya herhangi bir öge girmesi söz konusu olmayıp her iki parça da tek bir anlama hizmet eder. *Dördüncü seviyede* ise ana parça gramatikal bir işaretleyici olarak zarf-fiil ekli parçanın niteleyicisi işlevinde olmakla birlikte zarf-fiil eki ile birlikte ana parçadaki fiil tabanı, kılımlı bildiren bir ekleşik fiil oluşturur (Johanson, 1995, s. 34). Ayrıca belirli zarf-fiilli yapılar zamanla sontakı, bağlayıcı gibi farklı gramatikal birimlere dönüşerek gramerleşebilir. Bunlara örnek olarak *diye*, *göre* ve *olarak* birimleri gösterilebilir (Johanson, 1995, ss. 315-316).

Haspelmath'a göre zarf-fiiller öncelikli işlevi belirteç olan bitimsiz fiil yapılarının oluşturduğu altasıralamadır ve aynı zamanda fiilleri ve cümleleri değiştiren formlardır. Haspelmath zarf-fiilleri söz dizimsel özelliklerine göre değerlendirerek üç sınıfa ayırmıştır:

- a. Bitimsiz (nonfinite) yan cümle oluşturanlar
- b. İşlev olarak sadece fiili niteleyenler (adverbial)
- c. Altasıralı yapı oluşturanlar (Haspelmath, 1995, ss. 3-4).

Korkmaz *Türkiye Türkçesi Grameri* adlı eserinde zarf-fiilleri bir yanıyla fiil, bir yanıyla da belirteç özelliği taşıyan ve bir yönleri ile de yalnızca hareket ve zaman kavramını karşılayan kategoriler olarak tanımlamıştır. Zayıf yönleri ile de bir oluş ve kılışın durum ve tarzını belirleyen fiillerin belirteç görevi yapan yardımcıları olduğunu ve çekimli hale dönüşmelerinin mümkün olmadığını ve diğer eylemler gibi özne, nesne ve tümleçler olarak yan tümceler oluşturabileceklerini belirtmiştir. Korkmaz zarf-fiilleri işlevlerine göre tarz bildiren zarf-fiiller ve zaman bildirenler olmak üzere iki gruba ayırmıştır ve yapısal olarak ise zarf-fiilleri üç gruba ayırmıştır:

1. Gerçek zarf-fiiller: *-(y)A, -(y)I, -(y)Arak, -(y)Ip, -(y)IncA, -(y)All, -mAdAn, -(y)In, -ken*
2. Ad-fiil ve sıfat fiillerle kurulan zarf fiiller: *-mAksIzIn, -mAklA, -mAsIyIA, -DIkÇA, -cAsInA, -mAcAsInA, -DIğIndAn, -mAktAnsA, -DIğIndA, -IşIndA, -AcAğIndA, -AcAğInA, -AsIyA*
3. Değişik yapıdaki zarf fiiller: *-Ar -mAz, -DI -mAdl, -DI ml, -sA*

(Korkmaz, 2019, ss. 983-1046)

Aydemir'e göre zarf-fiiller belli biçimbirimlerce (*-(y)Ip, -ken* gibi) işaretlenen söz dizimsel olarak bir üst yapıya\cümleye bağlı olan ve genelde belirteç işlevinde kullanılan yapılar olmakla birlikte bağlı olduğu cümlemin yükleminden farklı olarak kendi yüklemi olan yapılarıdır (Aydemir, 2015, s. 91).

Aydemir'e zarf-fiiller söz dizimsel olarak üst cümleye bağımlı olup anlamsal boyutta ise bağılı bulunduğu temel parçanın (üst cümlemin) arka planı hakkında bilgi verir ve zarf-fiil cümlelerinin söz dizimsel olarak konumları üç grupta sınıflandırılabilir:

- a. Ön cümle: Söz dizimsel olarak zarf-fiil cümlesi bağımlı bulunduğu temel cümleden önceki konumdadır.
- b. Son cümle: Burada zarf-fiil cümlesi temel cümleden sonra gelmektedir, bunun en önemli sebebi ise zarf-fiil cümlesindeki bilginin öne çıkarılmak istenmesidir.
- c. Ara cümle: Burada zarf-fiil cümlesi temel cümlemin içinde yer alarak sıkı bir uyum içinde belirteç işlevi üstlenmektedir (Aydemir, 2012, ss. 230-231).

Aydemir Türkçedeki zarf-fiilleri söz dizimsel olarak sınıflandırmanın yanı sıra yapısal tipolojilerine göre dört gruba ayırmıştır:

- a. Basit yapılı zarf-fiiller $-(y)Ip, -(y)A, -(y)ArAk$ gibi)
- b. Yükleleştirici+ken $(-mIşken, -(y)AcAkken$ gibi)
- c. İsim-fiil+iyelik eki+durum ekleri $(-DığIndA, -DığIndAn$ gibi)
- d. İsim-fiil+iyelik eki+edat $(-DIğI için, DIğI halde$ gibi) (Aydemir, 2013, ss. 15-16).

2.2. ZARF-FİİLLERİN TİPOLOJİK ÖZELLİKLERİ VE GRAMATİKAL İŞLEVLERİ

Diller arasındaki fonolojik, morfolojik ve söz dizimsel farklılıklar nedeniyle tipolojik sınıflandırmalar yapılır. Birçok yapının da olduğu gibi Türkçede zarf-fiillerin de bazı tipolojik ve gramatikal özellikleri bulunmaktadır:

- a. Belirli biçimbirimlerin kullanılması:

Türkçenin diğer dillerden farklı olarak yapısı gereği sondan eklemeli olması sebebiyle belirli biçimbirimler kullanılarak zarf-fiil yapıları oluşturulur. Zarf-fiil yapıları $-(y)Ip, -(y)ArAk, -(y)IncA$ gibi basit biçimbirimlerle kurulabileceği gibi, $-(y)AcAğI için, -DIğI için, -DIğI halde, DIğInDA, -DIkça$ gibi birleşik biçimbirimlerle ve sontakılarla da oluşturulabilir.

- b. Sola dayalı söz dizimsel sıralama:

Türkçede genel olarak söz dizimsel boyutta ÖNY (Özne-Nesne-Yüklem) sıralaması söz konusu olup yüklem cümlelerin sonunda yer alır. Sola dayalı söz dizimi tipolojik bir özellik olup bağımlı parça (yan cümle), ana parçanın (temel cümle) önünde bulunması sebebiyle zarf-fiilli yapılar da temel cümlelerin önünde bulunur. Bu durumda yönetilen-yöneten kuralı söz konusudur. Yan cümle dizimsel açıdan bağımlı olan parça yani yönetilen, temel cümle ise yöneten konumunda olup yönetilen yönetenden önce gelir (Johanson, 1992, ss. 254-255).

Zarf-fiil yapıları yan cümlelerde ana cümlede olduğu gibi bir söz dizimsel sıralama mevcuttur. Zarf-fiille oluşmuş yan cümlelerin de temel cümle gibi kendi nesnesi, tümleci ve öznesi bulunabilir. Dil konuşucusu ve dinleyicisi yükleme geldiği zaman cümlelerin zarf-fiil yapıları ya da ana cümle olduğuna karar verir (Johanson, 1992, s. 261).

c. Zarf-fiillerin sıralama özelliği:

Türkçede zarf-fiiller cümle içinde belirteç olarak kullanılmasının yanı sıra bazı zarf-fiil biçimbirimlerinin kullanılmasıyla sıralama işlevi üstlenir. Zarf-fiilli yapılar sonucu oluşan yan cümle üst cümle ile sıralama ilişkisine girer ve bu duruma zarf-fiil biçimbirimi *-(y)Ip* ile oluşturulan birçok yapı örnek olarak gösterilebilir.

d. Söz dizimsel bağımlılık / altasıralama işlevi:

Birçok dilde bağımlı cümleler sözlük birimlerle yapılırken Türkçede fiilimsi (ad-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil) biçimbirimleri ile oluşturulur. Zarf fiille oluşmuş yan cümle temel cümleye söz dizimsel olarak bağımlı olur ve genel olarak temel cümlelerin önünde bulunur.

Altasıralılık (subordination) bir cümle içinde fiilin yapısal açıdan bağımlı hale getirilip dizimlenmesidir (İmer vd., 2011, s. 23). Lehmann'a göre altasıralama bir cümle bağlantı çeşidi olup bir yan cümle üst cümleye gerek söz dizimsel gerekse içeriksel açıdan bağlanmasıdır (Lehmann, 1988, s. 182). Diğer bir deyişle yan cümleler altasıralı olarak bir üst cümleye bağlanır ve bağlı bulunduğu üst cümlede özne, nesne ve tümleç görevi üstlenir.

Türkçede fiilimsiler (isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiiller) söz dizimsel olarak altasıralı yan cümleler oluşturur ve bu cümleler üst cümleye bağlanır. Altasıralama bitimli (finite) ve bitimsiz (non-finite) olarak iki sınıfa ayrılır:

a. Bitimli altasıralı cümleler: Bu tür cümlelerde kurulan tümleç yapıları bitimli cümle *diye* alıntı edatı aracılığıyla üst cümleye altasıralı bir şekilde bağlanmaktadır.

b. Bitimsiz altasıralı cümleler: Bu tür cümlelerde bitimsiz yapılar üst cümleye altasıralı şekilde bağlanır. Birçok yapı ve özellikle fiilimsilerle oluşturulan yapılar kişi, zaman, görünüş vb. yönden üst cümleye bağlanır (Göksel ve Kerslake, 2005, ss. 135-137).

Üst cümle ile yan cümle arasında hiyerarşik olarak altasıralılık ilişkisi vardır. Bu ilişki sadece söz dizimsel değil, aynı zamanda semantik yönden de olabilir (Cristofaro, 2003, s. 2017). Belirli biçimbirimlerle kurulan yan cümleler temel cümleye bağlanarak temel cümledeki farklı işlevlerde kullanılan bağımlı cümle tipini ifade eder (Johanson, 1992, s. 262). Buna göre altasıralılık zarf-fiilli yapının temel cümleye bağımlı olması olarak açıklanabilir. Temel cümlelerin arka planını oluşturan zarf-fiilli yapı temel cümleyi tasvir

eder, tanımlar ve anlamlandırır. Yan cümle temel cümleyi tarz, sebep, sonuç, zıtlık gibi açılardan niteler, başka bir deyişle belirteç görevi yapar.

Johanson belirteç işlevi yerine ‘altasıralılık’ terimini kullanmıştır. Belirteçler temel parça (temel cümle) içinde olup bağımlı olarak hareket etmeyen temel parça ile durum, zaman, zıtlık, sebep, koşul gibi anlamlarla ilişki kuran bitimli fiili destekler niteliktedir (Johanson, 1995, s. 321). Belirteç cümlelerinin işlevsel açıdan kendine ait zamanı, kipi ve görünüşü olabilir (Aydemir, 2009, s. 223). Bundan dolayıdır ki belirteç cümlelerinin temel cümlede olduğu gibi söz dizimsel açıdan kendine ait nesnesi ve öznesi olabilir.

e. Ekleşik fiil yapıları (Alm. Postverbium) oluşturma:

Türkçede *tasvir(i) fiil* veya *art fiil* olarak da adlandırılan ekleşik fiiller *asıl fiil + zarf-fiil biçimbirimi + yardımcı fiil* şeklinde oluşturulur. Bu işlev Johanson 1995’in zarf-fiillerin sentaktik ve tipolojik olarak sınıflandırıldığı dördüncü gruptur. Bu ekleşik fiiller de işlevlerine göre kendi içinde *yeterlik*, *tezlik*, *sürerlilik* ve *yaklaşma* olarak dört gruptur. Bu yapılar bu çalışmada oldukça detaylı bir şekilde incelenecektir.

3. BÖLÜM

TÜRKÇEDE GRAMERLEŞMİŞ ZARF-FİLLER

Türkçede zamanla bazı sözlük birimler gramatikal birimlere ve bazı gramatikal birimler ise farklı işlevdeki gramatikal birimlere dönüşmüştür. Az işlevli yapıların çok işlevli yapılara dönüşmesi sonucu Türkçede oldukça sık kullanılan zarf-fiiller de belirteç olarak kullanılmasının yanı sıra dilin ihtiyacının karşılanması için farklı işlevler üstlenerek farklı dilsel birimlere dönüşmüş ve bunlar gramerleşmiş yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada gramerleşme teorisi çerçevesinde bu dilsel birimlerin hangi süreçlerden geçtiği incelenmiştir.

İncelenen metinler ve gözlemler neticesinde Türkçede bulunan zarf-fiilli yapılar belirteç görevi üstlenmesinin yanı sıra farklı işlevlerde de kullanılmaktadır. Bazı zarf-fiilli yapılar cümlede tek başına anlam ifade etmeyerek yanındaki birimle anlamsal ve söz dizimsel ilişki kurması sonucu bağımlı hale gelmiş ve sontakılaştırmıştır. Bazı zarf-fiilli yapılar ise bitimli cümleleri anlamsal ve söz dizimsel olarak birbirine bağlayarak bağlayıcıya dönüşmüştür. Bazıları ise *asıl fiil + zarf-fiil biçimbirimi + yardımcı fiil* şeklinde ekleşik fiil yapılarına dönüşmüştür ve bu yapılar anlamsal ve işlevsel açıdan kendi arasında *yeterlilik, tezlik, sürerlilik ve yaklaşma* olarak alt gruplara ayrılmıştır.

3.1. SONTAKILAŞMIŞ ZARF-FİLLİ YAPILAR

Sontakılar, tek başına anlamı olmayan, cümledeki unsurlar arasında anlamsal ve söz dizimsel bağlantı kuran, kendinden önceki birime bağımlı olan görev sözcükleridir. Bu terim Batı dillerinde Alm. “Präposition”, İng. ve Fra. “preposition” olarak geçer.

Lewis sontakıları birincil ve ikincil olarak iki kategoriye ayırmıştır. Birincil sontakılar – *DAn önce/sonra, -(y)Agöre, -DAn beri* gibi cümlede nesnelere ad durum biçimbirimi gerekebilen gerçek sontakılardır. İkincil sontakılar ise *Ad + karşısında, üstüne, içinde, yüzünden* gibi kökeni isim olan ad durum biçimbirimi alarak sontakı gibi işlev gören sözcüklerdir (Lewis, 2000, ss. 83-92).

Türkçede bulunan büyük kategorilerdeki bazı isimlerle fiiller ve küçük kategorideki işlevsel birimler gramerleşme sonucunda anlamsal ve söz dizimsel özelliklerini kaybederek tek başına kullanılamaz hale gelir. Söz konusu birimler cümle içinde diğer ögelerle anlamsal ve söz dizimsel ilişki kurarak tek başına anlamı olmayan sontakıya dönüşebilir. Bu şekilde dönüşüm geçiren birimler bağlı bulunduğu ögelerle yer, yön, zaman, sebep, amaç, tarz gibi açılardan ilişki kurar ve yanındaki birime bağıllık derecesi artarak özerklik derecesi azalır. Yalın olarak kullanılabileceği gibi sontakıların ad durum eki almış biçimleri de vardır.

Türkçede *göre*, *olarak* ve *diye* gibi belli zarf-fiili yapıların gramerleşmesiyle oluşan sontakılar vardır (Johanson, 1995, s. 316). Bu birimlerin tek başına anlamı olmayıp söz dizimsel, anlamsal ve yapısal olarak kendinden önceki birim ve/veya birimlerle ilişki kurmuştur:

3.1.1. *göre*

Türkçede *-(y)A* zarf-fiil biçimbirimi fiillere gelerek zarf-fiilli yapılar oluşturmaktadır. *(y)A* zarf-fiil biçimbirimi *diye*, *göre*, *kala*, *geçe* gibi zarf-fillerde ve ekleşik fiil yapılarında kullanılmaktadır. Bu tür yapıların dışında *seve seve*, *gide gide*, *koşa koşa*, *güle güle*, *yürüye yürüye*, *düşe kalka*, *bata çıka*, *ağlaya sızlaya* gibi zarf-fiilli yapılarda da ikileme şeklinde kullanılır. Bu yapılar tarz, durum, sebep anlamlarıyla cümlede belirteç görevindedir.

Türkçede *gör-* fiiline *-(y)A* biçimbirimi eklenerek *göre* zarf-fiili oluşur. *göre* zarf-fiilken belirli gramerleşme süreçlerinden geçmiş ve tek başına anlamı olmayıp cümlede kendinden önceki birimle anlamsal ve söz dizimsel ilişki kurarak sontakılaştırılmıştır.

Türkçede *göre* biriminin paradigmatic ağırlığında fonolojik olarak hiçbir değişim, kısalma ve kayıp yaşanmazken birimin ağırlığının anlamsal boyutunda değişim gerçekleşmiştir. Birim kökü olan *gör-* fiilinin sözlük anlamının dışına çıkararak soyut anlam kazanmış olup “bakış açısı” anlamı yüklenmiştir. Bu işlevi aşağıdaki örneklerde görebiliriz:

(1) *Berna Moran'a göre bu romanın en önemli özelliklerinden biri, Bihruz Bey'in iç dünyasının iç çözümleme, iç konuşma ve bilinç akışı metotlarıyla ortaya konulmasıdır* (Ekrem, 2012, s. 15).

(2) *Yukarıdakilerin hizmetçisi Eleni evli değil ama ona göre pastırmacının karısıdır* (Atılğan, 2011, s. 7).

(3) *Ama bize göre eleştiri yoktu, çünkü...* (www.gazeteduvar.com.tr, 16.08.2021).

(4) *Doktorlara göre Koronavirüs'ten Korunma...* (www.antakyagazetesi.com.tr, 24.03.2020).

(5) *Psikanalist Elda Abrevaya'ya göre bu durum kız çocuğu kaçınılmaz olarak annenin kaderine bağlar* (www.gazeteduvar.com.tr, 06.03.2021).

(6) *Anneme göre bu babam için büyük bir eziyetti* (www.gazetevitamin.com.tr, 24.03.2021).

Ayrıca Türkçede göre sontakısının “bakış açısı” anlamının yanı sıra “uygun olarak, gereğince” anlamı da bulunmaktadır:

(7) *Fakat tesadüfen de kendine göre bir mantığı olmalı* (Ali, 2003, s.98).

(8) *Herkes yalnız gözleriyle patlamanın şiddetine göre kahkaha atar* (Abasıyanık, 2011, s. 85).

(9) *Gönlüne göre, yaptığı işe göre, layık olduğu hayata göre değildi bu dünya* (Aytmatov, 1991, s. 82).

(10) *Tam anneme göre bir şapka* (Göksel ve Kerlake, 2005, s. 228).

(11) *İlaç hastaya göre seçilmelidir* (Göksel ve Kerlake, 2005, s. 151).

(12) *Bu oda tam bana göre* (Göksel ve Kerlake, 2005, s. 218).

(13) *Hava raporuna göre öğleden sonra yağmur yağacakmış* (Göksel ve Kerlake, 2005, s.217).

(14) *... etraftaki eşyayı, hadiseleri kendi gayesine göre ne çabuk tertip ediyor* (Safa, 2000, s. 62)

(15) *Kaşlar da modaya göre ya hepden yolunur ya da çalı gibi gür bırakılır* (Kulin, 1984, s. 77).

Türkçede göre sontakısı yanındaki birimle ilişki kurarak “kıyasla, nazaran” anlamlarını da üstlenmiş ve “anlam genişlemesi” yaşamıştır:

(16) *Selmin ötekilere göre daha alçakgönüllü davranıyordu* (Ağaoğlu, 1999, s. 199).

(17) *Durum yüzyıl öncesine göre daha vahim* (www.ticaretgazetesi.com.tr, 09.10.2021).

(18) ... tedaviler sayesinde 15 yıl öncesine **göre** metastatik meme kanseri artık tedavi edilebilir (www.milliyet.com.tr, 28.10.2021).

(19) Annem babama **göre** daha genç ve daha kiloluydu (www.gunaydingazetesi.com.tr, 06.08.2021).

gör- fiili geçişli bir fiil olması sebebiyle cümlede nesneye ihtiyaç duyarak nesnenin belirtme ad durum biçimbirimi *-(y)I* alması gerekmektedir. Fakat *göre* sontakısının ise cümlede kullanılabilmesi için kendisinden önceki birimin yönelme ad durum ekini *-(y)A* alması zorunludur. Bu durumda *göre* nesnesine ad durum biçimbirimi gerektirmesi sebebiyle Lewis'in sontakı sınıflandırmasında birincil sontakı sınıfına girmektedir.

göre biriminin söz dizimsel ağırlığındaki yapısal kapsamı ad/ad öbeğinden sonraki alandır. Bağlandığı bu birimle yapısal ilişki kurarak yapısal kapsamı daralmıştır. Fakat birimde biçimsel olarak bir kayıp veya değişim görülmemiştir Fakat kendinden önceki birime hem biçimsel hem söz dizimsel hem de anlamsal olarak bağlanmış ve bu şekilde bir ilişki oluşturmuştur.

göre biriminde gramerleşme süreçlerinden paradigmatik uyum gerçekleşmiştir. Dolayısıyla bu birim sözcük türü olarak bir zarf-fiilken gramerleşme sürecinde tür değiştirerek sontakı türüne geçmiştir. İşlevsel birimlerin küçük grupta yer alması sebebiyle zarf-fiiller de bu gruptadır. Burada birimin zarf-fiilli yapıdan sontakıya geçmesinden dolayı küçük grubun kendi içinde kayma söz konusudur. Bu duruma aynı zamanda *kategorisizleşme* de denilmektedir.

Söz dizimsel uyum açısından *göre* birimi kendinden önceki birime yönelme ad durum biçimbirimi *-(y)A* ile bağlanarak tek başına kullanılamaz hale gelmiştir. Fakat birim herhangi bir işlevsel unsurun kısaltılmış veya zayıflamış şekli olmadığından klitikleşme gerçekleşmemiştir.

Kullanıcının seçme özgürlüğü olan paradigmatik değişkenliğin bu birimde az olduğu ve gramerleşme dercesinin yüksek olduğu söylenebilir. Türkçede *göre* biriminin bütün işlevlerini karşılayacak başka gramatikal birim olmaması sebebiyle birimin kullanım zorunluluğu fazladır. Bununla birlikte bazı örneklerde *göre* yerine şu birimler kullanılabilir:

(20) *Bana göre/bence bu iş böyle olmaz.*

Sana göre/sence

Bize göre/bizce

Size göre/sizce

Bu iş tam bana göre/bana uygun.

Birimin söz diziminde yerinin değişebilme özelliği olan söz dizimsel değişkenliğe göre birim kendinden önceki birimle ilişki kurarak yeri sabit kalmıştır ve gramatikal yaygınlık kazanmış olmakla birlikte birimin kendinden önceki birimle birlikte cümlede yeri kaydırılabilir. Fakat cümlenin bilgi yapısı (rhema) değişebilir:

(21) *Doktora göre ben sigarayı derhal bırakmalıyım.*

Ben sigarayı doktora göre derhal bırakmalıyım.

Ben doktora göre sigarayı derhal bırakmalıyım.

Gramerleşmiş bir zarf-fiil olarak *göre* birimi tek yönlü olarak gramerleşme süreçlerini geçirmiştir. *göre* biriminde gramerleşme süreci sözlük birimden gramatikal birime, gramatikal birimden daha bağımlı gramatikal birime doğru tek yönlü olarak fiilden zarf-fiile, zarf-fiilden sontakiya doğrudur. Birim aynı zamanda somut anlamdan soyut anlama doğru anlam genişlemesi yaşamıştır.

Bilindiği üzere bazı isim-fiil ve sıfat-fiilli yapılarla sontakıların birlikte kullanılmasıyla (örn. *-mAsInA rağmen*, *-DIĞI için* gibi) belirteç işlevli yan cümleler oluşturulmaktadır. Bunlardan biri de *fiil + -DIK/-(y)AcAK sıfat-fiil biçimbirimi + iyelik biçimbirimi + yönelme biçimbirimi göre* biçiminde oluşturulan yapıdır. Bu yapı cümleye “uygun görme, dolaylı aktarım, alıntı, sonuç çıkarma, yorum yapma” gibi anlamlar yükler. *göre* bu yapının bileşenidir ve bu durum *göre* biriminin gramerleşme sonucu sontakiya dönüştüğünün başka bir ispatıdır:

(22) *Hastaları acil servislere alındığına göre durumu kritiktir* (www.hurriyet.com.tr, 28.08.2021).

(23) *Masasında üç tane resim olduğuna göre ona düşkün olmalı* (Göksel ve Kerslake, 2005, s. 399).

(24) *Ankara'ya bir kere gelmiş bulunduğuna göre Kale'yi gezelim* (Göksel ve Kerslake, 2005, s. 143).

- (25) *Kaçtığına göre çok aşık oldun, sevdin herhalde...* (www.hurriyet.com.tr, 11.09.2021).
- (26) *Duyduğuma göre ölmüşüm* (www.gazeteduvar.com.tr, 14.06.2017).
- (27) *Yerdeki sandıkta üzerinde yazdığına göre yine bir polisiye kraliçesinin romanlarıyla dolu* (www.cumhuriyet.com.tr, 05.05.2013).
- (28) *Onun söylediğine göre bu ticaretten en fazla para kazananlar, “yolu olanlardır”* (www.gazeteduvar.com.tr, 29.05.2021).
- (29) *Ama üçüncü bir olasılık düşünülemezine göre ben iki yoldan birini seçmiş oluyorum* (www.cumhuriyet.com.tr, 30.06.1973).
- (30) *...pek arzu ettiği bir şey sayılamayacağına göre Moskoflar acaba niçin böyle hareket etmişlerdir* (www.cumhuriyet.com.tr, 18.07.1947).

Türkçede ayrıca *göre* zarf-fiilli yapısı *bu* birimi ile birleşerek *buna göre* birimini oluşturur. Bu birim dilde metin boyutunda cümleler arasında bağımsız cümle bağlayıcısı işlevindedir. Burada *göre* birimi bağlayıcının bir bileşenidir. Zarf-fiilli bir yapı olarak *buna göre* biriminin de Türkçede gramerleşmiş birim olarak bağlayıcı olduğu söylenebilir:

- (31) *Bu dönemde Devlet tahvili ve Hazine bonosu ihalelerinde oluşan bileşik ortalama faiz oranı ise % 16,64'tür. Buna göre, 2021 yılında elde edilen bir kısım menkul sermaye iradının beyanında uygulanacak indirim oranı ($\%36,20 / \%16,64=$) % 2,17 olmaktadır* (www.resmigazete.com.tr, 21.12.2021).
- (32) *Veraset ve İntikal Vergisi Kanunu Genel Tebliği'nde de değişiklikler yapıldı. Buna göre yeniden değerlendirme oranı yüzde 36.20 olarak belirlendi* (www.milliyet.com.tr, 21.12.2021).
- (33) *İngilizlerin kökenine dair hiç bilinmeyen yeni bir araştırma yayınlandı. Buna göre İngilizlerin üç bin yıl önce Anadolu'dan gelen çiftçilerin kökenini taşıdığı belirlendi* (www.sozcu.com.tr, 23.12.2021).

Türkçede *göre* zarf-fiili belirteç olarak tek başına kullanılmamakta olup ikileme şeklinde (*göz göre göre*) dilde varlığı sürdürmektedir. *göre* zarf-fiili gramerleşerek sontakıya dönüşmesiyle her iki kullanımın da dilde var olmasından dolayı birim gramerleşme ilkelerinden eşzamandalık ilkesine uymaktadır.

3.1.2. *kala, geçe*

Türkçede *göre* zarf-fiilli yapısının gramerleşerek sontakı olarak kullanılmasının yanı sıra *kala* ve *geçe* zarf-fiilli yapıları da tek başına anlamı olmayıp cümlede yanındaki birimlerle anlam kazanarak ve söz dizimsel ilişki kurarak sontakılaşmıştır.

Bu yapılar *kal-* ve *geç-* fiillerine *-(y)A* zarf-fiil biçimbiriminin eklenmesiyle oluşmuş olup saatleri ifade etmek için kullanılır ve Türkçede kullanım alanı oldukça yaygındır:

- (1) *Saat ikiye çeyrek **kala** tamamdır* (Ağaoğlu, 1999, s. 269).
- (2) *Sekize çeyrek **kala** sobanın başında idim* (Abasıyanık, 2011, s. 41).
- (3) *Yediyi beş **geçe** araba kapının önünde durdu* (Nesin, 2005, s. 149).
- (4) *Onu çeyrek **geçe** Yeniköy'e doğru giden vapura yetişmek için istiyordu* (Rauf, 2012, s. 46).
- (5) *Hasan yediyi çeyrek **geçe** uyandı* (Cornfilt, 1997, s. 256).
- (6) *Hasan yediye on **kala** uyandı* (Cornfilt, 1997, s. 256).

Bazı dilbilimciler *-(y)A* zarf-fiil biçimbiriminin işlekliliğinin azalması sebebiyle *kala*, *geçe* gibi birimleri donmuş veya eskicil yapılar olarak adlandırmaktadır (Özezen, 2008, s. 331).

kala ve *geçe* birimlerinin paradigmatik ağırlığında fonolojik olarak bir değişim veya kayıp gözlemlenmezken anlamsal olarak birimlerin kökü olan *geç-* ve *kal-* fiillerinin kendi anlamı birimlerde devam etmemekte olup soyut bir anlam kazanmıştır. Birimin söz dizimsel ağırlığındaki yapısal kapsama göre kendinden önce dakikayı gösteren bir sayı gerektirmektedir. *geçe* ve *kala* birimlerinin yapısal kapsamı kendinden önceki birimlerle gerek söz dizimsel gerekse yapısal olarak ilişki kurmaları nedeniyle daralmıştır. Fakat birimlerde biçimsel bir değişim yaşanmamıştır.

Gramerleşmedeki paradigmatik uyum süreci *kala* ve *geçe* birimlerinde gerçekleşmiştir. Sözcük türü olarak zarf-fiilli yapıdan sontakıya geçiş olduğu için küçük sınıfın kendi içinde yer değiştirmesi söz konusudur. Söz konusu birimler saatleri ifade etmekte kullanılır. *geçe* biriminin kullanımında saati gösteren birim belirtme ad durum biçimbirimi; *kala* biriminde ise saati gösteren birim yönelme ad durum biçimbirimi almak zorundadır. Bu da gramerleşmenin söz dizimselleşme aşamasında olduğunu göstermektedir.

Birimlerde söz dizimsel uyum olan bağıllık da söz konusudur. *geçe* ve *kala* birimleri cümlede kendinden önceki birimlerle ilişki kurmuş ve tek başına hareket etme özgürlüğünü yitirmiştir. Burada birimin yanındaki birime yaklaşması söz konusudur. Fakat birimler ekleşmeye doğru gitmediği, biçimsel görünümünü kaybederek birimin tamamen parçası haline gelmediği için klitikleşme eğilimi bulunmamaktadır.

Birimin seçilebilme özgürlüğü olan paradigmatic değişkenlik gramerleşme ile birlikte serbest olma özelliği kalkarak zorunlu hale gelmiştir. Dilde bu birimlerin yerine kullanılabilecek başka gramatikal birim bulunmamaktadır. Söz dizimsel değişkenliğin azalması sonucu birimin yeri sabitlenmiştir. *geçe* ve *kala* birimlerinin özerklik derecesi azalmıştır. Birim yanındaki birime bağlanarak dizi içinde zorunlu hale gelmekle birlikte saati gösteren yanındaki birimlerle birlikte cümlede yer değiştirebilir, ancak cümlelerde yüklemden hemen önce gelen öge başka deyişle yeni bilgi değişebilir:

(7) *Bugün parkta üçü on geçe buluşalım.*

Bugün üçü on geçe parkta buluşalım.

(8) *Yarın dokuza on kala film başlıyor.*

Yarın film dokuza on kala başlıyor.

3.1.3. olarak

Türkçede -(y)ArAk biçimbirimi ile oluşan zarf-fiilli yapılar genel olarak üst cümleye tarz, durum anlamı katar. Bu tür yapıların yan cümle oluşturmasından dolayı kendi ögeleri de bulunabilir.

Türkçede *olarak* zarf-fiili *ol-* fiili ile -(y)ArAk zarf-fiil biçimbiriminin eklenmesiyle oluşur. *zarf + olarak* kullanımında zarfları takip eder ve anlamı pekiştirir. *sıfat + olarak* şeklinde ise sıfatı vurgulamak için kullanılır. Burada *olarak* önermeleri birbirine bağlayan herhangi bir söz dizimsel gösterge değildir. Bu cümlelerde *olarak* zarf-fiili cümleden çıkarıldığında cümle bozulmaz, anlamsal olarak değişiklik olmaz. Başka bir deyişle isteğe bağlı bir ögedir (Gürkan, 2019, ss. 93-94):

(1) *...bir yaralı kendine güven duygusuyla **ağırlaşmış olarak** geldi* (Atılğan, 2011, s. 5)

(2) *Ben de daveti **kesin olarak** kabul ederim* (Gürkan, 2019, s. 93)

(3) *Çocuk eve **üzgün olarak** döndü* (Gürkan, 2019, s. 93).

(4) *Raporu yazılı olarak sunmuşlardı* (Göksel ve Kerlake, 2005, s. 192).

(5) *Bu sorunu bilimsel olarak araştırmalıyım* (Göksel ve Kerlake, 2005, s. 192).

Türkçede *olarak* zarf-fiili bazı cümlelerde belirteç işlevinde kullanılmamaktadır. Bu tür cümlelerde tek başına anlamı bulunmamakta olup cümlede yanındaki birimle anlamsal, yapısal ve söz dizimsel ilişki kurması sebebiyle santonlaşmıştır ve kendinden önceki ögede ad durum biçimbirimi gerektirmez. Birimin paradigmatik ağırlığında fonolojik olarak bir değişim veya kayıp söz konusu değilken işlevsel boyutta ise değişim gözlenmiştir. *olarak* santonakısı yanındaki birim ile “görev, statü, konumunda, yerine ve sınıflandırma” anlamları açısından ilişki kurar:

(6) *Bir ana olarak, onun yüreği muhakkak ki, herkesten fazla sızlıyordu* (Gürkan, 2019, s. 94).

(7) *Bir kadın olarak gururlandım onunla* (Gürkan, 2019, s. 94)

(8) *Şimdi kutuyu Adnan Bey açıyor, hem tarak hem iğne olarak kullanabilen bir parçayı göstererek Bihter’e sunuyordu* (Uşaklıgil, 2001, s. 379).

(9) *Sana meslektaş olarak şunu tavsiye ediyorum* (Cornfilt, 1997, s. 471).

(10) *Dükkanında kitap olarak bir şey yok* (Cornfilt, 1997, s. 471).

(11) *Meyve olarak ne vardı* (Göksel ve Kerlake, 2005, s.192).

(12) *Ben sana avukat olarak değil, arkadaş olarak söylüyorum* (Göksel ve Kerlake, 2005, s. 192).

Gürkan’a göre “bir ana olarak..., bir kadın olarak...” gibi *isim+olarak* örneklerde *olarak* ana cümlemin yüklemine nitelemek yerine ismin değiştiricisi olarak işlev yüklenir ve öznesini oluşturur. Bu tür örneklerde *olarak* belirteç diye nitelendirilemez (Gürkan, 2019, ss. 94-95).

Türkçede *olarak* santonakısı belli durumlarda yanındaki birimle ilişki kurarak “grupça, hep birlikte” anlamları da üstlenebilir:

(13) *Takım olarak kazandık* (www.yeniakit.com.tr, 13.04.2019).

(14) *Aile olarak müziğe meraklılar* (Göksel ve Kerlake, 2005, s. 192).

(15) *Biz üç arkadaş olarak konuşuyoruz* (Göksel ve Kerlake, 2005, s. 192).

(16) *Toplum olarak aynı çukura kaç defa düşeceğiz* (www.sozcu.com.tr, 03.09.2021).

(17) *Böylesine bir oyunu hiç hak etmemiş iki kişi **olarak**, yalnız ikimizin anlayabileceği bir şeyi paylaştık* (Kulin, 1984, s. 57).

Birimde ağırlık parametresinin söz dizimsel boyutundaki yapısal kapsamı ad/ad öbeğinden sonraki alandır. *olarak* birimi kendinden önceki birimle yapısal ve anlamsal ilişki kurarak yapısal kapsamı daralmıştır. Fakat birim herhangi bir biçimsel değişim veya kayıp yaşamamıştır.

Birimin sözcük türü ile ilgili olan paradigmatik uyuma göre *olarak* birimi gramerleşme sürecinde tek başına anlamı olmayıp yanındaki birimlerle ilişki kurması sonucu sontakıya dönüşerek birimde küçük kategorinin kendi içinde kayma gerçekleşmiştir.

Gramerleşme sürecindeki söz dizimsel bağlılığa bakılacak olursa birimin klitikleşmesi söz konusu değildir. Çünkü birimin klitikleşmesi için yanındaki birime yaklaşma derecesi arttıktan sonra eklemeye doğru gitmesi ve daha sonra birimin ayrılmaz parçası haline gelmesi gerekir. Ayrıca *olarak* birimi herhangi bir işlevsel unsurun kısaltılmış şekli değildir.

Paradigmatik değişkenlik dikkate alındığında birimin yerine kullanılabilecek başka gramatikal birim olmadığı söylenebilir. Söz dizimsel değişkenlikte birim kendinden önceki birimle ilişki kurduğu için gramerleşme artmış, değişkenlik azalmıştır. Ancak bazı cümlelerde Türkçenin öge dizilişinin esnekliğinden dolayı *olarak* biriminin kendinden önceki birimle birlikte yer değiştirmesi söz konusu olabilir ve bu durum cümlenin bilgi yapısı ile ilgilidir:

(18) *Sana meslektaş **olarak** şunu tavsiye ediyorum* (Cornfilt, 1997, s. 471).

*Meslektaş **olarak** sana şunu tavsiye ediyorum.*

*Şunu sana meslektaş **olarak** tavsiye ediyorum.*

*Sana şunu meslektaş **olarak** tavsiye ediyorum.*

3.1.4. *diye*

Türkçede *göre, kala, geçe, olarak* gibi zarf-fiil yapılarının sontakı olarak kullanılmasının yanı sıra *de- + -(y)A* biçiminde oluşan *diye* zarf-fiilli yapısının da bazı cümlelerde tek başına bir anlamı olmayıp yanındaki birimle anlamsal ve söz dizimsel bağ kurması sebebiyle gramerleşmiş bir birim olduğu söylenebilir.

Türkçede *diye* biriminin tek başına belirteç olarak kullanımının daha çok yansıma sözcüklerle (*pat diye, küt diye, cırt diye*) olduğu söylenebilir ve bu zarf-fiilin *diye diye* olarak ikilime şeklinde belirteç olarak kullanımı oldukça yaygındır:

- (1) *Bu çifte tutulma ile adalet püf diye yıkıldı* (www.sözcü.com.tr, 26.07.2019).
- (2) *Şimdi belki Nedim Bey bilmiyor ama soruşturma pat diye açılmaz* (www.gazeteduvar.com.tr, 05.05.2021).
- (3) *Sıma Şerafettinova 'Barbie'ye benzeyeceğim diye diye bakın ne hale geldi* (www.takvim.com.tr, 13.04.2021).
- (4) *'Reform yapıyoruz' diye diye Türkiye'yi geri götürdüler* (www.sözcü.com.tr, 22.03.2021).

Türkçede *diye* birimi bazı cümlelerde belirteç işlevinde kullanılmamaktadır. Bu tür cümlelerde *diye* birimi gramerleşme süreçlerinden geçerek tek başına anlamı olmayıp diğer birimlerle anlamsal, yapısal ve söz dizimsel ilişki kurarak sontakılaştırmıştır. *diye* yalın olarak kullanılan, kendinden önceki ögede ad durum biçim birimi gerektirmeyen bir sontakıdır.

Gramerleşme süreçleri açısından fonolojik yönden *diye* biriminde ünlü daralması söz konusudur. Anlamsal boyutta ise birim tek başına bir anlam ifade etmeyerek anlamsızlaşmış ve diğer birimlerle ilişki kurarak anlam kazanmıştır. *diye* sontakı olarak genellikle *adlandırıl-*, *nitelen-* ve *tanımlan-* fiilleri ile kullanılmakta olup söz konusu örneklerde *olarak* görevinde kullanılır:

- (5) *Süreyya'nın "Mücevher kutusu, fildişi yuva diye nitelendirdiği yalıtı o ne kadar sevecek* (Rauf, 2012, s. 39).
- (6) *... bu rezillikten sokak sanatı diye bahsedenler var* (Aysu, 2001, s. 5).
- (7) *Belirli bir gün doldurduktan sonra sayılıyor emekli diye* (Gündoğdu, 2017, s. 163).
- (8) *... Moskova'da yaptığı son görüşmeyi 'bugüne kadarki en iyi ziyaret' diye niteledi* (www.gazeteduvar.com.tr, 11.10.2021).
- (9) *Meclis'in toplanıp da bir karar alamaması, acil diye nitelenen yasaların geçirilememesi...*(www.kıbrıs gazetesi, 21.10.2021).
- (10) *'Bilgi toplumu' diye adlandırılan çağımız, 1950'li yıllarda başlamıştır* (www.cumhuriyet.com.tr, 30.01.2019).

- (11) ... “nükleer programının mimarı” **diye** nitelenen Muhsin Fahrizade’nin Amerikan gazetesi... (www.gazeteduvar.com.tr, 29.11.2020).
- (12) ... parti içinde “İş Bankası Grubu” **diye** adlandırılan oluşumda yer aldı (www.milliyet.com.tr, 29.11.2020).
- (13) Türkiye’nin Sarayı ‘Küçük Kıbrıs’ **diye** adlandırılıyor (www.gazetedemokrat.com, 11.07.2021).
- (14) “Bizimkiler” **diye** tanımlanan gazeteler hepimizce malum (www.hurriyet.com.tr, 01.09.2006).
- (15) ... “Amerikan demokrasisi” **diye** tanımlanan olguya cevap veren prensipleri... (www.gazeteduvar.com.tr, 21.01.2021).

Türkçede *diye* birimi sözcük düzeyinde sıfat işlevli (attributive) öbekler de oluşturabilir (Göksel ve Kerslake, 2005, s. 175; Gündoğdu, 2017, s. 59). Bu öbeklerde *diye* sözcük türü olarak sontakıdır (Erkman vd., 2006, s. 163; Çalışkan, 2019, s. 168). Eğer bu tür yapılar özel ad, unvan veya lakattan sonra kullanılırsa *diye* sontakısı bu birimlerle ilişki kurarak “adında, unvanında, lakabında” anlamı yüklenir (Lewis, 2000, s.176):

- (16) *Masumiyet diye bir film* (Gündoğdu, 2017, s. 59).
- (17) *Liva diye bir dostum var* (Lewis, 2000, s. 176).
- (18) *Mekan üzerine Ay Vakti için söyleşi yaptığımda, mekan özel kütüphaneden müşekkil diye bir cevap bekliyordum* (www.milligazete.com.tr, 09.05.2011).
- (19) ... “Türkiye’de ve Türkiye’nin dışında Kürdistan **diye** herhangi bir coğrafi bölge yok.” dedi (www.gazeteduvar.com.tr, 12.11.2021).
- (20) *Mehmet diye bir oğlu daha var* (Göksel ve Kerslake, 2005, s. 175).
- (21) *Bizim mahallede Güneş Gıda diye bir market var* (Göksel ve Kerslake, 2005, s. 175).
- (22) *Beş Şehir diye bir kitap* (Lewis, 2000, s. 176).
- (23) *‘Küt’ diye bir darbe* (www.cumhuriyet.com.tr, 19.01.2012).

Türkçede *diye* sontakısı adlardan sonra kullanımında “yerine” anlamı vererek bir yanılma ifadesi de belirtmektedir. Erguvanlı bu tür cümlelerde *diye* biriminin edat görevinde kullanıldığını belirtmiştir:

- (24) *Dikiş iğnesi diye toplu iğne getirmiş* (Korkmaz, 2009, s. 991).
- (25) *Ali’nin dairesi diye yandaki daireyi çalmışım* (Erguvanlı, 1984, s. 116).
- (26) *Bana su diye raki içirdiler* (Erguvanlı, 1984, s. 116).

Söz dizimsel ağırlık parametresine göre birimin yapısal kapsamı ad öbeğinden sonraki alandır. Kendinden önceki birimlerle yapısal ilişki kurarak yapısal kapsamı daralmıştır. *diye* birimi sontakıya dönüşürken biçimsel görünümünde bir değişiklik söz konusu değildir. Fakat gramatikal görevi değişmiştir.

Dizisel uyum sürecine göre ise birimin sözcük türü değişmiş, birim zarf-fiilken sontakıya dönüşmüştür. Fakat zarf-fiiller ve sontakılar aynı sınıfta yer aldığı için sınıf değişimi söz konusu değildir, sınıfın kendi içinde kayma söz konusudur. Ayrıca *diye* birimi ekleşmeye doğru gitmediği için söz dizimsel bağıllık bulunmamaktadır, dolayısıyla klitikleşmeden söz edilemez.

Tercih serbestliği de diyebileceğimiz paradigmatik değişkenliğe göre ise mevcut bazı örneklerde *diye* birimi yerine *olarak* birimi kullanılabilir, aşağıdaki örnek cümlelerde olduğu gibi:

(27) *Süreyya'nın "Mücevher kutusu, fildişi yuva **diye/olarak** nitelendirdiği yalıtı o ne kadar sevecek* (Rauf, 2012, s. 39).

(28) *'Bilgi toplumu' **diye/olarak** adlandırılan çağımız, 1950'li yıllarda başlamıştır* (www.cumhuriyet.com.tr, 30.01.2019).

(29) ... *"nükleer programının mimarı" **diye/olarak** nitelenen Muhsin Fahrizade'nin Amerikan gazetesi...*(www.gazeteduvar.com.tr, 29.11.2020).

(30) *Türkiye'nin Sarayı 'Küçük Kıbrıs' **diye/olarak** adlandırılıyor* (www.gazetedemokrat.com, 11.07.2021).

(31) *Belirli bir gün doldurduktan sonra sayılıyor emekli **diye/olarak*** (Gündoğdu, 2017, s. 163).

Söz dizimsel değişkenliğe göre ise *diye* birimi yanındaki birim veya birimlerle ilişki kurması yeri sabittir. Fakat bazı örneklerde söz diziminde yanındaki birimle yer değiştirebilir. Bu durum Türkçede cümle öğelerinin dizilişinin farklı olabileceğinden kaynaklanır ve bu şekilde cümlenin bilgi yapısı da değişebilir:

(32) *'Bilgi toplumu' **diye** adlandırılan çağımız, 1950'li yıllarda başlamıştır* (www.cumhuriyet.com.tr, 30.01.2019).

*1950'li yıllarda 'bilgi toplumu' **diye** adlandırılan çağımız başlamıştır.*

(33) *Belirli bir gün doldurduktan sonra sayılıyor emekli **diye*** (Gündoğdu, 2017, s.163).
*Belirli bir gün doldurduktan sonra emekli **diye** sayılıyor.*

3.2. BAĞLAYICILARA DÖNÜŞEN ZARF-FİLLER

Türkçede yan cümle ile temel cümle arasında ve yan yana bulunan cümleler arasında gerek anlamsal, gerekse söz dizimsel bağlantı olabilir. Bu bağlantı herhangi bir bağlayıcı kullanılmadan sadece anlamsal olarak kurulabileceği gibi bağlayıcı çeşitleri kullanılarak da olabilir. Bu bağlantı için *ve, yoksa, ama, çünkü* gibi sıralama bağlayıcıları veya *eğer* gibi altasıralama bağlayıcıları kullanılabilir. Türkçede altasıralama bağlayıcısı olarak fiilimsiler de kullanılabilir. Bu konuda birçok çalışma yapan Johanson'a göre üç tür bağlantı şekli vardır:

- a. Bağımsız-ardışık cümleler (Juxtaposition): Söz dizimsel açıdan birbirinden bağımsız iki cümle yan yana sıralanarak aralarında anlamsal bir füzyon ilişkisi olur (Johanson, 1993, s. 221; 1996, ss. 39-41).
- b. Bağlantılı cümleler (Kopplung): Bu tür cümleler ardışık olarak sıralanmakla birlikte aralarında serbest bir bağlayıcı (*çünkü, ve, ama* gibi) bulunmaktadır (Johanson, 1996, ss. 40-41).
- c. Bağımlı altasıralı cümleler (Einverleibung): Bu tarz cümlelerde yan cümle altasıralı bir şekilde üst cümleye hem söz dizimsel hem de anlamsal olarak bağlanır. Fiilimsilerde ve özellikle zarf-fiilli yapılarda bu tür bağlantı şekli bulunmaktadır. Türkçede öğelerin sola dallanan diziliş sistemi gereği zarf-fiilli yan cümle altasıralı olarak üst cümleyle zaman, sebep, zıtlık, tarz gibi açılardan ilişki kurarak onun arka planını oluşturur ve önünde bulunur (Johanson, 1993, s. 235; 1996, s. 40; 2007, s. 193). Türkçede metinsellik boyutunda bu tür yapılara çok rastlanmaktadır.

ODTÜ Türkçe Derlemi çalışmasında bağlayıcıların zamansallık, nedensellik, karşıtlık ve genişleme olarak anlamsal açıdan sınıflandırılmasının yanı sıra yapısal açıdan da şu şekilde sınıflandırılmıştır:

- a. Yana sıralama bağlayıcıları (coordinating conjunctions): *ama, lakin, sonra, önce, ve, oysa* gibi aynı söz dizimsel biçime sahip cümleleri birleştirenler cümlelerin ortasında bulunur ve yalın yana sıralama bağlayıcıları adını alır. Karmaşık yana sıralama bağlayıcıları ise *ne... ne..., hem... hem..., gerek... gerekse...* gibi iki sözlük birimden oluşur ve ikinci birim birincinin tekrarı şeklindedir.

b. Altasıralama/yan tümce bağlayıcıları (subordinating conjunctions): -(y)Ip, -(y)ArAk, -(y)Inca gibi basit eklerle oluşturulan zarf-fiilli yapılar ve *-DIĞI gibi*, *-DIĞI için*, *-DAn sonra/önce* gibi karmaşık altasıralama bağlayıcılarıdır.

c. Söylem belirteçleri (discourse adverbials): *aksi takdirde*, *bu nedenle*, *buna rağmen*, *sonuç olarak*, *nihayet*, *ne var ki* gibi söylemi düzenleme amacı taşıyan bağlayıcılarıdır. Bu bağlayıcılarla çıkarsama yoluyla cümleler arasında ilişki kurulur (Zeyrek vd., 2008, s. 545; Zeyrek, 2009, ss. 78-79; Kurtul, 2011, ss. 60-62)

Zarf-fiillerin en önemli özelliği belirteç oluşturmaktır. Bununla birlikte sıralama ve bağlama işlevi de bulunmaktadır. Eğer zarf-fiillerin bağlayıcılık (connectivity) özelliği olmasaydı dilde cümleler daha kısa olurdu.

Türkçede bu zamana kadarki araştırmalarda zarf-fiillerin çoğunlukla anlamsal özellikleri üzerinde durulmuştur. Söz dizimsel olarak bağlayıcılık özelliği üzerine başta Johanson 1993, 1996, 2007 olmak üzere Aydemir 2014, 2015 ve Gülsevin 2020 gibi pek az araştırmacı eğilmiştir.

Türkçede bazı zarf-fiilli yapılar bir bağlayıcıya gramerleşebilir. Bu tür yapılar bitimli cümleyi ana cümleye altasıralı biçimde bağlayarak sebep, amaç gibi farklı anlamlar yükleyebilir. Ayrıca metinsel boyutta da bazı zarf-fiilli yapılar yan yana bulunan cümleleri anlamsal olarak birbirine bağlayabilir. Başka bir deyişle zarf-fiilli yapılar gerek cümle gerekse metin temelinde bağlayıcı görevi üstlenebilir.

Zarf-fiilli yapılar zamanla farklı gramatikal birimlere dönüşebilir. Bunlardan biri de *diye* zarf-fiilli yapısıdır. Bitimli bir cümleyi altasıralı olarak üst cümleye bağlayan bir birim durumuna geçerek zamanla gramerleşmiş ve bağlayıcıya dönüşmüştür. *derken* zarf-fiilli yapısı da yan yana gelen iki cümleyi ve ard arda gelen paragrafları da birbirine bağlayarak metinsel birlik oluşturabilir. Başka bir deyişle *derken* birimi paragraf içinde ve paragraflar arasında dilsel tutarlılığı ve bağdaşıklığı sağlayarak söylem bağlayıcısına (discourse connector) dönüşmüştür.

Koç 1990, Korkmaz 2009, Yavuz 2011, Erdoğan 2015 çalışmalarında *derken* birimini bağlaç olarak, Gürkan 2019 ise sözlükselleşmiş birim olarak nitelendirmiştir. *diye* birimini ise Ergin 2003, Efendioğlu 2007 ve Hunutlu 2019 çekim edatı; Korkmaz 2009 ise fiil kökenli edat olarak belirtmiştir.

3.2.1. *derken*

Türkçede *-ken* zarf-fiil biçim birimi fiillerle tek başına kullanılamaz. Fiilden sonra belirli geçmiş zaman eki (-DI) dışındaki zaman ekleriyle kullanılabilir (*gelirken, gelecekken, geliyorken, gelmişken* gibi). Bu biçim birimle kurulan zarf-fiiller temel cümleyle zaman ve zıtlık ilişkisi kurar.

derken zarf-fiili *de-* fiiliyle geniş zaman biçim birimi *-r* ve *-ken* zarf-fiil biçim biriminin birleşmesiyle oluşmuştur. Bu zarf-fiil cümlelerin zamanını gösteren bir belirteç olup *de-* fiili kendi anlamını korumaktadır. *de-* fiil geçişli fiil olduğu için nesnesi vardır ve *derken* zarf-fiili yüklem zamanını göstererek cümlede belirteç görevi üstlenir. Fakat diğer zarf-fiillerden farklı olarak bitimli bir cümleyi asıl cümleye bağlayabilir:

- (1) “*Kendine gel kardeşim, benim sana vurduğum yok.*” ***derken*** burnuma bir yumruk indirmesiyle bendeniz affedersiniz, kış üstü yere oturdum (Nesin, 2005, s. 115).
- (2) “*Bir kahve içelim.*” ***derken*** iki kere düşünmek zorunda kalabiliriz (www.gazeteduvar.com.tr).
- (3) “*Bir saat daha.*” ***derken*** koca bir ömrü feda edersin (www.hurriyet.com.tr, 31.05.2021).

Türkçede *derken* biriminin zaman işlevinin yanı sıra “diye düşünürken, diye planlarken, diye beklerken, dendiği halde, beklenen/istenen işin gerçekleşmeyip başka bir işin ortaya çıkması” anlamlarıyla iki cümle arasında zıtlık ilişkisi kurar ve *derken* birimi bitimli iki cümleyi birleştirir. Bu tür örneklerde *derken* birimi kökü olan *de-* fiilinin anlamından uzaklaşmıştır:

- (4) *Altın Kelebek ödülleriinde şık olayım* ***derken*** sosyal medyanın diline düştü (www.takvim.com.tr, 07.12.2021).
- (5) *Tam alıştım* ***derken*** yükseklik korkusu oluşmuş (www.hurriyet.com.tr, 15.12.2021).
- (6) *Uyuşturucu sanığı: 50 lira kazanacağım,* ***derken*** hapis ve para cezası aldım (www.milliyet.com.tr, 25.11.2021).
- (7) *Araçlara kışlık bakım uyarısı: 500 liradan kaçayım* ***derken*** 10 bin liradan olmayın (www.gazetevatan.com.tr, 13.12.2021).
- (8) *Yoksa evini, babasını sarsayım,* ***derken,*** onlarla birlik kendini de mi sarsmıştı (Atılğan, 2011, s. 106).

Erdoğan'a göre *-ken* zarf-fiil biçimbirimiyle kurulmuş olan ve tek ögeli bir yan cümle niteliği taşıyan *derken* gramatikal anlamlı bir birime dönüşmesi sebebiyle artık yan cümle niteliğini yitirmiş durumdadır. Bu birim kendinden önceki ve sonraki cümle arasında bağlaç değeriyle anlamsal bağ kurar. Başka bir deyişle yan cümleden gramatikal anlama, işleve geçiş söz konusudur (Erdoğan, 2015, s. 258). *derken* sadece üst cümle ile ilişki kuran yan cümle değil, aynı zamanda belirli bağlamlarda “demek, söylemek” anlamlarından sıyrılarak “hemen sonrasında” anlamıyla belirli kontekslerde sözlükselleşmiş birim (lexicalization unit) olarak kabul edilebilir (Gürkan, 2019, s. 95).

Gramerleşme sürecine giren dilsel birimlerin bazılarında sentaktik ve semantik özellikler kaybolabilir. *derken* zarf-fiil yapısı bu duruma örnek sayılabilir. Bu yapı konuşma anını veya yakın olan bir zamanda gerçekleşmiş olan olayları ifade eder. Geçişlilik özelliğini kaybederek özne ve tümleç gerektirmeyerek gramerleşme sürecine girmiş ve *söylem belirleyicisine* dönüşmüştür (Çubukçuoğlu, 2019, s. 88).

derken zarf-fiilli yapısı belirli cümlelerde *de-* fiilinin anlamından uzaklaşarak (anlamsızlaşma) ve aynı zamanda geçişlilik özelliğini de kaybederek yan cümle olmaktan çıkar. Cümle başında bulunarak kendinden önceki cümleyle bağlantı kurar. Bağlayıcı görevinde (kategorisizleşme) cümleler arasında bağdaşıklığı (coherence) ve tutarlılığı (cohesion) sağlar. *derken* birimi “tam o sırada, hemen sonrasında, daha sonra, bunun üzerine, o esnada, ardından” anlamlarını yüklenerek cümleler arasında zaman ve sıralama ilişkisi kurar. Bütün bunlardan dolayı *derken* zarf-fiilken gramerleşme süreçlerinden geçerek bir söylem bağlayıcısına dönüşmüştür. Aşağıdaki örneklerde görüldüğü üzere *derken* söylem bağlayıcısı ikinci cümlenin başında olup kendisinden önceki cümleyle zaman ve sıralama açısından anlamsal ilişki kurmuştur. :

(9) *Boğaziçinin seyrine doyum olmaz tepelerinden birini bi şey yaptırarak. **Derken** bu Ebul-Fatık, bir Türk kıızıyla evlenme sevdasına düşmüş* (Nesin, 2005, s. 159).

(10) *Sesi en tiz, en acımasız tonuna ayarlı. **Derken** Murat'ın o geceye dek Selmin'de hiç tanık olmadığı acı bir gülüş* (Ağaoğlu, 1999, s. 79).

(11) *Dizgine asılıyorum, ön hanesine yapışıyorum. **Derken** dizginler elimden kurtulmadı mı* (Nesin, 2005, s. 51).

(12) *Yavru dallara emanet serçe,*

***Derken** camiler üstünde güvercin* (Tarancı, 1982, s. 99).

- (13) *Arada bir bunları basar. **Derken** evet kapılar kapanır* (Safa, 2000, s. 86).
- (14) *Ortalık yumuşadı. **Derken** Erdoğan'dan çıkış geldi* (www.ticaretgazetesi.com.tr, 27.10.2021).
- (15) *Birşeyler mırıldanıyordu durmadan; ama ne söylediğini anlamak olanaksızdı. **Derken** olanlar oldu* (Tamer, 2005, s. 109).
- (16) *Boğazına içkinin damlasını koymazken, her akşam içmeye başladı. **Derken** meyhanelere dadandı* (Nesin, 2019, s. 45).
- (17) *... hemen gittik ve onunla okula başlayıverdik. **Derken** 1943-44 öğretim yılı yokluk zamanları* (Aydın, 2008, s. 252).

derken söylem bağlayıcısı yan yana bulunan cümleler arasında anlamsal ve söz dizimsel ilişki kurmasının yanı sıra metinlerin oluşmasına da hizmet ederek bağdaşıklık ve tutarlılık açısından paragraflar arası uyumu, birliği sağlar. Aydemir'e göre karşıtlama ilişkisi kurarak metin oluşumuna katkıda bulunan *derken* söylem bağlayıcısı metnin bölümleri arasında ayırıcı işlev üstlenir (Aydemir, 2014, s. 39):

- (18) *...Onu eve götürmeye giderdim. Gecenin o saatinde, kente tek başına gelen adamlar olurdu. Yabancıliklarını hemen seçerdim. Yabancı bir odaya alışıır gibi.*

***Derken**, Anadolu Ekspresi gara girdi. Ufuk trenden indi. Saçları biraz açılmış, biraz da kıralmış. Ama...* (Ağaoğlu, 1999, s. 116)

- (19) *...Önce aşçı yamağı olarak çalıştı, bol bol soğan doğradı, patates soydu. Bu arada iyi yemek yapmanın püf noktalarını, işin sırrını vermek istemeyen aşçıbaşıya rağmen, dağarcığına atıp duruyordu.*

***Derken** Nilüfer Hanım bu eli yüzü düzgün, temiz yüzlü çocuğa sofrada servis yaptırmak istedi. Nuri'nin zaten otel günlerinden kalma bir servis bilgisi vardı. Bu işin de üstesinden geldi...* (Kulin, 1984, s. 156)

Bir söylem bağlayıcısı olarak *derken* biriminde, gramerleşme süreçlerinden paradigmatik ağırlığın fonolojik yönünde bir değişim görülmezken anlamsal boyutta bir değişim söz konusudur. Birim gramerleşme sürecine girerek söylem bağlayıcısına dönüştüğünde kökü olan *de-* fiilinin sözlük anlamından uzaklaşmıştır. Ağırlığın söz dizimsel boyutu olan yapısal kapsama göre birimin alanı cümle başıdır. Dolayısıyla kendinden önce bulunan cümle ile ilişki kurarak yapısal kapsamı daralmıştır.

derken biriminde paradigmatic süreç olan uyum da gerçekleşmiş olup küçük sınıfın kendi içinde tür değişimi söz konusu olup birim zarf-fiil türünden bağlayıcı türüne geçmiştir. Ayrıca *derken* herhangi bir işlevsel unsurun kısaltılmış ve zayıflamış şekli değildir. Dolayısıyla bir klitikleşme yaşanmadığı için söz dizimsel olarak bağıllık bulunmamaktadır.

Dil kullanıcısının seçme özgürlüğü olan paradigmatic değişkenliğin birimde az olduğu düşünülmekte olup bu süreçte gramerleşme derecesinin yüksek olduğu söylenebilir. Çünkü bu birimin yerine kullanılabilabilecek başka gramatikal birim tespit edilememiştir. Fakat şu şekilde bazı sözlük birimler *derken* biriminin yerine kullanılabilir:

(20) *Onun hakkında konuşuyorduk. Derken/o esnada/o sırada/o anda Ali içeri girdi.*

Türkçede *derken*'in gramerleşmiş bir zarf-fiilli yapı olarak bağlayıcı görevinde olması iki cümle arasında olmasını gerektirmektedir. Birimin söz diziminde yerinin kaydırılmaması sebebiyle söz dizimsel değişkenlik azalmış olup söz diziminde yeri sabit kalmıştır ve bu sebeple gramerleşme derecesinin yüksek olduğu söylenebilir.

Bu birim hem birincil işlevi olan belirteç işlevini sürdürürken hem de söylem bağlayıcısı olarak farklı bir işlev üstlenmektedir. Türkçede her iki işlevinin de kullanılması sebebiyle bu durum gramerleşmede *aynı anda var olma (coexistence)* ilkesiyle açıklanabilir. Ayrıca birim sözlük birimden gramatikal birime, gramatikal birimden de yoğun gramatikal birime doğru bir değişim sergilediği için gramerleşme ilkelerinden tek yönlülüğe de uymaktadır.

3.2.2. *diye*

Türkçede *diye* biriminin belirteç ve sontakı olarak kullanılmasının yanı sıra gramerleşmiş bir birim olarak bitimli bir cümleyi altasıralı olarak üst cümleye bağlayarak bir bağlayıcı görevi de vardır ve üst cümlenin arka planını oluşturur.

diye biriminin cümle düzeyinde neden gösterme, söylenen sözü veya düşüncüyü aktarma; sözcük düzeyinde ise bir şeyin adını belirtme gibi anlamları vardır (Lewis, 2000, s. 367). Göksel ve Kerslake *diye* yan cümlelerinin amaç ve neden işlevinin dışında varsayım (understanding) ve önlem (precaution) işlevleri olduğunu belirtmiştir (Göksel ve Kerslake, 2005, ss. 400-406). Erkman vd. *diye* zarf-fiili yapısının işlevlerini neden

bildiren bir yan cümleyi yönetme, dolaysız aktarımları üst cümleye bağlama, nitelendirme öbeğini yüklemle ilişkilendirme ve bir adı nitelendirme olarak dört grupta toplamıştır (Erkman vd., 2006, ss. 161-165). Çalışkan ise sözcük öbeği düzleminde *diye* birimini sıfat işlevli (... *diye bir adam*, ... *diye bir yer* gibi) ve zarf işlevli olarak (*tak diye*, *şap diye gibi*) iki gruba ayırmıştır. *diye* cümle düzeyinde ise sebep, amaç, tedbir alma, sakınma, tarz bildiren belirteç yan cümleleri ve yorumlayıcı ve betimleyici anlam kazanan aktarma cümleleri oluşturur. Ayrıca genel olarak olumsuz anlam ifade eden *diye diye* biçimi vardır (Çalışkan, 2019, ss. 170-171).

diye biriminde gramerleşme süreçlerinden paradigmatik ağırlığın fonolojik yönünde bir değişim belirlenmiştir. *de-* fiili *-(y)A* zarf-fiil biçimbirimini aldığı anda ünlü daralması gerçekleşmiştir. Bu fiil ünlü biçimbirim aldığı zaman başka yapılarda da (*diyerek*, *diyen*, *diyecek* gibi) aynı şekilde daralma gerçekleşir.

Türkçede *diye* zarf-fiilli yapısı bitimli bir cümleyi altasıralı olarak diğer bitimli cümleyle birleştirir. Dolayısıyla bağlayıcı olarak yeni bir yapı oluşur ve *diye* ile oluşturulmuş olan cümle bağlı bulunduğu üst cümleyi amaç açısından niteler:

- (1) *Dışarıya gözcü konur... Polis gelmesin diye* (Safa, 2000, s. 56)
- (2) *Rüzgar çıksın diye saatin dokuzunu beklemeli* (Rauf, 2012, s. 22).
- (3) *Kaçıp gitmesin, orada durup kendilerini seyretsin diye de onun istediği her biçime girerlerdi* (Aytmatov, 1991, s. 9).
- (4) *Bu sabaha dek ikisi de Kısmet için ürkmesin, korkmasın diye hiçbir şey yapmadılar ki* (Ağaoğlu, 1999, s. 53).
- (5) *Sen binlerce yaşayasın diye yaptım bunu* (Süreyya, 2008, s. 18).
- (6) *Ben kimse gelmesin diye bekliyordum* (Asaf, 2001, s. 105).
- (7) *... komşular duyup da eğlenmesinler diye hiç sesini çıkarmıyarak ağlamıştı* (Uşaklıgil, 2001, s. 294).
- (8) *İstersen adet yerini bulsun diye bir kere kucaklaşalım, dedi* (Hikmet, 2015, s. 49).
- (9) *Kışın üşümeyselim diye kalorifer yaptırdık* (Göksel ve Kerlake, 2005, s. 400).
- (10) *Herkes görsün diye kartı masanın üstüne koyuyorum* (Göksel ve Kerlake, 2005, s. 154).
- (11) *Bozulmasın diye annem köfteyi dolaba koymuştu* (Göksel ve Kerlake, 2005, s. 343).

(12) *Her birinin kolu sıvanmış iğne yapılısın **diye** bekliyorlar* (Lewis, 2000, s. 428).

(13) *Seni bir canavar olası **diye** yetiştirmedim* (Lewis, 2000, s. 692).

Türkçede *diye* altasıralama bağlayıcısı amaç işlevli bağımlı cümleler oluşturmasının yanı sıra sebep bildiren altasıralı yapılar da oluşturur:

(14) *Kalabalık olacağız **diye** bir ekmek daha almıştım* (Göksel ve Kerslake, 2005, s. 400).

(15) *Ödevimi erken bitirdim **diye** televizyon seyrediyorum* (Özsoy ve Taylan, 1998, s. 118).

(16) *... geleceksin **diye** oturup kaldım, bir türlü çeneyi kesemedin* (Ali, 2003, s. 22).

(17) *Üstat döndü **diye** seviniyorlar* (Hikmet, 2015, s. 93).

(18) *... etraftaki sinek-böcek uğultusunun yanında piyano gerçekten musiki yerine geçiyor **diye** güliüyordu* (Rauf, 2012, s. 25).

(19) *Ali o işe geceleri çalışılmıyor **diye** girmişti* (Göksel ve Kerslake, 2005, s. 401).

(20) *Çocukları getirirler **diye** porselen eşyaları ortadan kaldırmıştı* (Göksel ve Kerslake, 2005, s. 400).

(21) *Hastalanırsın **diye** korkuyorum* (Safa, 2000, s. 38).

(22) *Eminim, ben Ahmet amcam öldü **diye** ağlamıyordum* (Lewis, 2000, s. 367).

(23) *Ölüyoruz **diye** mi korkuyorsun* (Veli, 1992, s. 155).

(24) *... 19 yaşındaki Doğukan Tepe'yi kendilerine korna çaldı **diye** bayıltana kadar dövüyorlar* (www.sozcu.com.tr, 02.10.2021).

Nedensellik bildiren *diye* yan cümleleri istek kipi dışında farklı kiplerle çekimlenebilir, amaç işlevli yan cümlelerde ise genellikle emir ve istek kipi kullanılır (Özsoy ve Taylan, 1998, ss. 117-118; Çalışkan, 2019, s. 170).

diye ile oluşturulan yan cümle bağlı olduğu üst cümleye amaç ve neden anlamlarında arka plan oluşturmasının yanı sıra cümleye herhangi bir anlam katmayıp sadece iki cümleyi bağlayabilir. Bu durum Türkçedeki ad işlevli altasıralama kullanımını göstermektedir. *diye* birimi bitimli yapıları altasıralı olarak üst cümleye bağlayarak ikame ad cümleleri oluşturur ve sentaktik yapılarından dolayı söz konusu ad cümlecikleri öncül yapıdadır (Erguvan, 1998, s. 156; Aydemir, 2020, s. 111). Bu tür cümleler birçok araştırmacı tarafından dolaysız aktarma cümleleri olarak adlandırılmaktadır:

(25) *Görgüsüz **diye** fısıldadı kendi kendine* (Aysu, 2001, s. 7).

- (26) *Gelecek cuma günü yine buraya gelelim diye buyurduğumuzda saat kaçta diye sordum* (Ekrem, 2012, s. 87).
- (27) *“Sakin yapma ha!” diye tembihledi* (Seyfettin, 2006, s. 27).
- (28) *O ne cevap verebilir, diye düşünürdüm* (Abasıyanık, 2011, s. 9).
- (29) *Ahmet ben sinemaya gideceğim diye mırıldandı* (Cornfilt, 1997, s. 2).
- (30) *Hasan okula sen mi gittin diye sordu* (Cornfilt, 1997, s. 198).
- (31) *“Gelme anne, orada paket var” diye bağıırıyordu çocuk* (Kulin, 1984, s. 62).
- (32) *Sen bize yarın seyahate çıkacağız diye söz verdin* (Cornfilt, 1997, s. 2).
- (33) *“Akşama gelecek misin?” diye sordu annem babama* (Göksel ve Kerslake, 2005, s. 354).
- (34) *Bir torunum olmuş diye duydum* (Göksel ve Kerslake, 2005, s. 355).
- (35) *Maç birazdan başlayacak diye biliyorduk* (Göksel ve Kerslake, 2005, s. 123).
- (36) *Söylediğim ilaçları içtin mi? diye sormuş* (Tanpınar, 1999, s. 12).
- (37) *Toplantıya katılırsınız diye ummuştum* (Erguvanlı, 1998, s. 156).
- (38) *Çocuklar macera kitaplarından hoşlanırlar diye düşündüm* (Erguvanlı, 1998, s. 156).
- (39) *Sen insan istediği şeyi yapabilir diye düşünüyorsun* (Lewis, 2000, s. 298).
- (40) *Suçluların en ağır cezayı almasını istiyorum diye konuştu* (www.hurriyet.com.tr, 05.09.2021).
- (41) *“Bizim zararlar ne olacak?” diye haykırmaya ve arkasından koşmaya başladı* (Rauf, 2012, s. 58).

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere paradigmatik ağırlığın anlamsal yönünde değişim gözlenmiştir. *diye* zarf-fiilli yapısı bağlayıcıya dönüştüğünde kökü olan *de-* fiili anlamsal kayıp yaşayarak soyut anlam kazanmıştır. *diye* zarf-fiil birimi altasıralayıcı işlev üstlenerek bitimli yapıları altasıralı biçimde üst cümleye bağlayarak amaç ve sebep işlevli kodlayıcı durumunda olmakla birlikte ad işlevli altasıralama kullanımı da yaygındır.

Söz dizimsel ağırlık parametresine göre birimin yapısal kapsamı bitimli cümleden sonraki alandır. Dolayısıyla kendinden önceki bitimle cümle ile yapısal ilişki kurarak yapısal kapsamı daralmıştır.

Paradigmatik uyum sürecine göre birimin sözcük türü olarak zarf-fiilden bağlayıcı türüne geçmesi sebebiyle bu aşamada küçük sınıfın kendi içinde yer değişimi konusudur. Burada

gramerleşme söz dizimselleşme aşamasındadır. Birimin kendinden önceki birime söz dizimsel olarak bağımlı olma durumu ve ekleşmeye doğru bir süreç söz konusu olmadığı için klitikleşmeden söz edilemez. Dolayısıyla söz dizimsel olarak bağıllık da bulunmamaktadır.

Dil kullanıcısının tercih etme özgürlüğü olarak belirttiğimiz paradigmatik değişkenlik birimde az olup gramerleşme derecesi yüksektir. Birim yan cümle gerektirdiği için bu birimin yerine kullanılabilir Türkçede başka birim bulunmamaktadır. Fakat bazı sebep işlevli *diye* yan cümlelerinde aynı anlamı verebilmek için *-DIĞI için/-(y)AcAĞI için* yapısı; bazı amaç işlevli yan cümlelerde ise *-mA(k)+(iyelik eki) için* yapısı kullanılabilir:

(42) *Kışın üşümayelim **diye** kalorifer yaptırdık* (Göksel ve Kerslake, 2005, s. 400).

Kışın üşümek için kalorifer yaptırdık.

(43) *Kalabalık olacağız **diye** bir ekmek daha almıştım* (Göksel ve Kerslake, 2005, s. 400).

Kalabalık olacağımız için bir ekmek daha almıştım.

(44) ... 19 yaşındaki Doğukan Tepe'yi kendilerine korna çaldı **diye** bayıltana kadar dövüldü (www.sozcu.com.tr, 02.10.2021).

... 19 yaşındaki Doğukan Tepe'yi kendilerine korna çaldığı için bayıltana kadar dövüldü.

(45) *Ben kimse gelmesin **diye** bekliyordum* (Asaf, 2001, s. 105).

Ben kimse gelmemesi için bekliyordum.

Diğer birimlere yakınlık ile ilgili olan söz dizimsel değişkenlik gramerleşme süreci gereği *diye* biriminde azalmıştır. Birimin kendinden önce bitimli tümce ve kendinden sonra tekrar bir bitimli cümle olması gerektiği için söz dizimsel olarak yeri sabitleşmiştir. Başka bir deyişle değişkenlik parametresine göre birimin gramerleşme derecesi yüksektir.

diye birimi gerek belirteç gerek sontakı gerekse bağlayıcı görevi üstlenmesiyle dilde bütün bu kullanımlar da yer bulduğu için gramerleşmedeki *aynı anda var olma (eşzamandalık)* ilkesine de uymaktadır.

3.3. EKLEŞİK FİİL YAPILARINA DÖNÜŞEN ZARF-FİLLİ YAPILAR

Türkçede zarf-fiillerin bir başka işlevi de *asıl fiil + zarf-fiil biçimbirimi + yardımcı fiil* şeklinde ekleşik fiil yapıları (Alm. Postverbium) oluşturmasıdır. Bu tür yapılarda *bil-, gel-, dur-, ver-, kal-, git-, gör-, koy-, yaz-* gibi fiiller kendi sözlüksel anlamlarını yitirerek yardımcı fiile dönüşmüştür. Bu dokuz yardımcı fiil *-(y)A/I* ve *-(y)Ip* zarf-fiil biçimbirimleriyle asıl fiili çeşitli yönlerden tasvir ederek on dört şekilde ekleşik fiil oluşturur. Türkçede ekleşik fiil için farklı terimler de bulunur: Deny 1941 *karmaşık fiil*, Gabain 1953 *deskriptif fiil*, Hatipoğlu 1969 *ulaçlı birleşik eylem*, Gencan 1979 *özel birleşik eylemler*, Ediskun 1963, Korkmaz 1992, Banguoğlu 1974 *tasvir fiili*, Merhan 2008 *betimleyici eylemler*, Demir 2013 *art-fiil* terimini kullanmıştır.

Gökçe'ye göre ekleşik fiiller bir zarf-fiil biçimbiriminin kullanılmasıyla ana fiile bağlanan gramerleşme süreci geçirerek bağlandığı fiile farklı kılınış ve kipsel anlamlar katan, birleşik çekim dizgesi oluşturmuş yapılardır. Türkçede ekleşik fiil yapıları yardımcı fiillerin zarf-fiil biçimbirimi ile birleşmesiyle gerek eşzamanlı gerekse artzamanlı gramerleşme zincirinin bir sonucudur (Gökçe, 2013, s. 1, 73). Bacanlı ekleşik fiilleri zarf-fiil biçimbirimleriyle sözlüksel anlamını kaybetmiş yardımcı fiillerden oluşan biçimbirim şeklinde tanımlamıştır (Bacanlı, 2014, s. 89).

Bir fiilin ekleşebilmesi için önce yardımcı fiil durumuna gelmesi gerekmekte ve bu yardımcı fiil asıl fiilin değişik şekillerde kullanılmasını sağlamaktadır (Gökçe, 2010, s. 98). Zarf-fiil biçimbirimi almış olan yardımcı fiil türetim biçimbirimi gibi görev üstlenerek asıl fiili çeşitli yönlerden değiştirir (Demir, 2013, s. 389). Bu şekilde dizisel uyumdan (kategorisizleşme) dolayı sözcük türü değişimi söz konusudur ve aynı zamanda birim olumsuzluk, edilgenlik gibi çekim olanağını kaybeder (Heine, 1993, s. 55).

Demir ekleşik fiillerden birleşik fiiller (her iki unsuru da fiil olan fiiller) içinde bahsetmiştir. Bu fiillerde *-(y)A* ya da *-(y)Ip* zarf-fiil biçimbirimini almış olan asıl fiil gerçek anlamını korur. Fakat yardımcı fiil gerçek anlamını kaybetmiş olup gramatikal bir görev üstlenmiştir (Demir, 1994, ss. 84-85; Arıkan, 2011, s. 52). Bir fiilin yardımcı fiile dönüşmesi çok tipik bir gramerleşmedir. Başka bir deyişle bağımsız anlam ögesi bağlı bir biçimbirim durumunda gramer görevi kazanır (Öner, 2016, s. 10). *-(y)Abil-*, *-(y)Adur-*, -

(y)Agel-, -(y)Agör-, -(y)Akal-, -(y)Ayaz- yapıları -(y)A zarf-fiilbiçimbirimi ile gramerleşme yoluyla kurulmuştur. Fakat kural dışı olarak tezlik fiilinde -(y)I ünlüsü kullanılmaktadır (Erdal, 2013, s. 1).

Fiiller yardımcı fiile dönüşürken bazı özelliklerini kaybetmekle birlikte dilde zaman, görünüş, kiplik ve fiil yapılarının ortaya çıkmasında oldukça etkilidir. Ayrıca fiillerin iç yapısındaki sözlüksel anlamı, zamanı anlamına gelen kılınış da (Aktionsart) ekleşik fiilleri açıklamakta önemli yer tutar. Her fiilin başlangıç, bitiş sınırı olmakla birlikte süreç evresi de bulunur. Yardımcı fiiller asıl fiilin kılınış evresine etki eder. Aydemir'e göre Türkçede kılınış fiilin sınırlarını ve süreçlerini ifade etmekle birlikte oluş tarzını da yansıtır (Aydemir 2010, s. 25). Bacanlı'ya göre ise kılınış fiilin oluşu, gerçekleşme tarzı ile konuşurun subjektif tutumunu yansıtır (Bacanlı, 2014, s. 30).

Karadoğan ve Hirik'e göre kılınış, fiilin kök ya da gövdesindeki hareketin yaşadığımız dünyada gerçekleşme biçimidir. Bu fiilden fiile değişmekle birlikte fiildeki hareketin gerçekleşmesindeki belirli noktaya, sınıra veya sürece işaret eder. Bu sınır fiilin başında olabileceği gibi sonunda da olabilir. Başka bir deyişle kılınış, fiillerin başlangıç, bitiş ve süreç evrelerine vurgu yapmasıdır. Bu durum Batı dillerinde *sonlu* (telic) ve *sonsuz* (atelic) olarak iki şekildedir (Karadoğan ve Hirik, 2015, ss. 49-50).

Johanson ise kılınışı fiillerin kendi iç yapısında bulunan zaman vurgusu olarak tanımlamıştır. Dolayısıyla sözlüksel bir kategori olup fiillerin anlamsal özellikleri ve gerçek hayattaki gerçekleşme biçimidir. Burada Johanson kritik sınırı esas almaktadır. Kritik sınır da fiilin gerçekleşmesi için gereken sınırdır. Bu kritik sınıra göre ise fiiller ikiye ayrılır (Johanson, 2000, ss. 39-58):

1. Dönüşümlü fiiller (Transformativa) : Bu fiillerde kritik sınır geçilmiştir. Dönüşümün başta ve sonda olmasına göre iki kategoriye ayrılır:

a. Başlangıç dönüşümlü fiiller (İnitialtransformativa): Fiilin kritik sınırı başlangıçta bulunur. Burada *yat-*, *uyu-*, *otur-*, *kork-*, *giy-*, *uzan-* gibi fiiller örnek gösterilebilir.

b. Bitiş dönüşümlü fiiller (Finaltransformativa): Fiil gerçekleşmiş olmakla birlikte kritik noktaya ulaşılmış olur. Burada *öl-*, *öksür-*, *gel-*, *var-*, *ulaş-*, *kır-*, *kaybet-*, *sön-*, *bozul-*, *boşan-* gibi fiiller örnek gösterilebilir. Bu fiiller ayrıca anlık (momentaneous) ve anlık olmayan (nomomentaneous) fiiller olarak iki kategoride incelenebilir. Anlık fiiller kısa zamanda gerçekleşir ve olay öncesinde süreç gerektirmez. *kır-*, *hapşır-*, *öksür-*, *geğir-*,

düş- bu fiillere örnektir Anlık olmayan fiillerin gerçekleşmesinde ise belirli bir süreç gerekir ve *hastalan-, kaybet-, boşan, evlen-, al-* bu fiillerdendir.

2. Dönüşümsüz fiiller (Nontransformativa): Kritik sınırın bulunmadığı, başlangıç ve bitiş vurgusu olmayan ve süreç içeren fiillerdir. *oyna-, konuş-, dans et-, çalış-, bil-, kal-, anla-, yaz-, koş-, söyle* bu fiil türlerindedir. Ayrıca bu fiiller dinamik olanlar ve dinamik olmayanlar olarak iki kategoride incelenebilir. Dinamik olan fiiller (*konuş-, söyle-, oyna-* gibi) dinamik olmayanlara göre (*anla-, bil-* gibi) daha kısa sürede gerçekleşir (Johanson, 2000, ss. 59-64).

Ekleşik fiillerde ana fiil veya yardımcı fiilin tek başına sahip olduğu sözlüksel anlam ve iç yapısındaki zaman vurgusu değişebilir. Ekleşik fiillerdeki kritik sınır değişebilir ve yardımcı fiil iç yapısında süreç içermezken süreç ifade edebilir. Bitiş dönüşümlü bir yardımcı fiil, dönüşümlü ana fiille ekleşerek süreklilik gösterebilir. Başka bir deyişle ekleşik fiillerde asıl fiilin kılımlı özelliği güncellenerek yeni anlamlar yüklenir.

-(y)A/I zarf-fiil biçimbirimin eklediği yardımcı fiiller dilde birleşik yazılırken *-(y)Ip* zarf-fiil biçimbiriminin kullanıldığı yardımcı fiiller asıl fiillerden ayrı yazılır ve asıl fiil ile yardımcı fiil arasında herhangi bir öge girememektedir. Burada bağımsız birimler (*git, ver-, bil-* fiili vb.) bağımlı hale gelmektedir. Bu durumun Johanson'un zarf-fiil sınıflandırmasının dördüncü aşaması olduğu söylenebilir.

Ekleşik fiillerde yardımcı fiiller asıl fiildeki iş ve oluşu çeşitli yönlerden tanımlamakta ve tasvir etmektedir. Bu ekleşik fiiller de asıl anlam birinci fiildedir (asıl fiildedir). Yardımcı fiiller asıl fiile “çabukluk, olasılık, sürerlilik, yetenek, gücü yetme, yaklaşma, kolaylık, birdenbirelik, şaşkınlık, yakın olma” gibi çeşitli anlamlar yüklemektedir. Ekleşik fiillerde asıl fiil söz diziminde gerekli öğeleri ve biçimbirimleri tayin eder.

Grammerleşme süreci sonunda ekleşik fiillerde yardımcı fiiller genel olarak kendi sözlüksel anlamından uzaklaşıp gramatikal bir görev üstlenmiştir. Bu tür yapılar da kendi içerisinde işlevlerine göre *yeterlilik, tezlik, sürerlilik ve yaklaşma* olarak alt gruplara ayrılmaktadır.

3.3.1. Yeterlilik

Türkçede $-(y)A + bil-$ şeklindeki ekleşik fiil *yeterlilik* (İng. modality) olarak işlev görmektedir. Burada *bil-* yardımcı fiili asıl fiili bilgi, zaman, olanak vb. bakımından yeterli olma, yetenek, olasılık, gücü yetme, tavsiye, teklif, yasak, rica, izin gibi yönlerden niteleyerek kipsel bir kategori oluşturmaktadır. Bu ekleşik fiil türü birleşik yazılmaktadır fakat istisnai olarak asıl fiil ile yardımcı fiil arasına *da* bağlacı geldiğinde ayrı yazılabilir (*gele de bilir, yapa da bilir* vb.). Bu yapılarda anlamsal olarak fark bulunmamakla birlikte *da* bağlacının cümleye katmış olduğu anlam vardır.

Yeterlilik fiilleri fiilin gerçekleşme imkanını ve ihtimalini gösterdiği için hareketin yapılış niteliğini ya da kılınışı değil, kipliği ifade eder (Musaoğlu vd., 2018, s. 72). Yeterlilik fiilleri gramerleşmenin bütün basamaklarına örneklik etmekle birlikte sözlüksellikten çekim düzlemine geçmiştir. Anlamsal olarak ise anlam değişiminden sonra anlam genişlemesine geçiş söz konusu olup *bil-* fiilinin görev alanı genişlemiştir (Mehmet, 2007, s. 82). Yeterlilik yapısında kullanılan *bil-* fiili gramerleşme süreci sonrasında artık sözlük birim olmaktan çıkarak ek vazifesi görmektedir (Hirik, 2017, s. 214). Kara'ya göre ekleşik fiil oluşturan *bil-* yardımcı fiilinin yeterlik (muktedirlik/gücü yetme), yetenek, yetmezlik (kılamama), ihtimal, kılamama ihtimali, kılmama ihtimali, rica, izin, tavsiye, yasak, zıtlığa hazırlık, inanamama (hayret), iltifat gibi işlevleri bulunmaktadır (Kara, 2011, ss. 1429-1435).

Yeterlilik fiillerinde yardımcı fiil zarf-fiil biçimbirimiyle asıl fiille ekleşirken gramerleşme süreçlerinden paradigmatik ağırlığın fonolojik yönünde değişim veya kayıp gerçekleşmemiştir. Paradigmatik ağırlığın anlamsal boyutuna göre ise yeterlilik fiili çok anlamlılığa sahiptir: bilgi, zaman, olanak, güç, maddiyat vb. bakımından yeterli olma ve yetenek. Bu anlamlarıyla yardımcı fiil sözlük anlamından uzaklaşmıştır. Burada anlamsal açıdan öncelikli olarak anlam değişimi ve sonrasında zamanla anlam genelleşmesi mevcuttur ve *bil-* yardımcı fiili mental bir fiil olarak bilişsel sürece işaret eder:

- (1) *Bak, babam elindeki, avucundakini harcasın, bu vebaya karşı koyabilir mi?* (Rauf, 2012, s. 7).
- (2) *Bir genç horoz konuşabilseydi ancak bu sesle konuşurdu* (Atılğan, 2011, s. 28).
- (3) *Fakat ben ayılığım ancak boğazımı sağlayabilirim* (Rauf, 2012, s. 23).

- (4) *Hiç ben seninle başa çıkabilir miyim* (Gürpınar, 2011, s. 6).
- (5) *Sana nasıl anlatabilirim* (Ali, 2003, s. 19).
- (6) “*Yemek soğuyor.*” *diyebildi* (Ekrem, 2012, s. 70).
- (7) ... *hasta çocuklarını dizlerine oturtabilmek için duvar diplerine çömeldiler* (Safa, 2000, s. 7).
- (8) *Bıkıp usanmadan aynı şeyi tekrarlar, günde yüz defa yapabiliirdi* (Aytmatov, 1991, s. 33).
- (9) *Aşçı hamuru karıştırabilirdi* (Cornfilt, 1997, s. 413).
- (10) *Bu parçayı ancak çok iyi bir piyanist çalabilir* (Göksel ve Kerslake, 2005, s. 128).
- (11) *Çocuklar kendileri yıkanabilirler* (Göksel ve Kerslake, 2005, s. 138).
- (12) *Sevil bu konuyu araştırabilir* (Göksel ve Kerslake, 2005, s. 283).
- (13) *Hasan'ın sayesinde bugün işten erken çıkabildim* (Cornfilt, 1997, s. 427).
- (14) *Ahmet eve dönünce Zeynep okula gidebildi* (Cornfilt, 1997, s. 56).

Yeterlilik fiillerinin yeterli olma ve yetenek anlamlarının dışında “olasılık ve tavsiye” anlamları da bulunmaktadır ve bu fiillerde genel olarak geniş zaman formu kullanılır:

- (15) *Birden kaldırımlardan taşan kalabalıkta onun da olabileceği aklıma geldi* (Atılğan, 2011, s. 4).
- (16) *Her gün yapabilirsin, gençken yapabilirsin, yaşlıyken yapabilirsin* (www.sozcu.com.tr, 08.04.2019).
- (17) *Herkes zengin olabilir fakat senin gibi olamaz* (Rauf, 2012, s. 11).
- (18) *Yine dedemin söylediğine göre, her yedi kişiden biri peygamber olabilirmiş* (Aytmatov, 1991, s. 43).
- (19) *Taş düşebilir komşu duvardan* (Tarancı, 1982, s. 64).
- (20) *Umulmadık bir gün olabilir bugün*
Aslan kardeşçe uzanabilir kayalıklara (Süreya, 2008, s. 82).
- (21) ...*öğleden sonra çayını pek ala Mont Blanc'ın tepesinde içebilirsiniz* (www.gazetevatan.com, 18.09.2008).
- (22) *Yağmur yağabilir* (Göksel ve Kerslake, 2005, s. 465).
- (23) *Görölmüş olabilir miyiz* (Göksel ve Kerslake, 2005, s. 143).
- (24) *Hasan orada olabilir* (Cornfilt, 1997, s. 376).

Yeterlilik fiillerinin özellikle soru formunda önceki belirtilen anlamlarının dışında “rica, izin ve teklif” anlamlarında vardır ve bu fiillerde genellikle geniş zaman formu kullanılır:

- (25) “ *Su yerine bira verebilir misiniz?* ” diye sordu çatlak dudaklarını gererek (Aysu, 2001, s. 52).
- (26) *Bu gece sinemaya gidebilir miyim diye soruyor* (www.vatan.com.tr, 13.01.1949).
- (27) *Şimdi istediğiniz yere gidebilirsiniz* (Seyfettin, 2006, s. 92).
- (28) *Bekliyebilir miyiz?* (Hikmet, 2015, s. 240).
- (29) *Aslı, önce seni tanıyabilir miyiz* (www.gazetevatan.com, 06.06.2015).
- (30) *İlk kitabı Bi Kahve İçebilir Miyiz? İle okuyucu kitlesi edinen mizah yazarı...* (www.gazetedamga.com.tr, 04.09.2018).
- (31) *Ahmet tezini bu odada yazabilir* (Göksel ve Kerlake, 2005, s. 303).
- (32) *Bana biraz yardım edebilir misiniz* (Göksel ve Kerlake, 2005, s. 315).
- (33) *Bilgisayarı ne zaman istersen kullanabilirsin* (Göksel ve Kerlake, 2005, s. 302).
- (34) *Sinemaya gelebilir misin?* (Cornfilt, 1997, s. 45).

Söz dizimsel ağırlık parametresindeki yapısal kapsama göre birimin alanı asıl fiilden sonradır ve dolayısıyla yapısal kapsamı daralmıştır. Fakat *bil-* fiili geçişli fiil olması sebebiyle nesne gerektirerek kendinden önceki birimde belirtme ad durum biçimbirimini *-(y)I* alırken ekleşik fiil oluşturduktan sonra böyle bir zorunluluk ortadan kalkmıştır. Ekleştiği asıl fiil cümlede kendinden önce birimin hangi biçimbirimi alacağını belirler.

Paradigmatik uyum açısından birim sözcük türü olarak zarf-fiilken gramerleşme sonucu ekleşik fiile dönüşmüştür. Burada birimin sözcük türü değişmiştir. Fakat yardımcı fiiller ile zarf-fiiller aynı sınıfta bulunduğu için küçük sınıfın kendi içinde bir kayma olmuştur. Gramerleşme süreçlerinden söz dizimsel uyum olan bağıllığı göre ekleşme söz konusu olmakla birlikte birimde fonolojik bir kısalma gerçekleşmediği için klitikleşme gerçekleşmemiştir.

Dil kullanıcısının seçme özgürlüğü olan paradigmatik değişkenliğe göre bu birimin yerine kullanılabilecek Türkçede başka bir birim olmadığından dolayı değişkenlikte gramerleşme derecesinin yüksek olduğu düşünülmektedir.

Ekleşik fiiller yüklem konumunda bulunabileceği gibi farklı biçimbirimler olarak isim-fiil, sıfat-fiil, zarf-fiil gibi yapılar da oluşturabilir. Bu sebeple söz dizimsel değişkenliğe

göre birim cümlede zarf, yüklem gibi farklı konumlarda kullanılabilmesi için değişkenliği yüksektir, yeri sabit değildir.

Yeterlilik fiillerinde olumsuzlukta *bil-* yardımcı fiili kullanılmamaktadır (geniş zamanda kullanılan *gelemeyebilirim* ve *gelmeyebilirim* şeklindeki yapılar hariç). Genel olarak olumsuzda asıl fiile sadece *-(y)A* zarf-fiil biçimbirimi gelmekte olup anlamsal olarak “yetmezlik, yeterli olmama, inanmama, yasaklama” ifade etmektedir:

(35) “*Burada sigara içemezsiniz “ diyen garsonu bıçakladılar* (www.beyazgazete.com.tr, 16.06.2018)

(36) *Sen katil olamazsın* (www.turkiyegazetesi.com.tr, 29.08,2019).

(37) ... *soruları yetiştiremeyen bazı adaylar, yıllardır hazırladıkları sınavdan ağlayarak çıktı* (www.cumhuriyet.com.tr, 16.03.2015).

(38) *Yasaya göre bakan koordinasyon yapamaz* (www.gazeteduvar.com.tr, 06.08.2021).

(39) *Dar gelirliler düğünlere de gidemeyecek* (www.milligazete.com.tr, 27.10.2021).

(40) *İdam geri gelemmez* (www.gazetevatan.com.tr, 28.03.2021).

bil- fiili gerek fiil gerekse yardımcı fiil olarak kullanılmasında dolayı eşzamandalık ilkesine uymaktadır. Tek yönlülük ilkesine göre ise büyük gruptan küçük gruba geçiş söz konusudur ve anlam genişlemesi vardır.

3.3.2. Tezlik

Türkçede *(y)I + ver-* şeklinde oluşan ekleşik fiil *tezlik* (swiftness) olarak işlev görmektedir. Burada *ver-* yardımcı fiili “çabukluk, kolaylık, birdenbirelik” gibi açılardan asıl fiili niteler, tanımlar ve birleşik yazılır (Gabain, 1953, s. 22; Ediskun, 1963, s. 231; Korkmaz, 2009, ss. 818-820; Demir, 1994, ss. 88-89; Hengirmen, 2006, s. 270). Bu tür ekleşik fiiller hareketin/durumun gerçekleşmesi ile ilgili betimsel özellikler gösterir. *-(y)Iver-* yapısı asıl fiilin kılışını etkiler ve bitiş dönüşümlü fiiller oluşturur.

Grammerleşme süreçlerinden paradigmatik ağırlığa göre fonolojik açıdan yardımcı fiil zarf-fiil biçimbirimi *-(y)I* olarak asıl fiille ekleşirken birimde herhangi erozyon, kayıp gözlemlenmemiştir. Anlamsal boyutta ise yardımcı fiil olarak kullanılan *ver-* fiili sözlük anlamından tamamen uzaklaşarak asıl fiille “çabukluk, acelecilik, kolaylık, özen göstermeden yapma” açısından ilişki kurar:

- (1) *Somadeva hemen uyuyuvermişmiş gibi ayaklarının ucuna basarak odadan çıktı* (Hikmet, 2015, s. 40).
- (2) *Bazen Suad bir şemsiye, ben bir baston alıp çıkıveriyoruz* (Rauf, 2012, s. 55).
- (3) *Selmin'in sigarasını yakmaya çalışıyordu da kibritler huysuzluk yapıyordu kırılıkırılıveriyordu* (Ağaoğlu, 1999, s. 19).
- (4) *Tolga'nın ameliyattan sağ çıkmasını, kocasının karşılaştığı sorunların en önemlisi olduğunu anlayıverdi* (Aysu, 2001, s. 41).
- (5) *Aşçı hamuru karıştırıverdi* (Cornfilt, 1997, s. 413).
- (6) *Bitivermiş* (Göksel ve Kerslake, 2005, s. 75).
- (7) *Zaman aşp gidivermiş* (www.hurriyet.com.tr, 18.06.2003).

Tezlik fiillerinin belirtilen anlamlarının dışında “beklenmezlik, ummama, şaşırma ve birdenbirelik” anlamları da bulunmaktadır (Demir, 1994, s. 88; Korkmaz, 2009, s. 818). Bu tür cümlelerde genellikle *aniden, birdenbire, bir anda, ansızın* gibi belirteçler kullanılarak anlam desteklenebilir:

- (8) *Bacaklarındaki gücün kesiliverdiğini duyumsadı* (Aysu, 2001, s. 40).
- (9) *Açık seçik şeyler anlatırdı bana / Bir gün de önümde soyunıverdi* (Veli, 1992, s. 189).
- (10) *Birdenbire saatin sesini işitti ve birdenbire uyanıverdi* (Rauf, 2012, s. 63).
- (11) *O esnada bir ağaçtan bir kuş aniden kaçtıverdi* (www.milligazete.com.tr, 20.04.2009).
- (12) *Sonra da duyanların inanmadığı bir tümce kaçtıverdi ağzından* (www.cumhuriyet.com.tr, 16.01.1990).
- (13) *Dükkanın önüne aniden serçeler geliverdi* (www.gazetetrakya.com.tr, 25.02.2016).

Taranan metinlerden hareketle tezlik fiillerinin rica etme (Korkmaz, 2007, s. 820), kibarca emir (Hengirmen, 2006, s. 818), başkası için bir şey yapma, yardım (Gabain, 1953, s. 22; Demir, 1994, s. 89) anlamları da vardır. Bu tür cümlelerde daha çok emir kipi ve geniş zaman kullanılır:

- (14) *Orhan'la aralarını yapıverirler ve yaşam eskisi gibi sürer gider* (Ağaoğlu, 1999, s. 15).
- (15) *Mümtaz, git şu adamı görüver, diye kendisine tembih ettiği zaman...* (Tanpınar, 1999, s. 10).

(16) *Ezandan önce içiverin suyunuzu, zorlamak niye?* (www.milligazete.com.tr, 17.04.2021).

(17) “*Benim doğacak çocuk için bir tane beşik yapıver.*” demiş (www.ilerigazetesi.com.tr, 30.09.2013).

(18) *Sen de kucağına alıver bacım* (www.hurriyet.com.tr, 13.06.2004).

(19) *Beyefendi, bir kazma kürek de sen eline al, git orada hendek açıver* (www.turkiyegazetesi.com.tr, 15.01.2016).

von Gabain *-(I)ver-* yapısının başka bir kişi için yapma ve çabukluk anlamı taşıdığını belirtir (von Gabain 1953, s. 22). Demir’e göre ise bu yapı bir hareketin başka bir kişi için yapıldığını ifade eder. Fakat rica gibi anlamları yapının kendisinden değil, kullanıldığı cümle, metin içerisindeki diğer unsurlardan kaynaklanır. Ayrıca *-(y)Iver-* yapısı *alıkoy-* fiili hariç tek dar ünlüyle kullanılan ekleşik fiildir (Demir, 1994, s. 89).

Tezlik fiillerinde asıl fiil *koy-* olduğu zaman oluşan ekleşik fiil Türkçede birinci örnekte tezlik bildirirken ikinci örnekte “bir yere koymak, olurlarına bırakmak, salmak” anlamlarından dolayı deyimleştiği söylenebilir. Başka bir deyişle sözlükselleşmeye doğru bir eğilim sergilemiştir:

(20) *Kimbilir kaç konu henüz zihnimizin kıvrımlarında süziim süziim süzülüyorken o yazıya dönüştürüp önümüze koyuverdi* (www.gazeteduavar.com.tr, 17.10.219).

(21) *Bugüne kadar çoğu insanımızın yönetime katılması oyu verip koyuermekten ibaret olmuştur* (www.yenisafak.com.tr, 18.04.1999).

Tezlik fiillerinde asıl fiil *sal-* olduğu zaman oluşan ekleşik fiil Türkçede “bırakmak, serbest bırakmak” anlamı yüklenmiştir. Bu fiil tezlik yapısında olmasına rağmen anlamsal açıdan farklılaşmıştır ve söz konusu fiilin sözlükselleşmiş olduğu söylenebilir:

(22) *Görgü tanıklarının ifadesine göre, militanlar, Kunduz'u ele geçirdikten sonra hapishanedeki tutukları salıverdi* (www.turkiye.com.tr, 08.08.2021).

(23) *Japon firma, atık suyun salıverilmesine yönelik santralin altından okyanusa doğru tünel kuracak* (www.hurriyet.com.tr, 05.11.2021)

Söz dizimsel ağırlığın yapısal kapsamına göre birimin söz dizimindeki yapısal alanı asıl fiilden sonradır. Dolayısıyla yapısal kapsamı daralmıştır. Ancak *ver-* fiili nesne gerektiren bir fiil olmasına rağmen ekleşik fiil oluşturduğunda böyle bir mecburiyet

ortadan kalkmış olur. Ekleşik fiillerde cümlede gerekli olan öğeleri ve onların alacağı biçimbirimleri asıl fiil tayin eder.

Paradigmatik uyum sürecine göre birim sözcük türü olarak zarf-fiilken ekleşik fiile dönüşerek sözcük türü değişmiştir. Burada birimin sözcük türünün değişmesine rağmen kategori değişimi söz konusu değildir, aynı kategori içinde kayma olmuştur. Gramerleşmedeki söz dizimsel uyum sürecindeki bağlılığa göre birimde ekleşme gerçekleşmesine rağmen klitikleşme gözlemlenmemiştir. Çünkü *-(y)Iver-* yapısı işlevsel bir birimin kısaltılmış veya zayıflamış şekli değildir.

Gramerleşme süreçlerinden paradigmatik değişkenliğe göre bu birim farklı anlamlar taşımaktadır ve bu anlamların hepsini karşılayabilecek Türkçede tek bir gramatikal birim bulunmamaktadır. Türkçede bulunan bazı belirteçlerle/yapılarla bu birimin bazı anlamları karşılanabilir:

(24) *Bir günde evi temizleyiverdim.*

*Bir günde **hızlıca/çabucak** evi temizledim.*

(25) *Dışarı çıkınca karşıma çıkıverdi.*

*Dışarı çıkınca **aniden/ansızın/birdenbire/bir anda** karşıma çıktı.*

(26) *Pencereyi açıver!*

Pencereyi açar mısın? / Pencereyi aç, lürfen!

Söz dizimsel değişkenliğe göre *-(y)Iver-* yapısı ile oluşturulan ekleşik fiiller söz diziminde çeşitli şekillerde kullanılabilir, cümlede yeri sabit değildir. Diğer bir deyişle cümle içinde birçok konumda bulunabilir.

Tezlik grubundaki ekleşik fiillerde birim asıl fiilden sonra ve diğeri yardımcı fiilden sonra olmak üzere iki çeşit olumsuzluk vardır (Korkmaz, 2007, s. 820). Genel olarak “önem vermeme, istememe, şaşırma” gibi anlamları vardır. Fakat asıl fiilden sonra olumsuzluk eki gelirse bir soruna basit çözüm sunma anlamıyla genellikle tavsiye niteliğindedir:

(27) *Ayşe'yi sana alıvermedi* (Tahir, 2007, s. 87).

(28) *Papa geldi, evine gitmeyiver kardeşim* (www.hurriyet.com.tr, 06.12.2006).

(29) *Ne var ki Avrupa Konseyi de birdenbire bu duruma gelivermedi* (www.cumhuriyet.com.tr, 19.05.1973).

(30) *Öylece alıvermemiş başına; sıkı sıkıya uçurumdan düşmek üzere olan...*

(www.milligazete.com.tr, 30.10.2013).

(31) *Pirinci yemeyiver makarna ye* (www.hurriyet.com.tr, 26.04.2008).

(32) *Bir akşam uyudu / Uyanmayiverdi / Aldılar, götürdüler* (Veli, 1992, s. 110).

(33) *Bu yaz idare et, yapmayiver tatil, sonbaharda kaçarsın* www.hurriyet.com.tr, 16.08.2002).

ver- fiili gerek fiil gerekse yardımcı fiil olarak kullanılmasında dolayı eşzamandalık ilkesine uymaktadır. Tek yönlülük ilkesine göre ise büyük gruptan küçük gruba geçiş söz konusudur ve anlam genişlemesi vardır.

3.3.3. Sürerlilik

Türkçede *asıl fiil + -(y)A/-Ip zarf-fiil biçimbirimi + dur-/kal-/koy-/git-/gör-/gel- yardımcı fiili* biçiminde ekleşik fiil yapıları da vardır. *-(y)A* zarf-fiil biçimbirimi ile ekleşen yardımcı fiiller asıl fiille birleşik yazılırken *-(y)Ip* zarf-fiil biçimbirimi ile ekleşenler ayrı yazılır ve sürerlilik (süreklilik, sürerlik, süreklilik) olarak adlandırılır (Banguoğlu, 1974, s. 491; Hengirmen, 2006, s. 272; Korkmaz, 2009, s. 820).

Ekleşik fiillerde süreklilik bildirmede kullanılan *gel-*, *dur-*, *kal-*, *koy-*, *gör-* fiilleri içerdiği asıl anlamı kaybetmiş ve biçimbirim şekline dönüşmüştür. Bu fiiller asıl fiilin kılınışını tasvir edici işlev kazanmıştır (Hirik, 2017, s. 214).

Gramerleşme süreçlerinden paradigmatik ağırlığın fonolojik yönünde sürerlilik fiillerinde bir değişim veya kısalma gözlemlenmemiştir. Paradigmatik ağırlığın anlamsal yönünde ise birimlerde değişim gözlemlenmiştir. Gramerleşmiş olan bu yardımcı fiiller kendi sözlük anlamından uzaklaşarak asıl fiile *devamlılık*, *tekrarlılık*, *alışkanlık*, *o durumda kalma* gibi anlamlar yükler.

dur- fiili sözlük birimken metin sıklığı ve işlev çeşitliliği gösterdiğinden dolayı gramerleşme sürecine girmiştir. Bu yapı bağımsız biçimbirim olmakla birlikte bağımlı biçimbirim işlevindeki yardımcı fiildir (Ergönenç, 2014, s. 586). Johanson'a göre *-(y)Ip dur-* yapısı ana fiilin kılınış değerini değiştirerek ana fiildeki harekete sürerlilik, tekrarlılık ve alışkanlık gibi anlamlar yükler (Johanson, 2007, s. 89).

dur- fiili hareketsizlik (statik durum) belirttiği halde genel olarak hareket ve durum bildiren fiillerle ekleşik fiil oluşturarak fiilin anlamına aykırılık göstermektedir. Ayrıca *dur-* yardımcı fiilinin *-(y)A* ve *-(y)Ip* zarf-fiil biçimbirimlerinin oluşturduğu ekleşik

fiillerin anlamları birbirinden farklıdır ve birbiri yerine kullanılamaz. -(y)Adur- yardımcı fiili ile oluşan ekleşik fiiller daha çok emir ve istek kipleri ile kullanılır ve “devamlılık” anlamı vardır. -(y)Ip + dur- yapısıyla oluşan ekleşik fiillerde hareketin aralıklı tekrarlanması söz konusu olup daha çok konuşucunun “hoşnut olmama, şikayet etme tutumu” vardır. Ekleşik fiillerde dur- yardımcı fiili asıl fiili dönüşümsüz hale getirir, asıl fiil dönüşümsüz olduğunda ise hareketin devam etme durumu söz konusudur:

- (1) ... Emirler ver**edursun** ayaklara... (Süreyya, 2008, s. 52).
- (2) O yana bu yana dolaş**ıp dururken** Kültür Sarayı Alanı'na geldim (Nesin, 2005, s. 29).
- (3) Ömer, içindeki şeytanda, tiranlığı ortadan kaldıracak “sanatkar” bir şey aran**ıp duruyor**... (Ali, 2003, s. 10).
- (4) ... Siz kendi aranızda kavganızı yap**adurun**... (www.cumhuriyet.com.tr, 20.03.1989).
- (5) Ali, sen “gide**dur**” ben arkandan geleceğim (www.milliyet.com.tr, 18.05.2021).
- (6) Öyleyse bu zat hala neyi konuş**up duruyor**... (www.sabah.com.tr, 08.10.2021).
- (7) Sen konuş**adur** (www.cumhuriyet.com.tr, 03.10.1992).
- (8) Yunanistan Dışişleri Bakanı hala çocuk gibi ağlay**ıp duruyor** (www.netgazete.com, 28.10.2021).

-(y)Akal- ve -(y)Ip kal- yapısı asıl fiildeki oluşun hareketsiz olarak devam etmekte olduğunu göstermektedir ve bu fiillerin sınırlı sayıda olduğunu söylenebilir (*bakakal-*, *bakıp kal-*, *donakal-*, *donup kal-*, *şaşakal-*, *şaşıp kal-*, *oturakal-*, *oturup kal-*, *yığılıp kal-*, *yığılakal-*, *çakılıp kal-*, *çakılakal-*, *şaşırakal-*, *şaşırip kal-*, *kalakal-*, *uyuyakal-*, *uyuyup kal-* gibi). Bu tür yapılarda *dönüşümlülük + o durumda kalma* (örn. *uyuyakal-* uykuya dalmak + o durumda kalmak) söz konusudur. Burada -(y)A kal- ve -Ip kal- birimlerinin kullanımı anlam olarak aynı olduğu söylenebilir. Fakat asıl fiil kal- olduğu zaman sadece -(y)A zarf-fiil biçim birimi kullanılabilir (*kalakal-*). -kal fiili kılınış olarak başlangıç dönüşümlü bir fiil olup dönüşümlü fiillerle ekleşik fiil oluşturduğunda sürerlilik ifade eder, asıl fiil dönüşümsüz olduğunda da sürme durumu devam eder:

- (9) Bir an birbirimize bak**akaldık** (Nesin, 2005, s. 25).
- (10) O sırada nöbette bulunan Ensal ile Hayriye birer yana kıvrılarak uyuy**akalmışlardı** (Gülpınar, 2015, s. 117).

- (11) *Fotoğraf bugün çekildi! Şaşıp kaldılar* (www.milliyet.com.tr, 01.10.2020).
- (12) *Herkes geldi geçti, o kalakaldı* (www.hurriyet.com.tr, 19.09.2017).
- (13) *Bakakalırım giden gemilerin ardından* (Veli, 1992, s. 172).
- (14) *Olduğumuz yerde kalakaldık* (Seyfettin, 2006, s. 29).
- (15) *Yığılıp kalmışım bu Anadolu toprağına Sitare* (www.milliyet.com.tr, 23.11.2020).
- (16) *Görenler şaşıp kaldı* (www.yazargazetesi.com.tr, 15.06.2021).
- (18) *Türkiye Bab'da çakılıp kaldı ve tılandı* (www.gazetekarinca.com, 29.12.2016).
- (19) *Karar açıklanınca sanıklar donakaldı* (www.hurriyet.com.tr, 28.02.2017).
- (20) *Defilede donup kaldılar* (www.gazeteduvar.com.tr, 27.11.2016).
- (21) *... kızın bohçasını alıp oğlan evine giderek oturması (Oturalma tur evlilik)* (www.cumhuriyet.com.tr, 24.09.1980).
- (22) *Hastane bahçesinde yığılıp kalan vatandaş için herkes seferber oldu* (www.cumhuriyet.com.tr, 16.08.2017)
- (23) *... kimi zaman şaşkınlıkla çakalakalan Türk seyircisi; spor kültürünün ve beğenisinin yavaş yavaş değiştiğini...* (www.cumhuriyet.com.tr, 01.07.1976).
- (24) *Yurtta uyuyup kalan öğrenci ölümden döndü* (www.sesgazetesi.com.tr, 11.08.2018).
- (25) *Şaşakaldım* (Göksel ve Kerslake, 2005, s. 30).
- (26) *Paslı borular sergilendi, vatandaş şaşakaldı* (www.antakyagazetesi.com, 02.03.2018).

-(y)Akal- yapısında hareketin başlangıç noktası vurgulanarak bu şekliyle devam etmesi anlamı vardır (Ergönenç, 2014, s. 586). -(y)Akal- yapısında dönüşümsel dinamik evre geçilerek o durumda kalmak ve kalmaya devam etmek anlamıyla ikinci evre başlar (Kadem, 2020, s. 133). -(y)Akal- yapısı bir oluşun ya da kılışın sürekliliğini ifade eder (Gabain, 1953, s. 21). Erdal'a göre -kal- yardımcı fiili gerek -(y)A ünlüsü ile kullanımında gerekse -(y)Ip zarf-fiil eki ile kullanımında ana fiildeki hareketin sonucuna işaret eder (Erdal, 2004, s. 253).

Gökçe'ye göre -(y)Akal- yapısı dönüşüm sonrasındaki evreyi vurgulamakla birlikte durağan sürekliliği gösterir. Anlamsal olarak bir durumdan diğer bir duruma geçme söz konusudur. Günümüz Türkçesinde bu yapı sınırlı sayıdaki fiille kullanılır ve gramerleşmeden çıkararak sözlükselleşmeye doğru yol alır (Gökçe, 2013, ss. 142-146).

-(y)Agel- ve -(y)Ip gel- yapısıyla oluşan ekleşik fiiller genelde süreklilik bildirir. Vardar'a göre asıl fiil olan gel- fiilinin bazı durumlarda yardımcı öge konumuna getirilmesi dillerde karşılaşılan gramerleşme olayı ile ilgilidir (Vardar, 2007, s. 72). gel- yardımcı fiili ile kurulan ekleşik fiil yapılarında asıl fiil genel olarak sür-, söyle- gibi dönüşümsüz fiillerdir ve alışkanlık halinde devam etme anlamı vardır Gökçe'ye göre -(y)Ip gel- yapısında eğer asıl fiil hareket fiili değilse asıl fiildeki hareket uzun zaman önce başlamış ve konuşma zamanında hala devam eder (Gökçe, 2013, s. 104):

(27) *Halkla ilişkiler şirketlerin daha gelişkin bilimsel ölçüm teknikleri varsa da, “sütün x santim” en alışıl**agel**miş ve en kolay hesaplama biçimidir* (www.hurriyet.com.tr, 14.07.2006).

(28) *... ilçede ekonomik hayatın gelişmiş olmasından dolayı söylen**egelen** “Beğpazarı” ifadesinin zamanla Beypazarı'na...* (www.cumhuriyet.com.tr, 17.06.2011).

(29) *Eski çağlardan beri söylen**egelen**, olağanüstü varlıkları, olayları, konu edinen, hayali hikaye, söylence* (www.sozcu.com.tr, 10.03.2020).

(30) *Kullan**agel**diğimiz Arapça ve Farsça kelimeler* (Cornfilt, 1997, s. 413).

(31) *Onlar Hristiyan olmamalarına rağmen yıllardır Noel'i kutlay**agel**mişlerdir* (Göksel ve Kerslake, 2005, s. 141).

(32) *Din ve inanç, bir nevi kolaj ol**agel**mişti bu memlekette* (Şafak, 2016, s. 91).

(32) *Yazın tarihinde kimi zaman nihilizm ve onun alt yapısının arayışları sür**üp gel**di ve evrildi* (www.cumhuriyet.com.tr, 05.12.2021).

(33) *...sonra yeniden ayrılan iki nehir gibi kadimden beri cereyan ed**ip gel**iyor bu iki silsile* (Sevinçgül, 2016, s. 47).

-(y)Agel- yapısının çok sınırlı bir kullanımı vardır. Bu ekleşik fiil başlangıç dönüşümlü bir fiil olup aynı zamanda “aniden/birden bire” anlamı da içerir. Ancak dönüşümsüz fiillerle kullanıldığında sadece süreklilik bildirir, (örn. *olagel-*).

Asıl fiil çık- fiili olduğu zaman çık**agel-** ekleşik fiili “beklenmedik bir zamanda gelme” anlamıyla sürerlilik belirtmeyerek tezlik bildirir. Burada gel- fiili temel anlamını korumaktadır. Bu duruma sebep olarak çık- ve gel- fiillerinin kılınış olarak son dönüşümlü fiiller kategorisinde olması, başka bir deyişle süreçli bir fiil olmaması gösterilebilir. Ayrıca çık**agel-** ekleşik fiili gramerleşmeden sözlükselleşmeye doğru bir eğilim sergiler:

(34) *Ece Temelkuran yeni deneme kitabı Bu da Geçer ile **çıkageldi*** (www.cumhuriyet.com, 17.02.2021).

(35) *Kütüphaneye gömdüğümüz Türkçe uzaydan **çıkageldi*** (www.gazetebirlik.com, 17.02.2021).

(36) *10 yıl sonra **çıkageldi*** (www.turkiyegazetesi.com.tr, 09.08.2014).

(37) *Biz düşün üzerindeyken **çıkagelmesin mi?*** (Kemal, 1972, s. 103).

(38) *Sabah sabah Razi Bey **çıkageldi*** (Taner, 2008, s. 83).

Bazı araştırmacılar geçmişte bazı dönemlerde $-(y)Agel$ yapısının tezlik bildirdiğini belirtmiştir (Şahin, 2002a, ss. 249-253). 13. ve 15. yüzyıllar arasında Oğuz Türkçesi ile yazılmış olan eserlerde bazı örnekler tezliğin *gel-* fiili ile de oluşturulabildiğini göstermektedir (Uysal, 2012, s. 352). Şahin $-(y)Agel-$ yapısının geçmişten gelen bir sürekliliği anlatmakla birlikte tezlik görevi de üstlenebileceğini belirtmiştir (Şahin, 2002b, s. 104).

Ekleşik fiil oluşturan $-(y)Agit-$ yapısının kullanımı azalmış fakat $-(y)Ip git-$ yapısının kullanımı gerek yazı dilinde gerekse konuşma dilinde hala varlığını sürdürmektedir (Korkmaz, 2009, s. 832). *git-* yardımcı fiili kılınış olarak bitiş dönüşümlü fiil olup asıl fiilde genellikle dönüşümlü fiilleri gerektirir. Bu yardımcı fiille kurulan ekleşik fiiller uzun bir süre önce başlayıp aralıksız devam etmekte olan hareketi göstermesi sebebiyle asıl fiile sürerlilik anlamı katar. Başka bir deyişle $-(y)Agit-$ ve $-(y)Ip git-$ yapılarının dönüşümsüzleştirme özelliği vardır:

(39) *Yıllardır **sürüp giden** bir pay alma çabası, topu topuna bir dilim kuru ekmek kavgası...* (www.sozcu.com.tr, 26.04.2021).

(40) *... niçin var olduğunu, neden yaşadığını düşünmeye fırsat bulamayacak şekilde **sürüp giden** bir felaket döngüsünün içindedir* (www.gazeteduvar.com.tr, 12.10.2021).

(41) *Nefeslerle **sürüp giden** yaşamımız* (www.sozcu.com.tr, 24.12.2020).

(42) *Kanmak ve kazanmak arasında **sürüp giden** hayat herkesi bitiriyor* (www.milligazete.com.tr, 25.08.2021).

(43) *Şayet **süregiden** bir sohbet canını sıkarsa veya biri akılsızca bir laf ederse, anında kalkıp gidiyordu* (Şafak, 2009, s. 96).

(44) *Doğu cephesinde **süregiden** karısıyla savaşı; Batı cephesinde oğluyla yeni başlayan cenk hali* (Şafak, 2016, s. 68).

(45) *Dahası da var, uzayıp giden “o” tren yolları* (www.cumhuriyet.com.tr, 21.05.2013).

gel- yardımcı fiili ile kurulan ekleşik fiiller konuşma anına, zamanına yaklaşmayı ifade ederken *git-* yardımcı fiili ile kurulan ekleşik fiiller ise geleceğe dönük devamlılığı göstererek genellikle gelecek zaman kipinde kullanılabilir. Eğer (y)*Ip git-* yapısında kurulan fiiller geçmiş zaman kipinde kullanılırsa sürerlilik ifade etmez, bitmişlik anlatır, *git-* fiili asıl fiil olur ve ekleşik fiil grubuna girmez:

(46) *Sarıyer’de önce sevdi, sonra alıp gitti* (www.cumhuriyet.com.tr, 08.10.2021).

(47) *Baraşa daldı, otomobili bırakıp gitti* (www.sözcü.com, tr, 17.06.2021).

-(y)*Akoy-* yapısı ile oluşan ekleşik fiiller günümüzde yazı dilinde kaybolmaya yüz tutmuş olmakla birlikte Anadolu ağızlarında hala canlılığını koruduğu söylenebilir. *koy-* yardımcı fiili bitiş dönüşümlü fiil olduğu halde -(y)*Akoy-* yapısıyla ekleşik fiil oluşturduğunda devamlılık bildirir:

(48) *Siz gidekoyun, ben de geliyom gaari* (www.milliyet.com.tr, 29.01.2011).

(49) *Sen, dedi, şu kavak ağacının dibinde oturakoy* (Gökçe, 2015, s. 157).

(50) *Bu nedenle buradayım, sen gidekoy, ben arkandan geliyorum* (www.genccivrilgazetesi.com, 14.10.2021).

Korkmaz’a göre -(y)*Akoy-* ve -(y)*Adur-* yapısı benzer anlamdadır. –*Adur-* yapısı daha fazla kullanılmakla birlikte -(y)*Akoy-* yapısı yazı dilinde kaybolmuş olmakla birlikte Anadolu ağızlarında halen kullanılmakta olup sürekli bir çaba, rica ve istek bildirir (Korkmaz, 2019, ss. 821-826)

koy- yardımcı fiil -(y)*A* zarf-fiil biçimbirimi kullanılırken istisnai bir örnek olarak “devam edememe, engel olma, bir süre için bir yerde tutma” anlamında kullanılan *alıkoy-* ekleşik fiili dar ünlüyle kullanılan zarf-fiil biçimbirimi -(y)*I* gerektirmektedir. *al-* bitiş dönüşümlü bir fiil olarak *alıkoy-* ekleşik fiili süreç ifade etmemektedir. Bu fiilin gramerleşmeden çıkarak sözlükselleşmeye doğru gittiği söylenebilir:

(51) *Bu çocuğu burada bir akşam daha kim alıkoyarsa asarım, anladın mı?* (Adıvar, 2007, s. 95).

(52) *... kocalık sıfatını kendisine alıkoymuş* (Uşaklıgil, 2001, s. 15).

(53) *...siyonist işgal rejimi, özgürleştirilmiş eski esirlerden bazılarını tekrar alıkoydu* (www.gazetekonya.com.tr, 02.10.2021).

(54) *Kriz büyüyor: Fransa, İngiliz teknesini **aliko**du* (www.milligazete.com.tr, 29.10.2021).

(55) *Bunlar beni yolumdan **aliko**du* (www.hurriyet.com.tr, 25.02.2020).

(56) ... *bunlara karşı kalbinde ortaya çıkan ateşten kendini **aliko**mak, razı olunacak bir fedakarlık değildi* (Rauf, 2012, s. 127).

-(y)Agör- yapısıyla oluşan ekleşik fiillerin kullanımı azalmış olmakla birlikte daha çok 18. yüzyıl öncesinde kullanımı daha yaygındır ve asıl fiile “gayret gösterme, devamlılık, tavsiye” gibi anlamlar yükler ve daha çok istek ve emir kipinde kullanılır. Fuzuli (*Yapagör bir nice tas ile dil-i virani*), Aziz Mahmut Hüdayi (*Doğrusuna gidegör bu yolların / Geçegör sarpını yüce bellerin*) ve Şerifzade Mehmet Şerif Çelebi'nin (*İmdi sen bu dünyada ağlayagör ki ahirette uyanınca gülesin*) şiirlerinde bu ekleşik fiil türüne daha çok rastlanmaktadır. gör- yardımcı fiili ekleşik fiil oluşturduğunda gerçek anlamını yitirerek asıl fiile devamlılık anlamı katarak dönüşümsüzleştirme özelliği kazanmıştır. Korkmaz'a göre Eski Anadolu Türkçesinde ve bununla birlikte Anadolu ağızlarında asıl fiile sürekli bir çaba, istek, rica anlamı yükleyen bu yapının olumlu biçiminin kullanımı azalmış, hatta kaybolmaya yüz tuttuğu söylenebilir:

(57) *Delikanlı ustasına yalvaragördü, ama yine izin alamadı.*

(58) *Sen şimdi sabah keyfini süregör, öbür işi daha sonra konuşuruz* (Korkmaz, 2009, s. 829).

Grammerleşme süreçlerinden söz dizimsel ağırlığın yapısal kapsamına göre birimlerin yapısal alanı asıl fiilden sonradır. Dolayısıyla birimlerin yapısal alanı daralmıştır. Geçişlilik özelliği olan koy- ve gör- yardımcı fiillerinin ekleşik fiil oluşturduğu zaman cümlede nesne zorunluluğu ortadan kalkmıştır. git- ve gel- fiillerinde ise cümlede kendinden önceki ögenin yönelme ad durum biçimbirimi -(y)A alması gerekirken ekleşik fiil oluşturduğunda buna gerek kalmamaktadır. Daha önce de belirtildiği üzere cümlede gereken ögeleri ve bunların alması gereken biçimbirimleri asıl fiil belirlemektedir.

Paradigmatik uyum sürecine göre birimler sözcük türü olarak zarf-fiilken ekleşik fiile dönüşmesiyle birlikte birimlerin küçük kategorinin kendi içinde yer değiştirmesi söz konusudur. Söz dizimsel uyum olan bağlılığa göre birimler herhangi bir işlevsel birimin kısaltılmış şekli olmadığından dolayı birimlerde klitikleşme gerçekleşmemiştir. Dolayısıyla bu birimlerde bağlılıktan söz edilemez.

Paradigmatik değişkenlik konuşucunun seçme özgürlüğüdür. Aynı anlama veya yakın anlama sahip birimler birbiri yerine kullanılabilceğinden dolayı burada süreklilik bildiren bazı birimlerin yerine Türkçede şu şekilde kullanımların olduğu söylenebilir:

- (59) *O sürekli konuşup durmuş / konuşmuş durmuş.*
 (60) *Balkondan düşen kadına bakıp kaldı / baktı kaldı.*
 (61) *Onu sürekli merak edip dururum / merak eder dururum.*
 (62) *Bu olay sürüp gitti / sürdü gitti.*
 (63) *Bu iş böyle devam edip gider / devam eder gider.*
 (64) *O işin nasıl öyle olduğuna şaşakaldı / şaşıp kaldı / şaştı kaldı.*

Söz dizimsel değişkenliğe göre gramerleşme neticesinde ekleşik fiil oluşması sebebiyle cümlede birimlerin yeri sabit değildir. Aldığı biçimbirimlerle nesne, belirteç, yüklem gibi cümlede farklı konumlarda olabilir.

Sürerlilik grubundaki ekleşik fiillerin hepsinin olumsuzu bulunmamaktadır. -(y)Ip dur- ve çok kullanılmamakla birlikte -(y)Agör-, -(y)A/-Ip kal- yapılarının olumsuzu mevcuttur. Ayrıca diğerklerinden farklı olarak -(y)Agör- yapısının olumsuz biçiminde asıl fiilden sonra olumsuzluk biçimbirimi gelir. Bu yapılar daha çok emir ve istek formlarında kullanıldığı için genellikle konuşma dilinde varlığını sürdürmektedir:

- (65) *Sus! Bağırıp durma* (www.fotomac.com.tr, 13.05.2016).
 (66) *Ama dışarda konuşup durma* (www.hurriyet.com.tr, 28.12.2021).
 (67) *Meydanlarda bağırıp durma, gürültü kirliliği yapıyorsun...* (www.cumhuriyet.com.tr, 30.12.2013).
 (68) *Ulan sebzeçi, sabah sabah bağırıp durma* (www.habergazetesi.com.tr, 16.10.2020).
 (69) *“Camın dibinde bakakalmadan da” bunu öğrenmenin yolu vardır* (www.hurriyet.com.tr, 07.03.2015).
 (70) *...bugün “Bakkalına Bakakalma” projesinin final toplantısına katıldık* (www.beyazgazete.com.tr, 23.05.2019).
 (71) *Uyuyup kalmayın* (Erdoğan, 2006, s. 32).
 (72) *Verilen işleri bir yapmayagör de başına neler gelir anlarsın* (Korkmaz, 2009, s. 829).
 (73) *Allah insana yokluk vermeyegörün; çekilir şey değil* (Korkmaz, 2009, s. 829).

Türkçede *gel-*, *dur-*, *kal-*, *koy-*, *gör-*, *git-* fiilleri gerek fiil gerekse yardımcı fiil olarak kullanılmasında dolayı eşzamandalık ilkesine uymaktadır. Tek yönlülük ilkesine göre ise büyük gruptan küçük gruba geçiş söz konusudur ve anlam genişlemesi vardır.

3.3.4. Yaklaşma

Türkçede *-(y)Ayaz-* yapısıyla oluşan ekleşik fiil yapısı da vardır. Burada *yaz-* yardımcı fiili “gerçekleşmeye, istenmeyen duruma az kalma, yaklaşma” açısından asıl fiili niteler, tanımlar ve birleşik yazılır. *yaz-* yardımcı fiili kılınış olarak dönüşümsüz fiil olup asıl fiilin genel olarak bitiş dönüşümlü olmasını gerektirir. Ayrıca *-(y)Ayaz-* yapısının sınırlı sayıdaki asıl fiille (*düş-*, *öl-*, *çarp-* vb.) kullanıldığı söylenebilir. Gerçekleşmeye az kalma anlamı belirtmesinden dolayı geçmiş zaman kip çekiminde kullanılır, gelecek zaman çekiminde kullanılamaz.

-(y)Ayaz- yapısı asıl fiilin gerçekleşmesine yaklaşmış olduğunu gösterdiği için kiplik anlatır ve dolaylı olarak kaçınılması gereken bir durumu ifade eder. Bu nedenle *yaklaşma* olarak adlandırılmıştır (Korkmaz, 2009, s. 831; Karahan, 2018, s. 77).

Türkçede *yaz-* fiili yardımcı fiilleşerek gramerleşmiş en erken sözlük birimlendendir. Ayrıca *-(y)Ayaz-* yapısı yalnızca *öl-*, *düş-* gibi fiillerle birlikte değil, bununla beraber bitiş dönüşümlü diğer fiillerle de kullanılabilir ve ayrıca cansız fiillerle de kullanılabilir. Anlamsal olarak sadece istenilmeyen, arzu edilmeyen hareketi gösteren fiillerle değil, farklı fiillerle de kullanılabilir (Gökçe, 2013, ss. 163-164):

- (1) *Leventlerin akılları başlarından gideyazdı* (Öztuna, 1989, s. 36).
- (2) *Elmas sevincinden uçayazdı* (Kocagöz, 1975, s. 144).
- (3) *Ayağı kokuyor. Burnumun direği kırılayazdı* (Engin, 1970, s.30).

Eski Türkçede *yaz-* fiili “yanılmak, isabet etmemek” anlamındadır, artık bu anlamıyla kullanılmaz olmuştur. Yardımcı fiil olarak bir oluş ya da kılışın olmaya yaklaştığını gösterir. Bunun yerine farklı kullanımlar da Türkçede mevcuttur (Gabain, 1953, s. 23):

- (4) *Düşeyazdı.*
Az kaldı düşüyordu.
Düşecekti.

Gramerleşme süreçlerinden paradigmatik ağırlıkta fonolojik açıdan yaz- yardımcı fiili zarf-fiil biçimbirimi -(y)A olarak asıl fiille ekleşirken birimde herhangi değişim, kayıp gözlemlenmemiştir. Anlamsal boyutta ise yardımcı fiil olarak kullanılan yaz- fiili sözlük anlamlarından tamamen uzaklaşarak asıl fiile “gerçekleşmeye az kalma, yaklaşma” anlamlarını yüklemiştir ve genellikle üçüncü tekil şahısla kullanılır:

- (5) *O meleğe benden söz et, böyle açlıktan öleyazmış kurt da olur muymuş diye sor* (www.vatan.com.tr, 30.07.2006).
- (6) *Bahçenin kalın duvarı suratıma çarpıyazdı* (Abasıyanık, 1998, s. 24).
- (7) *Sıcaktan ve susuzluktan bayılayazdı* (Korkmaz, 2009, s. 831).
- (8) *Annesi kahrından öleyazdı* (www.cumhuriyet.com.tr, 07.04.2013).
- (9) *Düşeyazdım* (Göksel ve Kerslake, 2005, s. 75).
- (10) *Kızcağız üzüntüsünden ağlayayazdı* (Korkmaz, 2009, s. 831).
- (11) *Hepsi “üvey anne” komplolarıyla öleyazdı* (www.hurriyet.com.tr, 09.01.2016).
- (12) *Şu garip dünyamızda kimileri sevinçten öleyazdı* (www.cumhuriyet.com.tr, 15.12.2008).
- (13) *Kişi korktu; soluğu kesildi, öleyazdı* (www.kadirligazetesi.com.tr, 08.10.2021).
- (14) *...o sırada çocuk balkondan düşeyazmış da parmaklıklara takılmış...* (www.gazeteduvar.com.tr, 15.02.2020).
- (15) *Ajda düşeyazdı. Çıkışta ayağı tökezleyen Pekkan düşme tehlikesi yaşadı* (www.sözcü.com.tr, 01.08.2013).

Söz dizimsel ağırlığın yapısal kapsamına göre birimin yapısal alanı asıl fiilden sonradır ve yapısal alanı daralmıştır. Ancak yaz- fiili cümlede nesne gerektiren bir fiil olmasına rağmen ekleşik fiil oluşturduğunda böyle bir mecburiyet ortadan kalkmış olur. Ekleşik fiillerde asıl fiil cümlede gerekli olan öğeleri ve onların alacağı biçimbirimleri tayin etmektedir.

Paradigmatik uyum sürecine göre birim sözcük türü olarak zarf-fiilken ekleşik fiile dönüşerek sözcük türü değişmiştir. Burada birimin sözcük türü değiştiği halde kategori değişimi olmamıştır. Dolayısıyla kategorinin kendi içinde kayma söz konusudur. Gramerleşmedeki söz dizimsel uyum sürecindeki bağlılığa göre birim ekleştiği halde herhangi bir işlevsel birimin kısaltılmış şekli olmadığından dolayı klitikleşme yaşanmamıştır.

Gramerleşme süreçlerinden paradigmatic değişkenliğe göre dilde bu birimin yerine kullanılabilen dilsel birimler olduğu belirlenmiştir. Bu ekleşik fiilin yerine *fiil+- mAk üzere* ve *fiil+-(y)AcAktI* yapıları kullanılabilir. Yapılan incelemeler sonucu yaklaşma fiilinin az kullanıldığı ve bunun yerine kullanılabilen diğer birimlerin daha fazla kullanıldığı gözlemlenmiştir ve *neredeyse*, *az kalsın* gibi belirteçler kullanılarak *-(y)yaz-* yapısının anlamı verilebilir:

(16) *Hasta ambulanstaki öleyazdı.*

Hasta ambulanstaki ölmek üzereydi.

Hasta ambulanstaki neredeyse ölecekti.

Hasta ambulanstaki az kalsın ölüyordu.

Taranan metinler sonucunda yaklaşma fiilleri cümlede yüklem konumundadır. Bu sebeple söz dizimsel değişkenlik az olup gramerleşme derecesi yüksektir. Ayrıca bu ekleşik fiillerin olumsuz biçimi de bulunmamaktadır.

Türkçede *yaz-* fiili gerek fiil gerekse yardımcı fiil olarak kullanılmasında dolayı eşzamandalık ilkesine uymaktadır. Tek yönlülük ilkesine göre ise büyük gruptan küçük gruba ve somut anlamdan soyut anlama geçiş söz konusudur.

SONUÇ

Gramerleşme, sözlük birimlerin gramatikal birimlere ve gramatikal birimlerin de farklı işlevdeki dilsel birimlere dönüşmesidir. Bu çalışmada gramatikal birimler olarak zarf-fiillerin asli görevi olan belirteç olarak kullanılmasının yanı sıra farklı işlevdeki dilsel birimlere dönüştüğü belirlenmiştir ve bu zarf-fiilli yapılar gramerleşme teorisi çerçevesinde eşzamanlı olarak betimlenmiştir.

Zarf-fiilli yapılar altasıralı bir şekilde üst cümleye bağlanır ve üst cümleyle zaman, sebep, tarz, benzerlik, zıtlık gibi açılardan ilişki kurar ve onun arka planını oluşturur. Bu yapılar dilde sadece belirteç olarak kullanılmamaktadır.

Bu çalışma Lehmann'ın *Thoughts on Grammaticalization* (2002) adlı çalışmasındaki teorik yaklaşıma göre yapılmış bir betimlemedir. Bu yaklaşıma göre zarf-fiilli yapılar ağırlık, uyum ve değişkenlik parametreleri paradigmatic ve söz dizimsel olarak incelenmiştir. Gramerleşmiş zarf-fiilli yapılar bağlayıcı olarak gramerleşen yapılar, sontakılaştırılmış zarf-fiiller ve ekleşik fiil yapılarına dönüşenler olarak üç ana grupta sınıflandırılmıştır.

Farklı türdeki metinlerin taranması sonucu bazı zarf-fiillerin söz dizimsel ve anlamsal değişim/kayıp yaşadığı ve genel olarak soyut anl kazandığı gözlemlenmiştir. Fonolojik olarak ise incelenen birimlerde (*diye* birimi hariç) bir değişim gözlemlenmemiştir. Söz dizimsel ağırlığın yapısal kapsamına göre ise bu birimlerin yapısal alanı daralmıştır ve söz konusu birimlerde biçimsel bir kayıp ve klitikleşme görülmemiştir.

göre, kala, geçe, olarak ve *diye* zarf-fiilleri tek başlarına anlamları olmaması ve yanındaki birim/birimlerle gerek anlamsal gerekse söz dizimsel ilişki kurması sebebiyle sontakılaştırılmıştır. Bu birimlerde daha önce de belirtildiği üzere gramerleşme süreçlerinden anlamsal olarak kökü olan fiillerin anlamlarından uzaklaşarak soyut anlam kazanmıştır. Uyum parametresine göre ise bu birimler sözcük türü olarak değişmiş fakat sontakılar ile zarf-fiiller aynı grup içinde yer aldığı için sınıf değişimi söz konusu değildir. Paradigmatic değişkenliğe göre ise bu birimlerin yerine kullanılabilir birim olmadığı düşünülmektedir. Söz dizimsel değişkenliğe göre ise söz konusu birimler sontakıya dönüştüğü için yanındaki birimle ilişki kurmuştur. Ancak yanındaki birimle birlikte söz diziminde yer değiştirebilir.

Bağlayıcı olarak gramerleşen zarf-fiilli yapılar ise *derken* ve *diye* birimleridir. Her iki birim de gramerleşme sonucu sentaktik ve semantik özelliklerini kaybetmiş olup bu birimler bitimli bir cümleyi diğer bitimli cümleye bağlamaktadır. *derken* birimi iki cümle arasında “o esnada, ardından, bunun üzerine” gibi anlamlarıyla zaman, sıralama ilişkisi kurarak söylem bağlayıcısı görevi üstlenmiştir. Ayrıca art arda gelen paragrafları da birbirine bağlayarak metinsel birlik oluşturur ve paragraflar arasında dilsel tutarlılığı ve bağdaşıklığı sağlar. *diye* birimi ise bitimli cümleler arasında amaç ve nedensellik açısından ilişki kurmakla birlikte ikame ad cümleleri de oluşturmaktadır. Uyum parametresine göre ise birimlerde küçük sınıfın kendi içinde yer değişimi söz konusudur. Bu birimlerde gerek dizisel gerekse söz dizimsel değişkenlik azalmıştır. Bu birimlerin söz diziminde yeri değişmemekle birlikte Türkçede aynı işlevi karşılayacak başka bir birim mevcut değildir.

derken birimi Türkçede hem belirteç hem de bağlayıcı olarak kullanılmaktadır. *diye* birimi ise hem belirteç hem sontakı hem de bağlayıcı olarak kullanılması sebebiyle aynı anda var olma ilkesine göre bu yapılar eşzamanlı yapılardır.

Türkçede *fiil + zarf-fiil biçimbirimi + yardımcı fiil* şeklinde ekleşik fiiller oluşmaktadır. Bu fiiller işlevlerine göre *yeterlilik*, *tezlik*, *sürerlilik* ve *yaklaşma* olarak dört gruba ayrılır. Bu ekleşik fiillerde genel olarak yardımcı fiil sözlük anlamından uzaklaşmıştır ve asıl fiil cümledeki gerekli olan öğeleri ve alacakları ekleri tayin eder. Bu yapılarda yardımcı fiil asıl fiilin kılımış evresine etki eder.

Asıl fiil+ -(y)A zarf-fiil biçimbirimi + bil- yardımcı fiili biçimindeki yeterlilik fiilinde bilgi, zaman, olanak, güç vb. bakımından yeterli olma, yetenek, rica, izin, teklif, ihtimal ve öneri gibi anlamlar vardır. Türkçede yeterlilik fiilinin yerine kullanılabilecek bir birim bulunmadığı söylenebilir.

Asıl fiil+ -(y)I zarf-fiil biçimbirimi + ver- yardımcı fiili biçiminde tezlik fiil oluşmaktadır. Bu tür yapılarda *ver-* yardımcı fiili sözlük anlamından tamamen uzaklaşmıştır ve çabukluk, acelecilik, kolaylık, özen göstermeden yapma, beklenmezlik, ummama, şaşırma, birdenbirelik, rica etme, kibarca emir, başkası için bir şey yapma (yardım) ve tavsiye açısından asıl fiili niteler.

Asıl fiil + -(y)A/-Ip zarf-fiil biçimbirimi + dur-/kal-/koy-/git-/gör-/gel- yardımcı fiili biçiminde sürerlilik fiilleri oluşmaktadır. Bu yardımcı fiillerin sözlük anlamını

yansıtmadığı söylenebilir. Bu tür yapılar genel olarak devamlılık, tekrarlılık, şaşırma ve bir durumda kalma gibi anlamlar üstlenmiştir.

gel- yardımcı fiili ile oluşan ekleşik fiiller devamlılık gösterirken bu yardımcı fiil *çık-* asıl fiili ile ekleştiği zaman tezlik belirtmektedir ve oluşan *çıkagel-* fiili sözlükselleşme eğilimindedir.

Araştırma sonucunda *koy-* ve *gör-* yardımcı fiilleri ile oluşan ekleşik fiillerin kaybolmaya yüz tuttuğu söylenebilir. Fakat *alıkoy-* ekleşik fiilinin kullanımı oldukça yaygındır ve bu fiil sözlükselleşme eğilimindedir.

Taranan metinler sonucunda yaklaşma fiilinin kullanımının azalmış olduğu söylenebilir. Bu tür yapılarda *yaz-* yardımcı fiili kullanılmakta olup bu fiil tamamen sözlüksel anlamından uzaklaşmıştır. Bu yapının yerine *neredeysse*, *az kalsın*, *az daha* gibi belirteçler ile *fiil + -mAk üzere* veya *fiil + -(y)AcAktI* yapısı kullanılabilir.

Araştırma sonucunda gramerleşmiş zarf-fiili yapılarda gramerleşme süreci tek yönlü ilerlemiştir ve aksi takdirde bu şekilde olmasaydı gramerleşmenin doğasına aykırı olurdu ve bu durum sözlükselleşmeye girerdi.

Bugüne kadarki çalışmalarda gramerleşme teorisi çerçevesinde eşzamanlı olarak tek başına zarf-fiiller ayrıntılı olarak incelenmemiştir. Bu sebeple bu çalışma bu sahada çalışacak araştırmacılara ve dilbilim ile Türkolojiye katkıda bulunacaktır.

KAYNAKÇA

- Adamović, M. (1985). *Konjugationsgeschichte Der Turkischen Sprache*. Leiden: Brill.
- Ağca, F. (2015). Eski Türkçede Varlık ve Yokluk İşaretleyicilerinin (ba:r, yo:k) Gramerleşme Süreçleri. *Dil Araştırmaları*, 16(16), 83-101.
- Ağca, M. (2017). Türkçede Bir Söz Üretim Yöntemi ve Gramatikal İşaretleyici Olarak Yineleme. *Türkbilig*, (34), 89-104.
- Arıkan, İ. (2011). Çuvaş Türkçesinde Dilbilgiselleşen Bir Fiil:tar-. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 8(2). 36-62.
- Aydemir, İ. A. (1997). Altay Tuvacasında Ulaş Cümlelerinde İlkeyleyenlerine Göre Tipolojik Bir Analiz. *VIII. Uluslararası Türk Dilbilimi Konferans Bildirileri*. 7-9 Aralık 1997: 99-108.
- Aydemir, İ. A. (2009). *Konverbien im Tuwinischen. Eine Untersuchung unter Berücksichtigung des Altai-Dialkets*. Harrassowitz: Wiesbaden.
- Aydemir, İ. A. (2010). Tuvacada Zarf-Fiil Cümlelerinin Söz Dizimine Dair. *Belleten*, 58(2), 7-18.
- Aydemir, İ. A. (2012). Türkiye Türkçesinde Zarf-Fiil Cümlelerinde Sözcük Sıralaması Üzerine (D. Ö. Demir, Çev.). *Gazi Türkiyat*, (11), 227-233.
- Aydemir, İ. A. (2013). Türkçede Zarf-Fiillerin Görünüş Değerleri. *Erdem*, (64), 15-30.
- Aydemir, İ. A. (2014). Türkçede Zarf-fiillerin Bağlayıcılık İşlevleri Hakkında. *Turcology and Linguistics*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Aydemir, İ. A. (2015). Güney Sibirya Türkçesinde Zarf-fiilli Yapıların Gramerleşmesi Hakkında. *Türkbilig*, (29). 89-100.
- Aydemir, İ. A. (2020). *Çağdaş Türk Dillerinde Altasıralama Stratejileri*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Argunşah, M. (2011). Türkçede Zarf-Fiil Eklerinin Durum Ekleriyle Kalıplaşması. *Turkish Studies*, 6(1), 55-68.
- Bacanlı, E. (2013). Güney Sibirya Türk Dillerinde Birleşik Fiillerle İlgili Teorik Sorunlar. *Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6(24), 27-33.
- Bacanlı, E. (2014). *Kılınış Kategorisi ve Altaycada Kılınış Belirleyicisi Olarak Art Fiiller*. Ankara: TDK Yay.
- Banguoğlu, T. (1974). *Türkçenin Grameri*. İstanbul: Baha Matbaası.

- Benveniste, E. (1968). *Mutations of Linguistic Categories*. In W. P. Lehmann ve Malkiel (eds), 83-94.
- Biray, N. ve Keskin, E. (2015). Birleşik Eklerle İlgili Teori Denemesi. *Türk Kültürü*, (2), 109-134.
- Brinton, L. ve Traugott, E. C. (2005). *Lexicalization and Language Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bybee, J. L. ve Pagliuca, W. (1985). Cross-linguistic comparison and the development of grammatical meaning. *Historical Semantics-Historical Word Formation*, 59-84.
- Bulak, Ş. (2017). Tarihi Türk Yazı Dillerinde Şimdiki Zaman. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (9), 223-258.
- Bulut, G. (2014). *Tarihi Türkiye Türkçesinde Perifrastik Fiil Yapıları (olmak Yardımcı Fiiliyle Kurulan Birleşik Çekim Yapıları)*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Campbell, L. (1999). *Historical Linguistics*. Cambridge: MIT Press.
- Can, M. (2018). *Dilbilgiselleşme ve Eski Uygurca Edatlar*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Cornfilt, J. (1997). *Turkish*. London ve Newyork: Routledge. Cristofaro, S. (2003). *Subordination*. Oxford: Oxford University Press.
- Çalışkan, N. (2019). *diye* Sözcüğü Üzerine Derlem Temelli Bir Betimleme. *Türkbilig*, (38), 163-176.
- Çetin, O. (2016). *Grammerleşme ve Sözcükselleşme Bağlamında Eski Türk Dilinde Zarflar*. Basılmamış Doktora Tezi, Osman Gazi Üniversitesi, Eskişehir.
- Çubukçuoğlu, M. (2019). *Türkçede Dilbilgiselleştirme: Bilişsel Dilbilgisi Çerçevesinde Bir İnceleme*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Demir, N. (1994). Birleşik Fiiller ve Vurgu: -Iver- Şekilinin Görevlerini Tespitte Vurgunun Rolü. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten*, (42), 83-94.
- Demir, N. (2013). Kip Ekleriyle Kurulan Birleşik Fiiller. *Prof. Dr. Leyla Karahan Armağanı*, Ankara: Akçay Yayınları, 389-398.
- Demir, A. S. (2013). Türkmencede Kılınıp İşlemcisi Olarak Art-Fiiller. *Türkbilig*, (26), 67-90.

- Demir, C. (2018). *Yeni Uygurca Gramerleşmiş Fiillerin Türkiye Türkçesine Çevirisi Üzerine Bir İnceleme*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Demirel, E. (2015). Gramerleşme Süreçleri Bakımından Navadirü's Şebab'da Tasviri Fiiller. *Turkish Studies*, 10(8), 819-834.
- Demirci, K. (2008). Dilbilgiselleşme Üzerine Bir İnceleme. *Sosyal Bilimler Dergisi (Journal of Social Sciences of the Turkish Word)*, (45), 131-146.
- Demirci, K. (2013). *Türkoloji İçin Dilbilim*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Deny, J. (1941). *Türk Dili Grameri*. İstanbul: Maarif Matbaası.
- Ediskun, H. (1963). *Yeni Türk Dilbilgisi*. Ankara: Remzi Kitapevi.
- Efendioğlu, S. (2007). Edatların Sınıflandırılması. *Erciyes Dergisi*, 1, 27-30.
- Erdal, M. (2000). Clitics in Turkish. *Studies on Turkish and Turkic Languages. Proceedings of the Ninth International Conference on Turkish Linguistics*, Lincoln College, Oxford, August 12-14, 1998, (eds.) Aslı Göksel, Celia Kerslake, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 41-48.
- Erdal, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Leiden-Boston: Brill.
- Erdoğan, Ö. (2015). Yan Cümlelerin Dilbilgisel Anlamalı Sözcük Değerinde Kullanımı. *CÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 39(2), 245-264).
- Ergönenç A. D. (2013). Tur- Yardımcı Fiilinin Aral-Hazar Grubu Türk Lehçelerinde Gramerleşmesi. *IV. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu*, 405-420.
- Ergönenç A. D. (2014). Standart Türkiye Türkçesinde Tasviri Fiillerin Zaman Çizgisindeki Yeri. *7. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri*, Elazığ, 1, 579-594.
- Ergin, M. (2003). *Türk Dil Dilbilgisi*. İstanbul: Bayrak Basın Yayın.
- Von Gabain, A. (1953). Türkçede Fiil Birleşmeleri, *TDAY Belleten*, 1(16), 16-28.
- Erguvanlı E. E. (1998). Türkçede Tümce Yapısına Sahip Tümleç Yancümleleri. *Doğan Aksan Armağanı*, Ankara: DTCF Yayınları, 145-155.
- Erkman, F., Delikgöz E. ve Görür Ö. (2006). [Diye] Sözcüğü ve Anlatıma Kazandırdıkları. *XX. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri*, İstanbul: Maltepe Üniversitesi Yayınları, 161-165.
- Gabelentz, G. (1891). *Die Sprachwissenschaft, Ihre Aufgaben Methoden und Bisherigen Ergebnisse*, Leibzig: Weigel.

- Givón, T. (1979). *On Understanding Grammar*. Newyork: Academic Press.
- Gökçe, F. (2013). *Gramerleşme Teorisi ve Türkçe Fiil Birleşmeleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Gökçe, F. (2015). Kutadgu Bilig’de Kör- “Görmek”: Çok Anlamlılık, Metafor ve Gramerleşme. *Türkbilig*, (29), 59-76.
- Gökçe, H. (2010). Başkurt Türkçesinde Gramatikalleşme Örnekleri Üzerine. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 17(1). 83-104.
- Göksel, A. ve Kerslake, C. (2005). *Turkish: A Comprehensive Grammar*. Newyork: Routledge.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesinde Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Gülsevin, S. (2020). Zarf-Fiil Eklerinin Cümle Sıralama İşlevi ve Bunun Söz Dizimindeki Yeri Üzerine. *Türk Dili Araştırmaları-Belleten*, (69), 135-146.
- Gündoğdu K. V. (2016). Tuvacada Bir Gramerleşme Örneği: Deerzi. *Dil Araştırmaları*, 10(18), 187-198.
- Gündoğdu, Y. H. (2017). The Structure of Diye Clauses in Turkish. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.
- Gürkan, D. Ö. (2019). An Analysis About The Discourse Roles of Adverbialisers in Turkish. *Türkbilig*, (37), 91-97.
- Güzel, S. (2020). Çuvaş Türkçesinde Dilbilgisel Bir Fiil : *per-* Ön Fiili. *İdil-Ural Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 269-283.
- Güzel, S. (2020). Çuvaşça *kay-* “gitmek” Fiilinin Dilbilgisel ve Sözlüksel Kullanımları Üzerine. *Tehlikedeki Diller Dergisi*, 10(17), 279-297.
- Haspelmath, M. (1995). The converb as a cross-linguistically valid category. Haspelmath, Martin ve König, Ekkehard (eds.), (1995) *Converbs in Cross-linguistic Perspective: Structure and Meaning of Adverbial Verb Forms-Adverbial Participles, Gerunds*. Berlin: Mouton de Gruyter, 1-55.
- Haspelmath, M. (1998). Does grammaticalization need reanalysis? *Studies in Language*, 22(2), 315-351.
- Haspelmath, M. (1999). Why is grammaticalization irreversible? *Linguistics*, 1043-1068.
- Hatipoğlu, V. (1969). *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.

- Heine, B. ve Reh M. (1984). *Grammaticalization and Reanalysis in African Languages*. Hamburg: H. Buske.
- Heine, B., Claudi, U. ve Hünemeyer, F. (1991). *Grammaticalization A Conceptual Framework*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Heine, B. (1993). *Auxiliaries: Cognitive Forces and Grammaticalization*. Newyork: Oxford University Press.
- Heine, B. (1997). *Possession: Cognitive sources, forces and grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heine, B. ve Kuteva, T. (2004). *World Lexicon of Grammaticalization*. Cambridge University Press.
- Heine, B. ve Tania, K. (2007). *The Genesis of Grammar*. Oxford: Oxford University Press
- Heine, B. ve Narrog H. (2010). *Handbook of Linguistic Analysis*. Oxford University Press.
- Hengirmen, M. (2006). *Türkçe Temel Dilbilgisi*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Hirik, E. (2014). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin Grameri: Fiil*. Basılmamış Doktora Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale.
- Hirik, E. (2017). Türkiye Türkçesinde 'Eşzamandalık'. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (60), 203-226.
- Hopper, P. J. (1991). On Some Principles of Grammaticalization. *Approaches to Grammaticalization*, Elizabeth Closs Traugott and Bernd Heine (eds.). Amsterdam, John Benjamins, 17-35.
- Hopper, P. J. ve Traugott E. C. (1993). *Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hopper, P. J. veTraugott E. C. (2003). *Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hunutlu, Ü. (2019). Türk Dilinde Çekim Edatlarının İsim Hali Tercihleri.*Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 8(1), 133-158.
- İmer, K., Kocaman, A. ve Özsoy, S. (2013). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Johanson, L. (1991). Zur Typologie Türkischer Gerundialsegmente. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 98-110.

- Johanson, L. (1992). *Strukturelle und Soziale Faktoren in Turkischen Sprachkontakten*. Frankfurt.
- Johanson, L. (1993). Typen Türkischer Kausalsatzverbindungen. *Journal of Turkology*, (2), 213- 267.
- Johanson, L. (1995a). *On Turkic Converb Clauses*. Berlin: Ekkehard König Yayınları.
- Johanson, L. (1995b). The Structure of Turkic. *The Turkic Languages*. London ve Newyork: Routledge Press, 30-66.
- Johanson, L. (1996). Kopyierte Satzjunktoren im Türkischen. *Sprachtypologie und Universalienforschung*, 49(1), 39-49.
- Johanson, L. (2000). Viewpoint Operators in European Languages. *Empirical Approaches to Language Typology* (6), 27-188.
- Johanson, L. (2009). Türk Dillerinde Odaksız Şimdiki Zaman İşaretleyicisi ve Kıbrıs Türkçesindeki Eksikliği, *Bilig*, (49), 93-100.
- Johanson, L. (2014). *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler*. (N. Demir, Çev.). Ankara: TDK Yayınları.
- Kabakçı, E. (2017). Türkiye Türkçesinde Bir Edatlaşma Örneği Olarak “adına”. *Dil Araştırmaları*, 11(20), 203-212.
- Kadem, G. (2020). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi 'nde Analitik Fiil Yapıları*. Basılmamış Doktora Tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Ankara.
- Kara, F. (2011). “Bil-“ Tasvir Fiilinin İşlevleri. *Turkish Studies*, 6(1), 1421-1438.
- Karadoğan, A. ve Hirik, E. (2015). Türkçe Fiillerde Kılınmış Türlerinin Dil Öğretiminde Yeri Üzerine. *International Journal of Languages' Education and Teaching*, UDES özel sayısı, 48-59.
- Karahan, L. (2018). *Türkçede Sözdizimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Keskin, Esra Gül (2017). *Türkçede Birleşik Ekler*. Basılmamış Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Keskin, E. G. (2019). Kırgız Türkçesinde Gramerleşme ve Sözcükleşme Örneği Olarak emiş~imiş~miş~miş Biçimleri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 8(2), 770-789.
- Keskin, E. G. (2021). *Türkçede Birleşik Ekler*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Kiparsky, P. (2012). Grammaticalization as Optimization. *Grammatical Change: Origins, Nature, Outcomes*, Oxford Scholarship Online.14-51.

- Koç, N. (1990). *Yeni Dilbilgisi*. İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- Korkmaz, Z. (1992). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri-Şekil Bilgisi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kurtul, K. (2011). Türkçe ve İngilizcedeki Bağlaçların Yazılı Metinlerde Kullanımı. Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Kurylowicz, J. (1965). The evolution of grammatical categories. *Diogenes*, 13(51), 55-71.
- Lehmann, C. (1985). Grammaticalization: Synchronic variation and diachronic change. *Lingua e Stile*, (20), 303-318.
- Lehmann, C. (1986). Grammaticalization and linguistic typology. *General Linguistic*. (26), 3-23.
- Lehmann, C. (1988). *Towards a Typology of Clause Linkage. Clause Combining in Discourse and Grammar*. Ed. J. Haiman ve S. A. Thompson. Albany, N. Y. Amsterdam: John Benjamins. 181-225.
- Lehmann, C. (2002a). New reflections on grammaticalization and lexicalization. Wisner, Ilse ve Diewald, Gabriele (eds.). *New Reflection on Grammaticalization*. Amsterdam: J. Benjamins, (49), 1-8.
- Lehmann, C. (2002b). *Thought on Grammaticalization*. Erfurt: Arbeitspapiere des Seminars für Sprachwissenschaft der Universität Erfurt.
- Lehmann, C. (2015). *Thought on Grammaticalization*. Berlin: Language Science Press.
- Lewis, G. (2000). *Turkish Grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- Marcel, E. (2013). Tezlik Fiilinin Kaynağı. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Semih Tezcan'a Armağan, 1-9.
- Mehmet, G. (2007). Yeterlilik Kategorisi ve Salar Türkçesindeki Görünümü. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 80-90.
- Meillet, A. (1912). *L'evolution des Formes Grammaticales*. Scientia (Rivista di Scienza), 12(26), 130-148.
- Merhan, A. (2008). Özbek Dilinde Betimleyici Eylemler. *TUBA/JTS*, (32), 367-383.
- Musaoğlu, M., Kirişçioglu, F. ve Krainiuchenko E. V. (2018). Türkiye Türkçesinde Analitik Fiil Şekilleri-I. *Dil Araştırmaları*, (23), 57-77.
- Nedjalkov, İ. (1995). Some typological parameters of converbs. Haspelmath, Martin and

- König, Ekkehard (eds), *Converbs in Crosslinguistic Perspective: Structure and Meaning of Adverbial Verb Forms-Adverbial Participles*, Gerunds. Berlin: Mouton de Gruyter, 97-136.
- Norde, M. (2009). *Degrammaticalization*. Oxford University Press.
- Öner, M. (2016). Genel Türkçede Ekleşen Yardımcı Fiiller. *XI. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildileri Kitabı*, 9-14.
- Öner, M. (2017). Türkçede Edatlaşmış Zarf Fiiller. *XII. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı*, 424-430.
- Özezen Y. M. (2008). Türkiye Türkçesinde +A ve –A Ekli Zarflar Üzerine. *Ç. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(2), 329-344.
- Özsoy A. S. ve Eser E.T. (1998). Türkçenin Neden Gösteren İlgeç Yantümceleri. *Dilbilim Araştırmaları*, 9, 116-125.
- Ramat, A. ve Hopper, P. (2008). *The Limits of Grammaticalization*. Amsterdam: Benjamin.
- Roberts, I. ve Roussou, A. (2003). *Syntactic Approach to Grammaticalization*. Cambridge University Press.
- Spencer, A. ve Luís, A. R. (2012). *Clitics: An Introduction*. New York: Cambridge University Press.
- Şahin, H. (2002a). “Tezlik Fiilinin Dilimizde Gösterdiği Çeşitlilikler”. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 249-253.
- Şahin, H. (2002b) “Türkiye Türkçesinde –İp Ulaçlı Fiillerin Durumuna Bir Bakış”. *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (3), 99-105.
- Tamir N. ve A.B. Ercilasun (2020). Çağataycadan Özbekçeye Gramerleşme (*tur-* ve *yat-* Yardımcı Fiillerinde). *Dil Araştırmaları*, (26), 37-51.
- Traugott, E. C. ve Bernd, H. (1991). *Approaches to Grammaticalization*. Amsterdam: Benjamins.
- Türk, V. ve Özalan, U. (2014). Kutadgu Bilig’deki sanı Edatı Üzerine. *Bilig*, (71), 233-245.
- Türkçe Sözlük* (2010). 11. Baskı, (Haz. Şükrü Akalın ve diğerleri), Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Uysal, İ. N. (2012). Çıkagel- Fiili Üzerine. *Türk Dili*, 346-355.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual.

- Yavuz, S. (2011). Türkiye Türkçesi Ağzlarında Bağlaçlar. *Diyalektolog-Ulusal Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (3), 59-107.
- Zeyrek, D., Demirşahin I. ve Sevdik A. Ç. (2008). ODTÜ Metin Düzeyinde İşaretlenmiş Derlem Projesi Tanıtımı. *Mersin Üniversitesi Sempozyumu Bildirileri*, 544-553.
- Zeyrek, D. (2009). Türkçe İşaretleme Çalışması. 23. *Dilbilim Kurultayı Bildirileri*, Doğu Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, 78-88.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

- 10.02.2022 tarihinde <https://antakyagazetesi.com/pasli-borular-sergilendi-vatandas-sasakaldi/> tam adresinden erişildi.
- 10.02.2022 tarihinde <https://antakyagazetesi.com/doktorlara-gore-koronavirusten-korunma/> tam adresinden erişildi.
- 11.02.2022 tarihinde <https://beyazgazete.com/sayfa/tunali-hilmi-30584.html?sayfa=2> tam adresinden erişildi.
- 11.02.2022 tarihinde <https://beyazgazete.com/haber/2019/5/23/elazig-da-bakkalimiza-bakakalma-projesi-5072277.html> tam adresinden erişildi.
- 12.02.2022 tarihinde <https://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/olaylar-ve-gorusler/bilgi-toplumu-ve-gazeteler-1223771> tam adresinden erişildi.
- 10.02.2022 tarihinde <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/matematik-aglatti-988335> tam adresinden erişildi.
- 10.02.2022 tarihinde <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/dest-i-izdivacin-33-farkli-yolu-60354> tam adresinden erişildi.
- 10.02.2022 tarihinde <https://www.cumhuriyet.com.tr/galeri/hastane-bahcesine-yigilip-kalan-vatandas-icin-herkes-seferber-oldu-804348> tam adresinden erişildi.
- 10.02.2022 tarihinde <https://www.cumhuriyet.com.tr/kitap/yeni-roman-nouvella-1907848> tam adresinden erişildi.
- 16.02.2022 tarihinde <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/ece-temelkuran-dunya-cozuluyor-1817916> tam adresinden erişildi.
- 16.02.2022 tarihinde <https://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/serdar-kizik/uzayip-giden-o-tren-yollari-422940> tam adresinden erişildi.
- 16.02.2022 tarihinde <https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/sariyerde-once-sevdi-sonra-alip-gitti-kopeci-calan-kadin-kamerada-1875226> tam adresinden erişildi.

- 17.03.2022 tarihinde <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/ince-gonder-oglani-ifadesini-versin-24123> tam adresinden erişildi.
- 17.03.2022 tarihinde <https://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/isil-ozgenturk/bize-akil-degil-akil-gerek-414252> tam adresinden erişildi.
- 17.03.2022 tarihinde <https://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/ilhan-selcuk/insana-layik-degil-387324> tam adresinden erişildi.
- 17.03.2022 tarihinde <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/katalog/4234/2011/6/17/9> tam adresinden erişildi.
- 17.03.2022 tarihinde <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/katalog/192/1989/3/20/9> tam adresinden erişildi.
- 17.03.2022 tarihinde <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/katalog/192/2013/5/5/12> tam adresinden erişildi.
- 17.03.2022 tarihinde <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/katalog/192/1992/10/3/2> tam adresinden erişildi.
- 17.03.2022 tarihinde <https://www.fotomac.com.tr/fenerbahce/2016/04/13/sus-bagirip-durma> tam adresinden erişildi.
- 18.03.2022 tarihinde <https://www.gazetebirlik.com/yazarlar/kutuphaneye-gomdugumuz-turkce-uzaydan-cikageldi/> tam adresinden erişildi.
- 18.03.2022 tarihinde [18.03.2022 tarihinde <https://www.gazeteduvar.com.tr/elestiri-var-mi-yok-mu-makale-1531827> tam adresinden erişildi.

18.03.2022 tarihinde <https://www.gazeteduvar.com.tr/anneden-kiz-cocuga-aktarilan-kadinlik-makale-1515239> tam adresinden erişildi.

18.03.2022 tarihinde <https://www.gazeteduvar.com.tr/timur-soykan-uyusturucu-devletin-damarlarinda-geziyor-makale-1523684> tam adresinden erişildi.

18.03.2022 tarihinde <https://www.gazeteduvar.com.tr/murat-ongun-hulki-cevizoglu-daguzel-sallamis-haber-1521344> tam adresinden erişildi.

18.03.2022 tarihinde <https://www.gazeteduvar.com.tr/suriye-disisleri-bakani-faysal-mikdad-turkiyenin-cekilmesinin-vakti-geldi-haber-1538103> tam adresinden erişildi.](https://www.gazetedamga.com.tr/kultur-sanat/mehmet-ali-catal-in-ikinci-kitabi-holi-sit-cikti-h9074.html#:~:text=)

18.03.2022 tarihinde <https://www.gazeteduvar.com.tr/nytye-konusan-israilli-yetkili-iranli-fizikciyi-oldurdugumuz-icin-dunya-bize-tesekkur-etmeli-haber-1505896> tam adresinden erişildi.

18.03.2022 tarihinde <https://www.gazeteduvar.com.tr/trump-gitti-hakikat-geri-doner-mi-makale-1510904> tam adresinden erişildi.

18.03.2022 tarihinde <https://www.gazeteduvar.com.tr/akar-turkiyede-ve-turkiyenin-disinda-kurdistan-diye-bir-cografya-yok-haber-1542179> tam adresinden erişildi.

18.03.2022 tarihinde <https://www.gazeteduvar.com.tr/bir-kahve-icelim-derken-iki-kere-dusunmek-zorunda-kalabiliriz-haber-1537254> tam adresinden erişildi.

18.03.2022 tarihinde <https://www.gazeteduvar.com.tr/kilicdaroglu-yanginlara-mudahalede-yasaya-gore-bakan-koordinasyon-yapamaz-haber-1530882> tam adresinden erişildi.

18.03.2022 tarihinde <https://www.gazeteduvar.com.tr/etiket/donup-kalma> tam adresinden erişildi.

19.03.2022 tarihinde <https://www.gazeteduvar.com.tr/bahceli-ulkucu-genclik-turk-gencliginin-kalp-yagidir-haber-1538238> tam adresinden erişildi.

19.03.2022 tarihinde <https://www.gazeteduvar.com.tr/forum/2020/02/01/o-unlemin-orada-ne-isi-var> tam adresinden erişildi.

19.03.2022 tarihinde <https://gazetekarınca.com/faik-bulut-turkiye-babda-cakilip-kaldi-ve-tikandi/> tam adresinden erişildi.

19.03.2022 tarihinde <https://www.gazetevatan.com/gundem/araclara-kislik-bakim-uyarisi-500-liradan-kacayim-derken-10-bin-liradan-olmayin-2007924> tam adresinden erişildi.

19.03.2022 tarihinde <https://www.gazetevatan.com/arsiv/havada-dans-eden-kadin-asli-sahin-798612> tam adresinden erişildi.

19.03.2022 tarihinde <https://www.gazetevatan.com/yazarlar/okay-gonensin/idam-geri-gelemez-1052380> tam adresinden erişildi.

19.03.2022 tarihinde <https://www.gazetevatan.com/gundem/araclara-kislik-bakim-uyarisi-500-liradan-kacayim-derken-10-bin-liradan-olmayin-2007924> tam adresinden erişildi.

19.03.2022 tarihinde <https://www.gazetevatan.com/arsiv/havada-dans-eden-kadin-asli-sahin-798612> tam adresinden erişildi.

19.03.2022 tarihinde <https://www.gazetevatan.com/yazarlar/okay-gonensin/idam-geri-gelemez-1052380> tam adresinden erişildi.

19.03.2022 tarihinde <https://www.gazetevitamin.com/yazar/16074-yanlizca-masallarda-olur-bazi-seyler> tam adresinden erişildi.

19.03.2022 tarihinde <https://www.gunaydingazetesi.com.tr/bu-olaylarin-asil-sorumlusu-annemdir/107095/> tam adresinden erişildi.

19.03.2022 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/dr-gulseren-budayicioglu/nobetci-doktor-41882454> tam adresinden erişildi.

20.03.2022 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/guzin-abla/?p=17> tam adresinden erişildi.

20.03.2022 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/dinci-basinin-tiraj-oyunu-5012615> tam adresinden erişildi.

20.03.2022 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/galeri-kilolusun-deyip-konservatuvara-almadilar-41958611> tam adresinden erişildi.

20.03.2022 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/korkunc-olayda-yurek-yakan-detay-yaraliyken-anne-seni-seviyorum-dedi-41888180> tam adresinden erişildi.

20.03.2022 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/zaman-asip-gidivermis-38474043> tam adresinden erişildi.

20.03.2022 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/japonyadan-flas-radyoaktif-atik-su-karari-41888295>

10.03.2022 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/ali-kiran-yol-kesen-5566002> tam adresinden erişildi.

20.03.2022 tarihinde [https://www.hurriyet.com.tr/kelebek/erdogan-pirinci-yemeyiver-makarna-ye-](https://www.hurriyet.com.tr/kelebek/erdogan-pirinci-yemeyiver-makarna-ye-8790714#:~:text=Ba%C5%9Fbakan%20Tayyip%20Erdo%C4%9Fan%2C%20son%20z)

[8790714#:~:text=Ba%C5%9Fbakan%20Tayyip%20Erdo%C4%9Fan%2C%20son%20z](https://www.hurriyet.com.tr/kelebek/erdogan-pirinci-yemeyiver-makarna-ye-8790714#:~:text=Ba%C5%9Fbakan%20Tayyip%20Erdo%C4%9Fan%2C%20son%20z)

[amanlarda,ne%20kat%C4%B1larak%20bir%20konu%C5%9Fma%20yapt%C4%B1.](https://www.hurriyet.com.tr/kelebek/erdogan-pirinci-yemeyiver-makarna-ye-8790714#:~:text=Ba%C5%9Fbakan%20Tayyip%20Erdo%C4%9Fan%2C%20son%20z)

[tam adresinden erişildi.](https://www.hurriyet.com.tr/kelebek/erdogan-pirinci-yemeyiver-makarna-ye-8790714#:~:text=Ba%C5%9Fbakan%20Tayyip%20Erdo%C4%9Fan%2C%20son%20z)

20.03.2022 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/kelebek/korkunc-komployu-nasil-ortaya-cikardim-91654> tam adresinden erişildi.

20.03.2022 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/teknoloji-gazete-okurunu-taniyor-4742770> tam adresinden erişildi.

- 20.03.2022 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/galeri-selen-gorguzel-alkandan-itiraf-su-gibi-kizlar-hamdiye-yaziyor-41454651/1> tam adresinden erişildi.
- 20.03.2022 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/agir-kavga-45186> tam adresinden erişildi.
- 21.03.2022 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/mehmet-y-yilmaz/camda-oylice-bakakalmak-istemiyorsan-28385256> tam adresinden erişildi.
- 21.03.2022 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/yasar-sokmensuer/uvey-anne-40037755> tam adresinden erişildi.
- 21.03.2022 tarihinde <https://www.ilerigazetesi.com.tr/amp/tam-bize-gore-fikra-makale,9401.html>
- 21.03.2022 tarihinde <https://kadiriligazetesi.com/turk-mitolojisinde-yaratilis-4/> tam adresinden erişildi.
- 21.03.2022 tarihinde <https://www.milligazete.com.tr/makale/8069860/abdulkadir-ozkan/dar-gelirliler-dugunlere-de-gidemeyecek> tam adresinden erişildi.
- 21.03.2022 tarihinde <https://www.milligazete.com.tr/haber/2505209/sahurda-ezan-okunurken-su-icmek-caiz-midir-orucu-bozar-mi> tam adresinden erişildi.
- 21.03.2022 tarihinde <https://www.milligazete.com.tr/makale/3217438/ibrahim-veli/kazanmak> tam adresinden erişildi.
- 21.03.2022 tarihinde <https://www.milligazete.com.tr/haber/8080138/kriz-buyuyor-fransa-ingiliz-teknesini-alikoydu> tam adresinden erişildi.
- 21.03.2022 tarihinde <https://www.netgazete.com/siyaset/bakan-cavusoglu-yunanistan-disisleri-bakani-hala-cocuk-gibi-aglayip-duruyor--1039004> tam adresinden erişildi.
- 21.03.2022 tarihinde <https://www.sabah.com.tr/gundem/2021/10/08/baskan-mujdeyi-verdi-3600-ek-gostergede-adimlar-atiliyor> tam adresinden erişildi.
- 21.03.2022 tarihinde <https://www.sesgazetesi.com.tr/haberleri/yurt> tam adresinden erişildi.
- 21.03.2022 tarihinde <https://www.sozcu.com.tr/2021/gunun-icinden/atasehirde-kornacaldi-diye-motosikletliyi-bayiltana-kadar-dovduler-6683278/> tam adresinden erişildi.
- 22.03.2022 tarihinde <https://www.sozcu.com.tr/2019/saglik/mehmet-ozden-kalp-sagligi-icin-oneriler-4338039/> tam adresinden erişildi.
- 22.03.2022 tarihinde <https://www.sozcu.com.tr/2016/yazarlar/soner-yalcin/yorgunluk-1081487/> tam adresinden erişildi.

22.03.2022 tarihinde [https://www.ticaretgazetesi.com.tr/durum-yuzyil-oncesine-gore-daha-vahim tam adresinden erişildi.](https://www.ticaretgazetesi.com.tr/durum-yuzyil-oncesine-gore-daha-vahim-tam-adresinden-erisildi)

22.03.2022 tarihinde https://www.ticaretgazetesi.com.tr/iskender_odabasoglu_9658yan-ki-kimin-destek-havasi-l-1-sayfa-id-676-y-833-id2-17080 tam adresinden erişildi.

22.03.2022 tarihinde <https://m.turkiyegazetesi.com.tr/yazarlar/unal-bolat/609533.aspx> tam adresinden erişildi.

22.03.2022 tarihinde <https://m.turkiyegazetesi.com.tr/gundem/338815.aspx> tam adresinden erişildi.

22.03.2022 tarihinde <https://m.turkiyegazetesi.com.tr/dunya/176843.aspx> tam adresinden erişildi.

23.03.2022 tarihinde <https://www.yazargazetesi.com.tr/omzunda-odunla-kapadokyada-kostu-gorenler-sasti-kaldi> tam adresinden erişildi.

23.03.2022 tarihinde <https://www.yeniakit.com.tr/haber/senol-gunes-takim-olarak-kazandik-706750.html> tam adresinden erişildi.

EK 1. Taranan Metinler

- Abasıyanık, S. F. (1998). *Semaver-Sarnıç*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Abasıyanık, S. F. (2011). *Alemdağ'da Var Bir Yılan*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ağaoğlu, A. (1999). *Üç Beş Kişi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ali, S. (2003). *İçimizdeki Şeytan*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Asaf, Ö. (2001). *Yalnızlık Paylaşılmaz*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Atılğan, Y. (2011). *Aylak Adam*. Ankara: Yapı Kredi Yayınları.
- Aydın, A. (2008). *Deli Ormanın Koca Çınarı Ahmet Hezarfen*. Ankara: Niyaz Yayınları.
- Aysu, O. (2001). *Güvercin Kayalıkları*. İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- Aytmatov, C. (1991). *Beyaz Gemi*. Ankara: Ötüken Neşriyat.
- Ekrem, R. M. (2012). *Araba Sevdası*. Ankara: Özgür Yayınları.
- Engin S. (1970). *İpsizler*. İstanbul: Hisar Yayınevi.
- Erdoğan, A. (2006). *Bir Kez Daha*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Hikmet, N. (2015). *Tüm Şiirleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kocagöz, S. (1975). *Kalpaklılar*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Kulin, A. (1984). *Güneşe Dön Yüzünü*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Nesin, A. (2005). *Sizin Memleketinizde Eşek Yok Mu?*. İstanbul: Milliyet Yayınevi.
- Nesin, A. (2019). *Yüz Liraya Bir Deli*. İstanbul: Nesin Yayıncılık.
- Nesin, A. (2019). *Yedek Parça*. İstanbul: Nesin Yayıncılık.
- Öztuna, Y. (1989). *Barbaros Hayrettin Paşa'nın Hatıraları*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Rauf, M. (2012). *Eylül*. İstanbul: Sis Yayıncılık.
- Safa, P. (2000). *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu*. Ankara: Ötüken Neşriyat.
- Sevinçgül, Ö. (2016). *Sensiz Ama Seninle*. İstanbul: Lacivert Yayıncılık.
- Seyfettin, Ö. (2006). *Kaşığı*. İstanbul: Gün Yayıncılık.
- Süreyya, C. (2008). *Üstü Kalsın*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Şafak, E. (2009). *Aşk*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Şafak, E. (2016). *Havva'nın Üç Kızı*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Tanpınar, A. H. (1999). *Huzur*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Tarancı, N. H. (1982). *Otuz Beş Yaş*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Veli, O. (1992). *Bütün Şiirleri*. İstanbul: Adam Yayınları.

Uşaklıgil, H. Z. (2001). *Aşk-ı Memnu*. Ankara: Özgür Yayınları.

EK 2.

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 01/06/2022

Tez Başlığı / Konusu: TÜRKÇEDE GRAMERLEŞME: GRAMERLEŞMİŞ ZARF-FİİLLER

Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Nurgül GÖKTÜRK

Öğrenci No: N18234030

Anabilim Dalı: TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI

Programı: TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI

Statüsü: Y.Lisans Doktora Bütünleşik Dr.

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

(Unvan, Ad Soyad, İmza)

Telefon: 0-312-2976771

Faks: 0-3122977171

E-posta: turkiyat@hacettepe.edu.tr

EK 3.

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 01/ 06/2022

Tez Başlığı / Konusu: TÜRKÇEDE GRAMERLEŞME: GRAMERLEŞMİŞ ZARF-FİLLER

Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 88 sayfalık kısmına ilişkin 01.06.2022 tarihinde tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %8'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç
- 4- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Nurgül GÖKTÜRK

Öğrenci No: N18234030

Anabilim Dalı: TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI

Programı: TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI

Statüsü: Y.Lisans Doktora Bütünleşik Dr.

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR

(Unvan, Ad Soyad, İmza)

EK 4.**TÜRKÇEDE GRAMERLEŞME: GRAMERLEŞMİŞ ZARF-FİİLLER****ORJİNALLİK RAPORU****% 8**

BENZERLİK ENDEKSİ

%7

İNTERNET KAYNAKLARI

%7

YAYINLAR

%7

ÖĞRENCİ ÖDEVLERİ

BİRİNCİL KAYNAKLAR**1****docplayer.biz.tr**

İnternet Kaynağı

%1

2**www.foruq.com**

İnternet Kaynağı

%1

3**turuz.com**

İnternet Kaynağı

<%1

4**www.hurriyet.com.tr**

İnternet Kaynağı

<%1

5**www.scribd.com**

İnternet Kaynağı

<%1

6**acikbilim.yok.gov.tr**

İnternet Kaynağı

<%1

7**www.turkiyat.hacettepe.edu.tr**

İnternet Kaynağı

<%1

8**www.okumedy.com**

İnternet Kaynağı

<%1

9**SubmittedtoCanakkaleOnsekizMart University**

Öğrenci Ödevi

<%1